2. pld.
15.592
[illegible]
[illegible]
1A 1[illegible]

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

1967 1. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 83. ÉVF., 1. SZ. 1—112. l. BUDAPEST, 1967. JAN.-MÁRC.

[illegible] KÖNYVTÁR

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KŐHALMI BÉLA

E szám munkatársai: MÁLYUSZ ELEMÉR, a történettudományok kandidátusa, a Történettudományi Intézet munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, V. KOVÁCS SÁNDOR, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, PETROVICH EDE levéltáros, Pécs, HALÁSZ MARGIT, az Akadémiai Kiadó munkatársa, DONÁTH REGINA, az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, V. BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TURÁNYI KORNÉL a Danuvia Központi Műszaki Könyvtár munkatársa, TURCZEL LAJOS, egyetemi tanár (Pozsony), SZIJ REZSŐ, tudományos kutató, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SILFEN JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAPP GÉZA, a Tankönyvkiadó munkatársa, SZÉKELY DÁNIEL, az Akadémiai Könyvtár munkatársa, NAGY LAJOS, a jogtudományok kandidátusa, az Állam és Jogtudományi Intézet munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, TÓTH ANDRÁS az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SOMKUTI GABRIELLA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MUNKÁCSI PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár h. osztályvezetője, H. LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZIKLAY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi docens, KULCSÁR PÉTER, a szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, IZSÉPY EDIT, az Egyetemi Könyvtár munkatársa, GALAMBOS FERENC, tudományos kutató, KOVÁCS ILONA. az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PODONYI ANDRÁS, az Országgyűlési Könyvtár h. vezetője

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

6115

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS
FOLYÓIRATA

LXXXIII. ÉVFOLYAM
1967.

AKADÉMIAI KIADÓ

TARTALOM

Dezsényi Béla: A Magyar Kurír és a cenzúra 1787—1793 12
Kőhalmi Béla: A Nagy Október öröksége 317
Lülfing, Hans: A korai könyvnyomtatás fejlődési problémái 221
M. Pásztor József: Kassák Lajos folyóirata, a „Munka" 1928—1939 126
Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai 1
Sinka Erzsébet: A Kelet Népe 1935—1939 144
Tóth András: Tervek az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére (1906—1914) 228
V. Waldapfel Eszter: Rendi kísérletek a külföldre került korvinák visszaszerzésére a XIX. század első felében. A két modenai kódex további sorsa 113

KÖZLEMÉNYEK

Bakos József: Comenius Januája első kiadásának egyetlen magyarországi példányáról 159
Bisztray Gyula: Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években 177
Botka Ferenc: A Sarló és Kalapács könyvtára (1930—1933) 340
V. Busa Margit: A Kultsár-könyvtár ismeretlen árverési jegyzéke 60
V. Busa Margit: Chownitz Julian ismeretlen életrajza és Németországban kiadott folyóiratai 184
Csapodi Csaba: Az oxfordi „Liber Sancti Albani" és a Corvina Könyvtár 157
Csapodi Csaba: Filipec (Pruisz) János nagyváradi és olmützi püspök könyvei 243
Debreczeni István: Arany János könyvtára 186
Dezsényi Béla: A magyar újságírók tájékoztatása a cenzúra kijátszásával 1797-ben 364
Donáth Regina: A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy prímás 43
Sz. Garai Judit—Ujhelyi Gabriella: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története 325
Halász Margit: Batikolt könyvkötések Magyarországon 49
Herepei János: Tótfalusi Kis Miklós temetése 160
Kindlovits Kálmán: Régi Irodalmi Szemle (Staré Noviny Literního Umení) 171
Kókay György: Bessenyei György levele a Realzeitung szerkesztőihez 164
Kókay György: Egy feltételezhetően Bessenyei-mű a sajtószabadságról 167
V. Kovács Sándor: Suso a középkori Magyarországon 40
Markovits Györgyi: A Szovjetunió Alkotmányának álcázott kiadása 355
Markovits Györgyi: Az Új Hang és az ellenforradalmi cenzúra 263
Markovits Györgyi: Kassák Lajos az osztálybíróság előtt 371
Mészáros István: Egy XV. század végi tankönyv példaszövegei Mátyás királyról 357
Nagy D. Ferenc: Martosy Mórocz János és egy elfelejtett sajtóorgánum 260
Petrovich Ede: Ismeretlen adatok a pécsi Egyetemi Könyvtár történetéhez 40
Radó György: Magyar költők egy 1927. évi szovjet antológiában 350
Remete László: A Nagy Október hatása a Fővárosi Könyvtárra 319
Silfen János: A „Névtelen költő" két verse a Tűz című bécsi folyóiratban 67
Silfen János: Az 1917-es forradalom emigrációs és magyarországi visszhangja 258
Sulyok János: A székesfehérvári Pauer-gyűjtemény 191
Szij Rezső: Adalékok a XX. századi magyar író és kiadója közötti kapcsolathoz 70
Szilágyi János: A munkásság két világháború közötti irodalmi olvasmányai 271
Tardy Lajos: A magyar—orosz—szovjet könyvtári kapcsolatok múltjából 346
Tardy Lajos: Kossuth illegális emigrációs folyóirata: a „Negyvenkilenc" 254
Terbe Lajos: Ligeti Károly 1917. május 1-i beszéde az ivanovo-voznyeszenszki Izvesztyijában 344

Tiszay Andor: Magyar nyelvű könyvkiadványok a Szovjetunióban a két világháború között 334
Turányi Kornél: Az első műszaki és ipari szakfolyóiratok Magyarországon 255
Turányi Kornél: Kertbeny Károly egy elkobzott levele 62
Turczel Lajos: A csehszlovákiai magyar folyóiratirodalom kezdetei 63
Vida Tivadar: Makula nélkül való tükör 250
Zsoldos Jenő: Marx-cikk a pozsonyi Hírnökben 367

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon: Régi magyarországi nyomtatványok a jugoszláviai gyűjteményekben 280
Borsa Gedeon: Tévesen feltételezett XVI. századi magyarországi nyomdahelyek Deschamps földrajzi szótárában 76
Papp Géza: Szőlősy Benedek és énekeskönyveinek nyomdahelye 78

FIGYELŐ

Bükyné Horváth Mária: Irodalomtörténeti tanulmánykötetek és folyóiratok analitikus bibliográfiai kartotékjai 291
Csapodi Csaba: Kiállítás az Akadémiai Könyvtár épületterveiből 156
Csapodiné Gárdonyi Klára: Külföldre került korvinák lelőhelymegállapítása 208
D. B.: A brémai állami könyvtár sajtótörténeti osztálya 384
D. B.: T. P. Sevensma (1879—1966) 283
Da.: Egy francia könyvtáros emléke 383
Da.: Negyven éve jelenik meg a szovjet cikkbibliográfia 209
Dezsényi Béla: Az úgynevezett szóbeli történelem és a tudományos tájékoztatás új útjai 285
Gombocz István: World Index of Scientific Translations 385
Kereszténi József: A sportbibliográfia hazai és nemzetközi feladatai 210
Kőhalmi Béla: Bibliográfiai nyomozás József Attila és az illegális kommunista párt viszonya kérdésében 206
H. Lakatos Éva: Lengyel ex libris kiállítás 95
H. Lakatos Éva: Reneszánsz könyvkötőműhelyek 295
Munkácsi Piroska: Az ötödik magyar plakátkiállítás 11
Munkácsi Piroska: Diskay Lenke ex librisei és alkalmi grafikái 199
Munkácsi Piroska: Lengyel plakátkiállítás a MOM Szakasits Árpád Művelődési Otthonában 296
Nagy Lajos: Az állam- és jogtudomány új könyvtári osztályozási rendszere a Szovjetunióban 90
Rózsa György: A társadalomtudományi folyóiratok világjegyzékének harmadik kiadásáról 377
Rózsa György: Egy nagyjelentőségű társadalomtudományi reference-munkáról 290
Somkuti Gabriella: Kiállítás a nyomdászkönyvtár 100 éves jubileuma alkalmából 96
Székely Dániel: A magyar könyvtárügy útmutatója 88
Szentmihályi János: A tudományos tájékoztatás szakembereinek képzéséről tartott nemzetközi konferencia 379
Tiszay Andor: Három búcsúztató (Szimonidesz Lajos, Borsodi Bevilaqua Béla, Frank László) 200
Tombor Tibor: Firenze tragikus novembere 203
Tóth András: Két nyugatnémet könyvtári intézmény jubileuma 94
Vértesy Miklós: Hungarika bibliográfiát! 283
Vértesy Miklós: Tíz éves a Humboldt Egyetem Könyvtártudományi Intézete 93
π: Az AIBM varsói kongresszusa 95
(—): A könyv nemzetközi ünnepe 383

SZEMLE

Beiträge zur Inkubabelkunde (Ism. *Kulcsár Péter)* 104
Buch und Welt (Ism. *Móra László)* 217
Budzislawski, H.: Sozialistische Journalistik (Ism. *Dezsényi Béla)* 387

Calligraphy and Paleography (Ism. *Kelecsényi Ákos*) 219
A cenzúra árnyékában. Szerk. Markovits Györgyi és Tóbiás Áron (Ism. *D. B.*) ... 101
Csapodi Csaba: Állományvédelem módszerek és eredmények (Ism. *Podonyi András*) 102
Čada, F.: Rukopisy knihovny státního zámku v Knižvarte (Ism. *J. Hajdu Helga*) 391
Dersi Tamás: A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok (Ism. *Dezsényi Béla*) 98
Dressler, I.: Kinderbibliotheksarbeit in der Deutschen Demokratischen Republik (Ism. *-la*) 109
Ekschmitt, W.: Das Gedächtnis der Völker (Ism. *Mezey László*) 103
Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae 1—2. (Ism. *Käfer István*) 301
Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz (Ism. *Dezsényi Béla*) 299
Fitz József: A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II. (Ism. *Borsa Gedeon*) 297
Hawken, W. R.: Copying methods manual. (Ism. *Tőkés László*) 304
Hering, E.: Az írás rejtélye (Ism. *D. B.*) 303
Historicky Rok — Pamätnica z osláv storocnice Matice Slovenskej v roku 1963 (Ism. *Kindlovits Kálmán*) 300
Jahrbuch der Deutschen Bücherei 1. (Ism. *Móra László*) 216
A magyar műszaki egyetemeken elfogadott doktori disszertációk jegyzéke 1958—1963 (Ism. *Dér Mária*) 389
II. Bienneale Exlibrisu Wspólczesnego (Ism. *Galambos Ferenc*) 108
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a korabeli kapitalista sajtó tükrében (Ism. *K. B.*) 386
Október fényei Szegeden (Ism. *K. B.*) 386
Die österreichische Nationalbibliothek in der Neuen Hofburg (Ism. *Dezsényi Béla*) 214
Ötven éves a Nagy Októberi Forradalom (Ism. *K. B.*) 386
Raue, G.: Im Dienste der Wahrheit (Ism. *D. B.*) 106
Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története (Ism. *Berlász Jenő*) .. 212
Rocznik Biblioteki Narodowej (Ism. *Izsépy Edit*) 105
Rocznik Historii Czasopismiennictwa Polskiego (Ism. *Kindlovits Kálmán*) 301
Sailer, A.: Das Plakat. (Ism. *D. B.*) 107
Sengupta, B.: Cataloguing: its theory and practice (Ism. *Szelle Béla*) 306
Servolini, L.: Gli Ex libristi d'Italia. (Ism. *Galambos Ferenc*) 220
Stokes, R.: Bibliographical control and service (Ism. *Takács Menyhért*) 391
Szíj Rezső: A könyvvédőlap (Ism. *Munkácsi Piroska*) 219
Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között (Ism. *Kovács Ilona*) 98
Takács József: A könyvtári szolgálat jogi szabályzása II. (Ism. *Tóth András*) 298
Taubert, S.: Bibliopola. Bilder und Texte aus der Welt des Buchhandels (Ism. *D. B.*) 302
Unesco handbook of international exchanges (Ism. *Gombocz István*) 390
Viswanathan, C. G.: Cataloguing theory and practice. (Ism. *Szelle Béla*) 305
Walther, W.: Journalistik und Philosophie (Ism. *Dezsényi Béla*) 215
Williamson, H.: Methods of book design (Ism. *Dörnyei Sándor*) 303

BIBLIOGRÁFIÁK

Bibliography of Hungarian legal literature 1945—1965. (Ism. *Takács József*) 308
Eperjessy Kálmán: A magyar falu története (Ism. *Balogh György*) 311
A Fejér megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. *Nagydiósi Gézáné*) 111
Kandidátusi és doktori disszertációk katalógusa (Ism. *H. Lakatos Éva*) 310
Katalóg slovákumových knih Knižnice Matice slovenskej do roku 1918 110
Katonai könyvkiadás Magyarországon 1945—1965. (Ism. *Vigh Károly*) 307
Két új tudományos műszaki bibliográfia (Ism. *V. F.*) 311
Rost, G.: Bibliographie und Bibliograph (Ism. *Takács Menyhért*) 312
Az Új Írás repertóriuma (Ism. *V. Busa Margit*) 310

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

MÁLYUSZ ELEMÉR

A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai

VARJÚ Elemér sokoldalú tudós életművének egyik legragyogóbb emléke az az alapos tanulmány, amelyben felderítette, hogyan volt lehetséges, hogy az 1488. márc. 20-án Brünnben napvilágot látott THURÓCZY-krónika jún. 3-án Augsburgban új kiadásban megjelenhetett.[1] A XV. századi nyomdai tevékenység beható ismerete nemcsak sok téves vélekedés megcáfolására képesítette VARJÚT, hanem oly megállapításokra is, amelyek azóta a THURÓCZY-kutatás megingathatatlan alapjai. Közülök kettőt emelünk ki: a brünni és augsburgi kiadásokon kívül a XV. században más nem jelent meg, Augsburgban pedig a brünni példányt nyomták ki újból. Ezekhez a kutatási eredményekhez az elmúlt évtizedek alatt számottevő kiegészítést senkinek sem sikerült hozzáfűznie s ilyenre mi sem vállalkozunk. De VARJÚ nyomdatörténeti tanulmányának megjelenése óta jelentősen előre haladtunk egyrészt THURÓCZY életrajzi adatainak összegyűjtése, másrészt írói munkássága jellegének megismerése terén.

VARJÚ 1902-ben még oly kevés adatot ismert THURÓCZYról, hogy tanulmánya befejezésében egyenesen óvta a kutatókat azok szintézisbe foglalásától.[2] Azóta a helyzet gyökeresen megváltozott. Igaz, nem oly értelemben, hogy nyomdai munkálatokról egyenesen megemlékező adat került volna elő. Ebben a vonatkozásban a helyzet a régi maradt. Magának a könyvnek a szövegében találhatunk ellenben oly utalásokat, amelyek a nyomdai munka menetét burkoló homályt segítenek némileg eloszlatni. Az eleve is valószerű sejtést, hogy a tartalom vizsgálatától semmiképpen sem függetleníthető a megjelenési formáé, megjegyzéseink — úgy hisszük — alkalmasak bizonyossá tenni.

1. Arra vonatkozólag, hogy az augsburgi kiadás a brünni javított változata, VARJÚ számára a legfőbb érv a képek összehasonlításából adódott. Éles szemmel és megfigyelő képességgel ismerte fel, hol eredetiek, hol utánzatok a rajzok s meggyőzően következtette ki a vonások eltéréseiből az ábrák egymásutánját. Bár magyarázatai vitathatatlanná teszik, hogy Augsburgban a brünni képeket rajzolták át, hiányzott a bizonyíték, hogy a szöveg sem Budáról került Németországba. A brünni kiadás igen sok sajtóhibája és a gondos augsburgi szöveg láttára arra is lehetett gondolni, hogy Budáról kapott kézirat szolgált a második kiadás alapjául. A brünni kiadás egy tördelési hibája alkalmas a kérdést végleg tisztázni.

[1] *A Turóczy-krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött példányai.* Magy. Könyvszle. 1902. 362. sk. l.

[2] „Hátra van még a krónika keletkezésének és szerzője életének megvilágítása. Ehhez azonban a ma rendelkezésünkre álló adatokkal nem szabad, nem lehet hozzáfogni." I. m. 402. l.

A brünni kiadásban G5 levél *a* lapja, ahol SALAMON meneküléséről van szó, ezekkel a szavakkal végződik: „matrem quoque et uxorem suam, quando in prelium ivit, illic reliquerat, ob quam causam victus in prelio ob timorem." A szöveg csonka és értelmetlen. Az, hogy mi a hiányzó rész, megállapítható THURÓCZY forrásának segítségével. A THURÓCZY által átírt szöveg a *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, amely mintaszerű kiadásban áll rendelkezésünkre. Ebből világosan kitűnik, hogy valamennyi kéziratvariáns szerint az eredeti szöveg így hangzott: „ob quam causam victus in prelio ob timorem *ducum ibi se recepit*".[3] A kiemelt szavakat a brünni nyomdász azért hagyta el, mert azok új oldalra (G5, *b*) mint csonka sor részei kerültek volna át a következő fejezet címe (Quomodo devicto fugatoque Salomone rege rex Geysa primus extitit coronatus), valamint a GÉZA királyt ábrázoló fametszetű kép elé. Tehát félsornyi szöveg a lap élén mint fejezetet záró rész állott volna magában. Nemcsak ma, 1488-ban is tipográfiailag elfogadhatatlan volt ilyesféle tükör. A brünni nyomdász nem sokat töprengett: a szöveg értelmének rovására elhagyta a félsornyi szöveget s a fejezet végére az *a* lap utolsó szava után tett pontot. Az augsburgi nyomdász szedésében a fejezet a G4 levél *b* lapjának első harmadánál végződött. Hely tehát itt bőségesen volt, hogy a teljes szöveg kinyomatásra kerüljön. A nyomdász azonban a brünni szöveget nem kiegészítette, hanem tovább rövidítette, amennyiben a csonka és értelmetlen félmondatot teljesen elmellőzte. (A fejezet végső szavai tehát: „in prelium ivit, illic relinquerat".) Amit nem tesz meg, ha a teljes kézirat fekszik előtte. Az értelmetlen rész elhagyása azt jelenti tehát, hogy a brünni szöveget javította át, szedte újra. Nem kézirat, hanem valóban az első kiadás volt ezek szerint kezében.

2. KARDOS Tibor sikerült felismerése volt, hogy THURÓCZY ATTILÁT jellemezve MÁTYÁS portréját rajzolta meg. Amíg RIEDL Frigyes csak szellemesen megjegyezte, hogy THURÓCZY a renaissance finomságával ruházta fel ATTILÁT és némiképp nagy condottieret csinált belőle,[4] addig KARDOS egy nagy politikai koncepciót értetett meg a krónika ugyanazon szavainak súlyát mérlegelve. KARDOS bizonyításában kezdettől fogva döntő érvként szerepelt, hogy a krónika SCHWANDTNER-féle mindhárom kiadása, amelyeknél újabb máig sincs, MÁTYÁST kifejezetten és félre nem érthetően „második Attilának" nevezte.[5] KARDOS jóhiszeműen THURÓCZYnak tulajdonította a rendkívül találó jelző megfogalmazását, amely az uralkodó és kora kölcsönhatását ritka szerencsés módon juttatja kifejezésre.[6] Dicsérete THURÓCZYT érdemtelenül jutalmazta. A brünni kiadásban nincs szó „secundus Atila"-ról. Ennek MÁTYÁST csak az augsburgi kiadás nevezi, nem is valamennyi példányában. Mint megállapítható, nyomdatechnikai okok voltak az elhatározóak.

[3] SZENTPÉTERY, Emericus: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (SRH). 1937. I. k. 394. l.

[4] *A magyar húnmondák*. Bpesti Szle. 1881. 27. k. 339. l.

[5] SCHWANDTNER, Ioannes Georgius: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. Vindobonae 1746. I. k. 291. l.

[6] *A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955. 175. l. („Thuróczi János az első, aki Hunyadi Mátyást nyíltan „második Attilának" (secundus Attila) nevezi"), *Monumenta Hungarica*. I. (1957) 17. l. („Thuróczi . . . Attilájának végzetszerű küldetése, hogy uralkodjék a világon, és Hunyadi Mátyás végzetszerűen „második Attila". Nem egészen véletlen, hogy éppen Thuróczi János fogalmazta meg először és nyíltan ezt a párhuzamot.")

A brünni kiadás T8 levelének *b* oldalán, amely a krónika szövegének, THURÓCZY tulajdonképpeni munkájának befejezése, az első harmadban a következő négy sort olvassuk: Victoriosum quidem hunc hominem reddidere fata: quapropter in suorum gloriam facinorum hii versus compositi fuere.

Sorte nova rediit Hunorum clarissima quondam
Tempore[▲]que fuit Atile victoria regis.

Az augsburginak Magyarország részére kinyomott példányai változtatás nélkül megismétlik a szöveget, azokban a példányokban ellenben, amelyeket a kiadó a német olvasóknak szánt, a megfelelő helyen — V2 levél *a* oldalán — mindössze egy, nem is teljes sornyi szöveget találunk: „victoriosum quidem hunc hominem ut secundum Atilam reddidere fata." Az összevonásra a nyomdát a kényszerűség vitte rá: csak a vers kihagyásával tudta elérni, hogy a krónika szövege lap alján végződjék. Nem ez volt az első rövidítése. Üzleti érdekből, hogy a vásárlók érzékenysége ne gátolja a könyvnek német területen való elterjedését, már előbb kihagyta a befejezésből Bécs elfoglalását s vele együtt a krónika legvégéről az utalást a FRIGYES császár elleni háborúra, mellőzte továbbá a MÁTYÁST dicsőítő részeket, így ezt a mondatot is:„Prefulgida rege de hoc per orbem fama volat et ensis illius vicinis regionibus terrori est." A kihagyások eredményéül a befejezés utolsó szakasza, amely a teljes példányokban egy levél, (V2) terjedelmű volt, csaknem ráfért egy lapra. Mindössze négy sorral maradt hosszabb a megengedettnél. A nyomdász idegenkedett attól, hogy ezt a pár sort átvigye a következő lapra. Igaz, a könyv itt még nem fejeződik be, mert függelék gyanánt ROGERIUS munkája következik, csakhogy ezt, mint a brünni is tette, úgy látszik, új lapon akarta kezdeni. A könyv belsejében egy lap, amely négy sor híján üres, túlságosan feltűnő lett volna s nyomdász szemével nézve joggal kifogásolható. A nyomda úgy segített magán, hogy a négy sorból egyet beszorított az utolsó lapra. Egyáltalán nem tűnik fel, hogy ez nem 38 soros, mint a könyv többi lapja, hanem, mint az utolsó előtti lap is, 39 soros. Három sorral azonban a kelleténél még mindig hosszabb volt a szöveg. Itt csak a további rövidítés segíthetett. A vers látszott a legkönnyebben kihagyhatónak. Azért is, mert lényegét a korrektor kitűnően át tudta menteni három szó: „ut secundum Atilam" beiktatásával. A megoldás a korrektor tehetségének bizonysága, ugyanakkor tanúságot tesz, hogy MÁTYÁSról a német közvéleményben milyen kép élt. A korrektor bizonyára azért tudta a vers lényegét megragadni, mert nemcsak Magyarországon hasonlították MÁTYÁST ATTILÁhoz.

Bármennyire kétségtelen, hogy THURÓCZY ATTILA korát látta visszatérni MÁTYÁS uralma alatt, a „második Attila" jelző megfogalmazását nem tulajdoníthatjuk neki. Egyetlen író intuiciója helyett egy egész kor személytelen értékelése volt az elhatározó.

3. Az augsburgi kiadásnak van egy egész lap terjedelmű képe, amely azért sem lehet a brünniénak utánzata, mert abból hiányzik. Behelyezését az augsburgi nyomda VARJÚ megállapítása szerint[7] azért találhatta szükségesnek, mert a kiadónak MÁTYÁS királyhoz intézett ajánlása, amellyel a könyv, az első kiadáshoz képest, megbővült, a második levélnek csak *b* lapját töltötte ki s így a kép az üresen maradt *a* lap sivárságát volt hivatva eloszlatni.

[7] I. m. 373., 380. l.

A rajz, mint tárgya tanúsítja, nem Augsburgban készült. Itt csak fába vésésére kerülhetett sor. A kép a krónikának Szt. Lászlóról szóló elbeszélését illusztrálja s két jelenetet ábrázol: alsó részén egy vár felé vezető úton a herceg a leányrabló kunt üldözi, a felső felén ugyanők lovukról leszállva küzdenek egymással, miközben a leány a herceg kardjával hátulról elrablója ballábába vág. Az eseményt a krónika részletesen elbeszéli s így a szöveg olvasása augsburgi művészt is ösztönözhetett volna a kép megszerkesztésére. A rajzoló azonban nem a szöveg alapján dolgozott, ami abból is látszik, hogy az üldöző hercegnek lándzsa helyet csatabárdot adott kezébe, a kunnak pedig kifeszített íjjat. A kép magyarországi eredete mellett szól a második epizód rajzában megnyilvánuló felfogás. Nálunk volt ugyanis szokásos, mint a *Képes Krónika* miniatúrája mutatja, a küzdelmet lovagi párbaj helyett birkózásnak feltüntetni s itt élt az a néphagyomány, amelynek Szt. László alakjához fűzéséül foghatjuk fel az egész jelenetet. Maga a hagyomány, hogy küzdők, fegyverüket letéve, birkózással igyekeznek ellenfelük fölé kerekedni, szkíta aranylemezek ábrázolásáig nyúlik vissza. Egyébként az is néphagyomány, hogy az ellenfelet lábán kell megsebezni. A mondahősök sebezhetetlenek, egyedül lábuk idegének elvágásával győzhetők le, így a vogul *Jávorcsillag-ének*ben, a valóságban pedig a magyar pásztorok is a szilaj marhát úgy zabolázták meg, hogy megvágták inát.[8] Több XIV. sz.-i magyarországi templomi falfestmény, valamint a vatikáni könyvtár egyik XIV. sz.-i kéziratának miniatúrái[9] egyaránt úgy örökítették meg, amint a herceg megmenti az elrabolt leányt s ennek segítségével, birkózva megöli a rablót, ahogyan az augsburgi metszet ábrázolja. Az időrendi egymásután is igazolja, hogy a tipikusan hazai felfogást kifejező kép mintája Magyarországon készült rajz lehetett. Sőt azt is feltehetjük, hogy Magyarországon elterjedt, sokszorosított kép egy példánya került Augsburgba.

4. A brünni és az augsburgi kiadás utolsó előtti fejezetében hosszabb költemény olvasható, amely Mátyásnak 1467. május 3-án Olmücben cseh királlyá történt választását ünnepli. A két kiadás, hét eltérést leszámítva, egyezik egymással, vagyis az augsburgi javított lenyomata a brünninek. A költemény kilenc sapphoi versszakból áll. Tartalmánál fogva lehetne kétszer hosszabb, de ugyanígy felényi terjedelmű is. Arról, hogy miért éppen kilenc versszakba foglalta össze az ismeretlen szerző mondanivalóját, a szövegnek a prágai egyetemi könyvtár egyik XV. századi kódexében[10] napjainkra maradt változata ad felvilágosítást. Címe így hangzik: *Carmen de electione Mathie regis Vngarie in regem Bohemie celebrata in Olomucz circa festum inventionis sancte crucis anno domini M° CCCC° LXIX°*, utána pedig — szerencsénkre — ez a figyelmeztetés következik: Et colliguntur anni ex capitibus versuum subsequentium. Sőt a másoló még tovább ment és a versszakok kezdő betűit díszesebb, szembetűnőbb formában rajzolta meg. Lehet,

[8] A kép értelmét tisztázta László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944. 421. sk., 428. sk. l.

[9] Lukcsics Pál: *Szent László király ismeretlen legendája*. Bp. 1930. 18. l. XII. kép, ennek felirata szerint: „puella incidebat pedes eius." A Thuróczy-krónika, illetőleg az alapjául szolgáló Gesta szenvedő szerkezettel fejezve ki a leány szerepét, ugyanezt a jelenetet így írja le: „dux diu cum eo luctando et absciso nervo illum interfecit". (SRH I. k. 369. l., Schwandtner: I. m. I. k. 117. l., Erdélyi László: *Krónikáink magyarul*. Szeged 1943. 183. sk. l., téves fordítással.)

[10] IV. D. 23., fol. 201[d] Vö. Truhlář, Iosephus: *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, quae in c. r. bibliotheca publica, atque universitatis Pragensis asservantur*. Pragae 1905. I. k. 677. szám.

hogy a kiemelkedő nagybetűk magukban is ösztönöznék a kódex olvasóját, hogy észrevegye az akrosztichont. A megjegyzés mindenesetre még inkább biztosítja, hogy a kortársak és mi, késői utódok elcsodálkozzunk az író verselési ügyességén. Azt, hogy a költemény nem könnyű szöveg, a krónika minden olvasója észrevehette. De hogy a költőt megkötötte tárgya kifejtésében, a kifejezések összeválogatásában az a körülmény, hogy a római számokkal leírt 1469 évet kezdőbetűkként kellett alkalmaznia, oly ritkán használt szóra, mint xenia, vagy a Xantus tulajdonnévre pedig azért volt szüksége, hogy a római tízes jelét leírhassa, mindezt csak az akrosztichon érteti meg velünk. A filológiai kutatás, be kell vallanunk, az akrosztichonra nem jött reá. KARSAI Géza a közelmúltban felfedezte, hogy a THURÓCZY-krónika három előszavának szókezdő betűi megörökítették a krónikaíró nevét,[11] arra azonban, úgy látszik, még ő sem gondolt, hogy az olmüci költemény versfőiben évszám van elrejtve.

A költemény prágai és brünni szövege helyenkint eltér egymástól. Csak a korabeli latin nyelvű irodalom beható ismerete alapján lehetne eldönteni, hol melyik a helyesebb. Két dolog tüzetesebb vizsgálat nélkül is bizonyosnak látszik: egyrészt a brünni legelső sora kétségtelenül hibás, másrészt a prágai tévedései — legalább részben — a másolási hibák következményei. Illusztrálásul állítsuk egymás mellé a szöveg két változatát. Előbb a brünnit, utána a prágait.

Maximo cultu veneranda cuique
Egimus nonis Maii iocunde
Festa victricis crucis et beate
Digna repente.

Maximo cultu veneranda quintis
Egimis nonis Maÿ iocunde
Festa victricis crucis et beate
Digna reperte.

Mindkettő a kereszt ünnepét jelöli meg, inventio sancte crucis napját, amely május 3-ra esik. Az első két sor ugyanezt a napot római naptári megjelöléssel adja: V. Non. Maii. A prágai változat „quintis" szava helyén a brünniben azonban a „cuique" szó áll, ami nemcsak zavarja, hanem értelmétől is megfosztja a szöveget. A THURÓCZY-krónika tehát valóban romlottabb ezen a lényeges helyen, mint a prágai. Ez utóbbi sem hibátlan ugyan, mert kétségtelen, hogy „egimis" és „reperte" helyett „egimus" és „repente" helyénvalóbb, ezek azonban valóban csak másolás során keletkezett tollhibáknak tekinthetők.

A költeményt a krónika egy sajátságos mondattal vezeti be: „hymnus iste infra scriptus nova editione extitit decantus". Annak hangsúlyozására, hogy újonnan szerzett verset lát az olvasó, nem volt szükség, mivel a tartalom világosan tanúskodik róla. A megjegyzés alapján arra gondolhatnánk, hogy a verset a brünni nyomda illesztette be s arról THURÓCZYnak talán tudomása sem volt. A feltevés mellett az a tény szól, hogy 1467-ben a költemény nem jelenhetett meg Olmücben nyomtatásban, mivel akkor még nem működött nyomda Morvaországban s így mint egylapos alkalmi nyomtatvány nem is kerülhetett el Budára, hogy itt azután a magyar krónikaíró megismerkedjék vele. Valószínűnek látszik az is, hogy Brünnben 1488-ban inkább lehetett

[11] *Névtelenség, névrejtés és szerzőnév középkori krónikáinkban.* Századok. 1963. 666. sk. l.

tudomásuk az embereknek egy morva vonatkozású versről, mint Magyarországon. A feltevés ellen szól viszont, hogy a krónikában közölt szöveg, éppen a leglényegesebb helyen, romlottabb, mint a prágai. Mivel pedig logikusabb, hogy egy olmüci költemény budai példánya legyen pontatlanabb, mint ugyanannak brünni változata, azt kell gondolnunk, hogy a költemény kéziratban Budára került s mégis csak THURÓCZY határozta el a krónikába illesztését.

5. Már VARJÚ Elemér észrevette, hogy a brünni kiadás magyar személynevei sokkal hibátlanabbak, mint az augsburgié,[12] de csak FITZ József állapította meg ugyanezt a helynevekre vonatkozólag, majd vonta le a magától értetődő, ugyanakkor jelentős következtetést, hogy Brünnben magyar embernek részt kellett vennie a szedés vagy a korrektúra munkájában.[13] Az ő és VARJÚ útján tovább is haladhatunk. Eleve logikusnak látszik a feltevés, hogy a magyar korrektor gondoskodása kiterjedt a neveken kívül a teljes latin szövegre s munkájának eredményéül a nyomtatvány hű tükörképe a kéziratnak. THURÓCZY önállóan megfogalmazott részeit illetőleg az egyezés mértéke megállapításának nincs különösebb jelentősége, mivel hiányzik oly kézirat, amellyel összehasonlíthatnók a kinyomatott könyvet. A krónikának az a terjedelemre jelentős része azonban, amely a magyarok bejövetelétől KÁROLY RÓBERT haláláig terjed, THURÓCZY néhány könnyen felismerhető módosítását figyelmen kívül hagyva, az ún. XIV. századi krónikakompozícióval azonos, amely a *Budai-* és a *Képes Krónika*-család szövegét különböző variációkban tartotta fenn. Addig, amíg valamennyi krónika-variáns nem volt nyomtatásban hozzáférhető, a kutatás esetlegessége következtében pedig éppen a legértékesebbek (Sambucus, Acephalus) kiadatlanul maradtak, még gondolni sem lehetett arra, hogy megvizsgáljuk, van-e a brünni kiadásnak kéziratpótló szerepe. Ma, DOMANOVSZKYnak nem csak mintaszerű, hanem felülmúlhatatlanul gondos forráskiadásával kezünkben[14] már a siker reményével kereshetjük, vajon melyik ismert, máig fennmaradt krónika-szöveggel egyezik, vagy melyikhez áll legközelebb a Budáról Brünnbe juttatott kézirat.

A probléma tisztázásának alapfeltétele a brünni szöveg és a DOMANOVSZKY-kiadás minuciózus összehasonlítása. Ezt a munkát elvégeztük s eredményéül azt találtuk, hogy a THURÓCZY-kiadás alapjául szolgáló krónika-variáns ahhoz áll a legközelebb, amelyet DOMANOVSZKY V_3 jeggyel jelzett. Nem teljesen azonos V_3-al, mintha ennek egyszerű másolata volna. Ez esetben nem is volna különösebb értéke. Egyszerűen V_3'-el jelölhetnők. Értékét az adja meg, hogy helyenkint, bár ritkán, V_2-el és V_4-el egyezik, azaz a *Képes Krónika*-család önálló tagja.

Az egyezést legfeltűnőbben a nevek tanúsítják. Minél tévesebb alakban szerepelnek, annál meggyőzőbben. Eltorzított formában tűnik elénk a Gesta 137. fejezetében[15] a komának 1091-i betörésének leírásában annak a magyar vitéznek a neve, akinek hűségében — a Gesta szerint — LÁSZLÓ király kételkedett, azonban ok nélkül, mivel ő hűen és derekasan harcolt. Mint PAULER Gyula találóan megjegyezte, a Gesta mint valami ismert személyiségről beszél, mi azonban semmi közelebbit sem tudunk róla.[16] Neve V_4-ben és THURÓCZYban

[12] I. m. 376. l.

[13] *Die Ausgaben der Thuroczy-Chronik aus dem Jahre 1488.* Gutenberg-Jahrbuch. 1937. 102. l.

[14] SRH I. k. 239—505. l.

[15] SRH I. k. 414. l.

[16] *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.* Bp. 1899². I. k. 448. l. 317. jegyzet.

ENSEM, a *Képes Krónika* többi variánsában CUSEM. Minden bizonnyal azonos a Gesta 145. fejezetében[17] említett ALMÁSI nembeli comes EUZEM-mel, aki bátran harcolt KÁLMÁN király 1099-i oroszországi hadjáratában, azonban életét veszítette.[18] Ez a személynév EUZEN, EUZIN, EUZE, EUZI alakban előfordul XII—XIII. századi oklevelekben.[19] KARÁCSONYI János ŐZE,[20] PAULER a valószínűbbnek látszó ESZÉNY névvel egyezteti.[21] Bármelyiket fogadjuk el a két vélemény közül, az bizonyos, hogy CUSEM és ENSEM egyaránt elírás. Ugyanazt a hibát a szövegnek ugyanazon a helyén elkövető két variáns — THURÓCZY és V_4 — között joggal tételezhetünk fel kapcsolatot.

V_2-vel és V_3-al megegyezőnek találjuk a brünni kiadásban II. BÉLA notariusának, IOHANNES filius OTHOnisnak a nevét, amely a többi variánsban OTTHOnis, sőt ORTOnis alakban fordul elő,[22] V_3-al és V_4-el egyezőnek pedig az 1312-i rozgonyi csatában elesett BAGEN fia ISTVÁN nevét. BAGEN zalai ispán volt 1275/6-ban, fiát, ISTVÁNT ugyanakkor említik oklevelek,[23] abban tehát nem kételkedhetünk, hogy a BAGEN névalak a helyes. Bizonyos ennélfogva, hogy THURÓCZY tévesen írja BAGERI-nek, de mert ugyanezt a hibát V_3 és V_4 is elköveti,[24] ezekhez közel álló variánst kellett használnia.

A tulajdonneveken kívül a stiláris egyezések szintén V_4-re mutatnak, például a Nándorfehérvár 1071-i ostromát elbeszélő részben, ahol congressi . . . utinam . . . reclusi szavakkal találkozunk THURÓCZYnál és a *Képes Krónika* variánsai közül egyedül V_4-ben, míg valamennyi többi változatban e kifejezések helyén az egressi . . . tunc. . . inclusi szavakat találjuk.[25]

Azonban V_2 és V_4 egyezései a brünni kiadással számra messze elmaradnak V_3-éi mellett. Ezeket egyenkint felsorolni lehetetlen és felesleges is volna. THURÓCZY munkája szövegkiadásának kritikai jegyzetapparátusában volna a helyük. Mégis szabad talán egy-két jellemző példára utalnunk. Így THURÓCZY LIPPA nevére, amely V_3-on kívül valamennyi variánsban másképp (LYPUA, LIPPUA, LYPPA, LYPPUA) fordul elő,[26] vagy a CSÁK nembeli PÓS mester fia UGRINUSnak, a XIII. és XIV. század fordulója egyik közismert szereplőjének nevére, amely oly eltorzultan, mint a brünni kiadás VGEMUS alakja, egyedül V_3-ban olvasható.[27] Az egyezés különösen szembetűnő jelét vehetjük észre az 1132-i aradi gyűlésről szóló részben. A jelenet leírásánál, ahol arról van szó, hogy LAMPÉRT ispán fejét saját testvére hasította ketté egy székkel, valamennyi codexben a „cum sedili" szavak után egy szónyi hely

[17] SRH I. k. 424. l.

[18] Az azonosságra már SCHWANDTNER kiadása utalt (I. m. I. k. 132. l.), továbbá MARCZALI Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában. (A magyar nemzet története.* Szerk. SZILÁGYI Sándor. II. k.) Bp. 1896. 168. l.

[19] KOVÁCS Nándor: *Betűrendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori Új Okmánytárához.* Bp. 1889. 231. l.

[20] *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Bp. 1900. I. k. 122. l.

[21] I. m. I. k. 461. l. 387. jegyzet.

[22] SRH I. k. 450. l.

[23] *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* SZENTPÉTERY Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette BORSA Iván. II. k. 2—3. füzet. Bp. 1961. 2662, 2687, 2710, 2726, 2727. sz.; FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Budae 1829. V/2. k. 366. l.

[24] SRH I. k. 489. l.

[25] SRH I. k. 372, 374. l.

[26] SRH I. k. 491. l.

[27] SRH I. k. 477. l.

üresen maradt. Egyetlen kivétel V_3,[28] továbbá THURÓCZY. Mindkettőben ugyanazon, értelem szerint is helyes, „quodam" szó olvasható. V_3 és THURÓCZY rokonságának további bizonyítéka, hogy rajtuk kívül a forrásukul szolgáló összevegnek egy teljes sora hiányzik a *Képes Krónika* többi variánsából. A teljes szöveget az *Acephalus*-codex tartotta fenn. Ez SZT. LÁSZLÓ leányáról, PIROSKÁról feljegyezte, hogy megüzente öccsének, II. ISTVÁNnak, mily lenézően nyilatkozott róla férje, a bizánci császár: „nunciavit regi Stephano, *imperator Maurinus maritus eius improperasset regi Stephano*, dicens regem Hungarie esse hominem suum."[29] Az aláhúzott szavak kimaradása a *Képes Krónika* variánsaiból tipikus másolói elnézés következménye. A másoló tekintete a nunciavit *regi Stephano* szavak leírása után egy sorral lejjebb tévedt a *regi Stephano* szavakra s máris kihagyta a közbeeső részt. De nem V_3 scriptora, aki DOMANOVSZKY kiadása szerint ezt írta: imperator Mauritius (!) maritus eius imperasset (?) regi Stephano[30] s nem a THURÓCZY által használt variáns írója, akinek szövege a THURÓCZY stílusára jellemző módon átfogalmazva és kibővítve, de még felismerhetően maradt fenn a brünni kiadásban: „nunciavit regi Stephano, quod imperator ipse, videlicet maritus suus in eius obprobrium ipsi regi improperaret dicens . . ."

Ezek után még tovább haladva azt is megállapíthatjuk, hogy a brünni kiadásban reánk hagyományozódott Gesta-szöveg közelebb állott az egyébként egymással szoros rokonságban álló V_3 és V_4 közül az előbbihez. Éppen a II. ISTVÁNról szóló rész a cseh—magyar háborút leírva a nádorról elbeszéli ugyanis, hogy a király táborától távol szállott meg s így észrevétlenül tudta övéit fegyverbe szólítani, majd támadt velük a fosztogató csehekre. V_4-ben az egyedül logikus értelemnek s annak megfelelően, hogy a mondat alanya a nádor, az állítmányok egyes számban következnek egymás után: descenderat, audisset, armavit, impetum fecit, V_3-ban ellenben indokolatlanul a többes számú audissent és armaverunt zavarják az értelmet.[31] Bizonyosnak látszik, hogy THURÓCZY, ha V_4 kerül a kezébe, változatlanul hagyja az állítmányokat. Mivel azonban V_3 változata feküdt előtte, a „fecit" szót „fecerunt"-tá változtatta. Bár egyik variánsban sem többes számú az, ő így ragozta, mert ezt találta nyelvtanilag logikusnak.

Már az elmondottakból is látszik, hogy V_3 feltételezett változata nem egyszerűen egy a sok variáns közül. Jelentősége még szembetűnőbb, ha a *Krónika* azon helyeinek vizsgálatához hívjuk segítségül, amelynek értelmét a fordítók csak konjektúrákkal tudták megállapítani. Ilyen, meglehetősen zavaros rész a SZT. LÁSZLÓ koronázásáról szóló: László potius celestem coronam optabat, quam terrenam et vivi regis coronam. Sed usque legittime coronari et coronam habere noluit in eius animo, ut si firma pax inter eos esse posset, a királyságot átengedi Salamonnak, maga pedig a ducatust tartja meg.[32] A brünni kiadás szövege teljesen világos, nyelvtanilag és értelmileg egyaránt: potius celestem coronam optabat quam terrenam. Et vivi regis coronam, usque legittime *coronaretur*, habere noluit, *proponens* in eius animo, ut, si

[28] SRH I. k. 449. l.

[29] SRH I. k. 434. l. hibásan, amennyiben az eredetiben nem „imperasset", hanem „improperasset" van.

[30] SRH I. k. 439. l.

[31] SRH I. k. 436. l.

[32] SRH I. k. 405. l. „Nem akarta a koronát, a törvényes koronázást sem, mert az volt a szándéka, hogy ha erős béke lehetne köztük. . ." ERDÉLYI: I. m. 203. l.

firma pax inter eos esse posset stb. Arra gondoljunk-e, hogy a *Krónika* romlott szövegét javította ki ily sikerülten THURÓCZY? Azt hisszük, természetesebb a feltételezés, hogy az előtte fekvő kézirat volt hibátlan.

Még inkább erre kell gondolnunk az 1071-i görög háború befejezését leíró részt olvasva. A hadifoglyok, a zsákmány felosztásával együtt járó viszálykodásról van szó. SALAMON király kétharmadot követel magának, de GÉZA herceg ellene szegül, mert kevesli az egyharmadot. Huza-vona után a végleges osztozásnál a herceg még rosszabbul jár s be kell érnie a negyeddel, mert két SALAMON-párti főúr is részt kíván magának. Ezt a könnyen érthető jelenetet a *Krónika* szövege nehézkesen és zavarosan beszéli el: „thezaurum . . . rex . . . in quatuor partes divisit, et quartam partem *duci*, de tribus partibus unam haberet, *ut* omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia". DOMANOVSZKY, hogy értelmet adjon a szövegnek, két coniecturát javasolt: a *duci* szó után qui vonatkozó névmás betoldását, az *ut* kötőszónak pedig unam szóval való felváltását.[33] Ha most a brünni kiadásban fennmaradt szöveget az ily módon kijavított mellé helyezzük, magunk is meglepődünk, mennyivel természetesebben hangzik az: „thesaurum . . . rex . . . in quattuor partes divisit. Et quartam partem duci de tribus partibus ut unam haberet cum omnibus militibus, secundam autem Vid, tertiam autem Ilia". Megint csak azt kell mondanunk: a XX. századi filológus-történész megoldási kísérleténél a XV. századi krónikás nem azért tud jobbat ajánlani, mert inkább képes megérteni a szöveget, hanem mert ez a szöveg jobb, kevésbé romlott változatban került eléje.

Mellőzzük a további vizsgálatot, hogy a brünni szövegből mily tanulságok vonhatók le a *Krónika* homályos részeinek értelmezéséhez. Nem lehet célunk a feltételezett variáns rekonstruálása, erre nincs is szükség. Arra annál inkább, hogy a brünni kiadást egy elveszett krónika-variánst pótolni alkalmas változatnak tekintsük. Nyugodtan jelölhetjük szövegét V_6-al, és ajánlhatjuk, hogy a jövőben a kutatók, jelentőségéhez mérten, használják fel.

Bár még most sem áltathatjuk magunkat, hogy immár minden számbajöhető változattal megismerkedtünk. Csak akkor mondhatjuk ezt el, ha már utána jártunk, hogy a külföldi középkori krónikások milyen magyar krónika-variánsokat használtak fel. Ebben a vonatkozásban tanulságos EBENDORFER Tamás bécsi egyetemi tanár († 1464) osztrák krónikája magyar vonatkozású részeinek átvizsgálása. Nem kétséges, hogy a XIV. századi magyar krónika-kompozíció szolgált számára forrásul. Oly részleteket említ ugyanis, amelyeket csak abból meríthetett. De vajon melyik változat jutott el hozzá? IV. LÁSZLÓ nevének magyaros alakja van segítségünkre a kérdés eldöntésénél. A KUN ragadványnév a Gesta variánsai közül egyedül V_4-ben fordul elő, még pedig a magyarországi latinságban szokásos módon „Ladislaus Kwn dictus" alakban.[34] THURÓCZY a magyar előbeszédben használatos megjelölést alkalmazza. Úgy is fel lehetne fognunk, hogy a KUN LÁSZLÓ (KWNLACZLO) név tanúsága szerint a magyar nyelvűség az ő korára kezdett a latin irodalomba behatolni. Ily következtetés azonban helytelen volna. A „KUN LÁSZLÓ" névvel már EBENDORFERnál is találkozunk „CUNSLAO" alakban[35] s így helytállóbb a követ-

[33] SRH I. k. 375. l.
[34] SRH I. k. 471. l.
[35] GOMBOS, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium*. Bp. 1938. III. k. 2217. l.

keztetés, hogy a THURÓCZY által használt s ebben a pontban V_4-hez közel álló krónikavariáns volt mind az osztrák, mind a magyar történetíró forrása. Ugyanez a körülmény arra is utal, hogy a másoló tevékenység, amely krónikakompozíciónk középkori elterjedését lehetővé tette, nagyobb méretű volt, mint a korunkra maradt példányok alapján gondolnók.

V_4 és V_3 kapcsolatára nem egyedül THURÓCZY krónikája a bizonyságunk. A két kódex rokonsága régtől fogva ismeretes, mint egymáshoz közel álló variánsokat tárgyalta meg őket DOMANOVSZKY is. Az ő magyarázatából tudjuk, hogy az egri érseki könyvtárban őrzött V_4, azaz a BÉLDI-kódex a XV. és XVI. sz. fordulójáról való, V_3 pedig a XVIII. sz.-ból származik, a marosvásárhelyi TELEKI-könyvtárban őrzik s azért nevezik CSEPREGI-kódexnek, mert valaha CSEPREGI Ferenc birtokában levő hártyakéziratról másolták le. Erről az eredeti CSEPREGI-kódexről DOMANOVSZKY még azt jegyezte fel, hogy holléte ismeretlen.[36] Azt, hogy mi volt a kódex sorsa, egyszersmind hogy bizonyosra vehető elpusztulása, a közelmúltban tisztázta fáradhatatlan utánjárással JAKÓ Zsigmond kolozsvári egyetemi tanár.[37] Nemcsak azt állapította meg gondos levéltári kutatásokkal, hogy az 1758-ban elhunyt CSEPREGI TURKOVICS Ferenc hagyatékából előbb BÁNFFY Farkas tulajdonába került a kódex, majd ennek adományából a nagyenyedi református kollégiumé lett, hanem azt a lehetőséget is felveti, hogy CSEPREGI apja SZENCZI MOLNÁR Albert könyvtárából szerezte meg. A kézirat, amelynek értékével, mint megállapítható, tulajdonosai mindenkor tisztában voltak, kiadásának tervével pedig a XVIII. sz.-ban ismételten foglalkoztak az erdélyi kulturális élet jelesei, Nagyenyed pusztulásakor 1849-ben semmisülhetett meg. További kutatásra vár annak megállapítása, hogy a kódex második fele milyen munkát tartalmazott. Ennek a kérdésnek a tisztázása éppen oly mértékben segítene megismerni a XV. századi magyar társadalom irodalmi érdeklődésének jellegét, mint az a megállapítás, hogy a BÉLDI-kódex kiegészítő részei a *Historia de gestis Alexandri Magni*, továbbá *János pap országának leírása* voltak. Éppen ezért remélhetjük, hogy iskolázásunk és latin nyelvű művelődésünk társadalmi vonatkozásainak megértéséhez is közelebb jutnánk, ha JAKÓ Zsigmond óhajai teljesednének.

ELEMÉR MÁLYUSZ: DIE AUSGABEN DER THURÓCZY-CHRONIK IM 15. JAHRHUNDERT

Die sich auf die gedruckte, formelle Beschaffenheit zweier Ausgaben der Chronik (Brünn, am 20. März 1488 und Augsburg, am 3. Juni desselben Jahres) erstreckende Untersuchung läßt folgende Folgerungen zu: 1. Die Augsburger Druckerei hat einen Satz, den die Brünner Werkstatt nur fragmentarisch druckte, ganz weggelassen, da sie die vollständige Handschrift offensichtlich nicht kannte. — 2. Die Apposition des Königs MATTHIAS CORVINUS „secundus Attila" stammt nicht vom Verfasser der Chronik, sondern vom Augsburger Korrektor, der sie darum verwendete, weil er den Text der Brünner Ausgabe aus drucktechnischen Gründen mit vier Zeilen kürzen mußte. — 3. Eine ganzseitige Illustration der Augsburger Ausgabe, die den HL. LADISLAUS darstellt, indem er den kumanischen Jungfrauentführer verfolgt und besiegt, ist die Kopie einer in Ungarn entstandenen Zeichnung, da sie vom Text der Chronik abweicht, den ungarischen Darstellungen aber entspricht. — 4. Beide Ausgaben enthalten ein aus neun sapphischen

[36] SRH I. k. 232. l.

[37] *Az enyedi régi könyvtár kéziratos ritkaságairól.* Nyelv- és Irodalomtud. Közl. 1964. 214. sk. l.

Strophen bestehendes Gedicht, das die im Jahre 1469 in Olmütz erfolgte Wahl MATTHIAS' zum König von Böhmen feiert. In den Versanfängen wurde ein Akrostichon mit der entsprechenden Jahreszahl versteckt: Die Strophen wurden mit je einem Buchstaben der mit den römischen Ziffern geschriebenen Jahreszahl MCCCCXLIX begonnen. Wenn wir dieses Gedicht mit dem Text der Handschrift IV. D. 23. der Prager Universitätsbibliothek vergleichen, so dürfen wir vermuten, daß das Gedicht noch als Handschrift nach Buda kam und seine Eingliederung in die Chronik von THURÓCZY beschlossen wurde. — 5. Jener Teil der Brünner Ausgabe, der die historischen Ereignisse bis 1342 verfolgt und mit der sog. »Chronikfassung des 14. Jahrhunderts« identisch ist, vertritt eine Variante, der zwischen den Varianten V_2 und V_4 der Bilderchronik (jedoch der letzteren näher) steht. Die Textkritik konnte bisher nur fünf Varianten der Fassung V feststellen. Nun kann sich die Brünner Ausgabe als V_6 mit Recht in der Zukunft Beachtung fordern. Die Augsburger Ausgabe hat keine ähnliche textkritische Bedeutung.

Az ötödik magyar plakátkiállítás. Az előző négy plakátkiállítással szemben — írja ARADI Nóra a katalógus bevezetőjében — ezúttal elsősorban reklámgrafika látható: könyvborítók, prospektustervek, naptárgrafika, hanglemezgrafika, csomagolási tervek, dobozok és bélyegek. Ezen belül vannak elhelyezve a plakátok, mint a reklámgrafika egyik műfaja.

A plakát mindig fontos és némely történeti periódusban korszakmeghatározó szerepet betöltő képzőművészeti műfaj. Az alkalmazott grafika legautonómabb műfaja és mint ilyen háttérbe szorította a reklámgrafikát. Eddig legfeljebb egyik-másik egyéni, vagy csoportos kiállításon kapott villanásnyi helyet.

Ez az első átfogó reklámgrafikai kiállítás alkalmat nyújt sokoldalú következtetésekre, vitákra. Van egy gondolatkör, amelynek szempontjából különösen időszerűnek látszik e kiállítás megrendezése, ez az új gazdasági mechanizmus, mely maga után vonhatja a reklámgrafika lendületes fejlődését.

Az V. Plakátgrafikai kiállítás nemcsak témájában tér el az eddigi bemutatóktól, hanem rendezése is újszerű. A Magyar Képzőművészek Szövetsége lehetővé akarta tenni a kiállító művészek egyenértékű szereplését — a kiállított anyag mennyiségét illetőleg. Minden művész azonos méretű külön tablón szerepel, amelyen saját maga rendezte el, komponálta meg a zsűri által elfogadott alkotásait. A tablókon a művészek fényképei is láthatók.

A kiállítás installációját és a katalógust PAPP Gábor grafikusművész készítette.

MUNKÁCSI PIROSKA

DEZSÉNYI BÉLA

A Magyar Kurir és a cenzúra 1787–1793.

A francia forradalom első másfél évében „nemcsak hogy nem volt olvasóközönségünk, hanem hírlapíróink sem voltak, az egy SZACSVAYt kivéve, noha egy kis hírlapíró sereg lankadatlanul dolgozott csekély tehetségével". A *Magyar Kurir* „egykorú hírlapjaink közül . . . a legjobb. Nem csoda, hiszen szerkesztője az igen eleven lelkű, élénk képzeletű, ügyes tollú Szacsvay, ki daczára annak, hogy a többi lapok mintájára szerkeszti azt, mégis ügyességével és józan ítélőképességével ezt a többi lap fölé emeli."

Ezt írta némi túlzással, de nem alap nélkül hetven évvel ezelőtt a francia forradalom magyarországi sajtóvisszhangjának történésze, JÁSZAI Rezső,[1] aki a *Magyar Kurir* francia vonatkozású híreit nem csak az egykorú magyar, de osztrák és német lapok, valamint a hivatalos párizsi *Moniteur* hírszolgálatával is egybevetette.

Sajtótörténeti és irodalomtörténeti irodalmunk egyaránt sokáig hangoztatta SZACSVAY kiemelkedő szerepét az újságírás sajátságos művészetének, stílusának hazai meghonosításában, de a nyílt szókimondásban, a kérlelhetetlenül progresszív állásfoglalásában is. A politikai cikkek műfaja az ő keze alatt fejlődött ki a puszta hírtovábbadás vagy a némi tendenciával magyarázott tudósítás fölé.[2] Egyik legfőbb ihletője és mintája az eliziumi beszélgetések Németországban kedvelt műfaja, amelyben hol híreket foglalt össze mintegy elevenebb keretbe, hol tréfás célzásokkal tette érthetőbbé a kor nyíltan sokszor nem kimondható mozgató eszméit az események mögött, hol már egészen önálló és hazai viszonyokra alkalmazott reflexiókat adott elő mozgalmas, vitatkozó, vagy anekdótázó kompozícióban. A mesélő-parabolás gondolatfűzést azután újra meg újra ki is emeli az Elysiumból és mint saját használatra áthasonított, önálló módszert is alkalmazza.[3]

E köztudott és számontartott[4] tények ellenére az utóbbi két évtized kutatásai olyan nyomokat hoztak napvilágra, amelyek a sajtótörténet hazai menetében más régi újságokat és azok íróit helyezték új megvilágításba és

[1] *A francia forradalom első másfél esztendejéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása.* Szeged 1897. 11, 13. l.

[2] FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig.* Bp. 1886. 39—44. l. ECKHARDT Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Bp. [1934]. 100—110. l. JAKAB Elek: *Szacsvay Sándor.* Figyelő. 11. köt. 1881. 161—174. 252—264. 321—346. l. DEZSÉNYI Béla —NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954. 24—27. l. DÖRNYEI Sándor kéziratos disszertációja: *Az első magyar újságok politikai közleményei.* 1780—1803. Bp. 1948.

[3] DÖRNYEI: I. m.

[4] *A magyar irodalom története. III. köt.* Bp. 1965. 56. l.

ezzel akarva, nem akarva háttérbe szorították SZACSVAY szerepét. Kiderült, hogy a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, meg folytatása, a bécsi *Magyar Hirmondó* sokkal sűrűbben vertek visszhangot a külföldi kormozgalmakra, mint előbb gondoltuk, a magyar haladó gondolkodás, a bontakozó magyar felvilágosodás irodalmába pedig SZACSVAYnál élénkebben kapcsolódnak. KÓKAY György újabb adatai már az első magyar szerkesztőt, RÁT Mátyást is tudatos, átgondolt programot hozó újságíróként mutatják be, DÖRNYEI Sándor pedig egy kis dolgozatában valószínűvé teszi, hogy SZACSVAY csak később kapcsolódott be a *Magyar Hirmondó* szerkesztésébe, mint az egyébként pótolhatatlan családi hagyomány adataira támaszkodó JAKAB Elek hitte.[5]

Így mai megítélésünk a JÁSZAI-féle túlértékelés ellentéteképpen erősen közeledik SZACSVAY író és szerkesztő kortársainak a korai magyar periodikák megoszlásáról alkotott képéhez, amelyben a *Magyar Hirmondó*, a *Magyar Museum*, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (BATSÁNYI is így állította őket egy sorba) állnak az egyik, mondhatni jó oldalon, míg velük szemben a perifériára, vagy éppen az ellenséges szárnyra szorul SZACSVAY és a *Magyar Kurir*. „Érdekes, hogy amilyen sokat és amilyen meleg hangon írnak a korabeli szépirodalmi folyóiratokról Görögék, bécsi hírlaptársukról, a *Magyar Kurir*ról, annál kevesebbet olvashatunk újságjaikban. Mindössze néhány alkalommal emlékeznek meg róla és akkor sem az elismerés, hanem sokkal inkább a bírálat hangján."[6]

A méltányosság is azt kívánja, hogy a kutatás mai mérlegén összes ellenfeleivel szemben egyedül maradó SZACSVAY szerepét újból megvizsgáljuk. De amellett előlegeznünk is kell számára annyi bizalmat, amennyi a cikkforma kétségkívül első magyar irodalmi mesterét — az első politikai publicistát — meg a felvilágosult eszméknek legharciasabb baloldali képviselőjét megilleti. És még egy elgondolkodtató van SZACSVAY szerepében pusztán az eddigi adatok alapján mérlegelve is: ő volt az egyetlen magyar, akinek a korai hírlapi harcok az egzisztenciájába kerültek, az egyetlen, akit a lapszerkesztéstől végleg elütött a hatalom — feltétlenül hátrányosabb elbánásban részesítve őt, mint a bécsi *Magyar Hirmondó* szerkesztőit —, aki kétségtelenül bebizonyított tehetségét alig negyvenéves korában kényszerű erdélyi magányában temette el.

Nem SZACSVAYnak valamiféle rehabilitációjára készülünk, erre nem is szorul rá. Hanem néhány eddig nem ismert vagy eléggé figyelembe nem vett adatot csoportosítunk néhány csomópont köré; ezek a csomópontok a *Magyar Kurir* SZACSVAY szerkesztése alatt álló éveinek a kritikus pillanatait jelzik. Végső következtetéshez elegendő támpontot nem nyújtanak, de talán módosítják és jobban megértetik SZACSVAY szerepét, meg a kortárs-hírlapok egymáshoz és a politikai-társadalmi élet együtteséhez való viszonyát is.

[5] D. SZEMZŐ Piroska: *A magyar folyóiratillusztráció kezdetei.* Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. 1953. Bp. 1954. 101—181. l. KÓKAY György: *A bécsi Magyar Hirmondó. (1789—1803.)* Az Orsz. Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957. 164—190. l. U.a. *Göttinga, Rát Mátyás és felvilágosodás kori irodalmunk kezdetei.* A Magy. Tud. Akad. I. Oszt. Közl.1966. 23. köt. 121—145. l. U.a. *Batsányi a Magyar Museum elődeiről és követőiről.* Magy. Könyvszle. 1963. 249—252. l. DÖRNYEI Sándor: *A pozsonyi Magyar Hirmondó történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1958. 263—267. l.

[6] KÓKAY György: *A Magyar Hirmondó* . . . i.h. U.a. *Batsányi* . . . i.h. KÓKAY nyitva hagyja a kérdést, hogy a két lap szembenállásában „esetleges elvi és személyi ellentétek, vagy pedig csupán üzleti féltékenység játszott közre."

I. Az első válság: Hermolaus támadása

Saját lapért Pozsonyban folytatott meddő küzdelem után SZACSVAY 1786 decemberében mutatványszámot adott ki a *Magyar Kurir*ból, majd hetenkint kétszer rendszeresen megjelentette Bécsben. Első életrajzírója, JAKAB Elek, még nem tudott róla, de FERENCZY[7]s nyomában a korszak sajtójának többi kutatója egyöntetűen — és ugyanazokra a kancelláriai iratokra hivatkozva — adja elő, hogy a *Magyar Kurir* fennállásának már ötödik hónapjában komoly ellentétbe került a cenzúrával: egy HERMOLAUS nevű kapucinus szerzetes, bécsi magyar prédikátor feljelentette lapjának izgató szelleme miatt. SZACSVAY szerinte a pápát szidalmazza, gyűlöletet és megvetést kelt a katolikus egyház és a papság iránt.

A császár a vizsgálat lefolytatását a magyar udvari kancellárra, gróf PÁLFFYra bízza. SZACSVAY kihallgatása folyamán kiderül, hogy a lapot SZEKERES Atanáz (ő is pap, de nem szerzetes) cenzúrázza, bemutatott imprimaturjai szerint a cikkeket nem kifogásolta. A kancellár a jövőre nézve szigorúbb felügyeletet javasolt és új cenzort, PÁSZHORY Sándor udvari tanácsos kancelláriai titkár személyében. Az egykorú cenzúratörténet legmodernebb szintézisének írója, SASHEGYI Oszkár, megállapítja, hogy ez II. JÓZSEF (és cenzúraügyekben főtanácsadója, Gottfried VAN SWIETEN) politikai elgondolásának is megfelelt annyiban, hogy törekvésük az újságok cenzúrájának az udvari cenzúra- (ill. tanulmányi) bizottság illetékessége alól való kivétele és a helyi hatóságok kompetenciájába való utalása volt. SZACSVAY esete jó alkalom volt arra, hogy ezt az alapgondolatot (amelynek egyébként csak célszerűségi oka volt, ti., hogy a sajtó megjelenési ütemét a cenzúra ne fékezze) Bécsben is érvényesítsék. És SZACSVAY esetében érdekes módon volt még egy különleges jogi alapja az intézkedésnek: a II. József-féle cenzúrainstrukciókon alapuló szabályzat Magyarországra érvényes változata magyar közjogi kérdéseket illető közlemények tekintetében még a bécsi német újságok fölött is felügyeleti jogot biztosított a magyar kancelláriának.[8]

A kor kutatói az eredeti iratokat csak kivonatosan idézik szorosan vett témájuk igényei szerint — és nem vetették egybe egy ízben sem a *Magyar Kurir* tartalmával, még kevésbé SZACSVAY újságírásának előzményeivel és későbbi alakulásával.

Ha az akták szövegébe tüzetesebben beletekintünk, az események képe kiegészül és a magyarázat lehetőségei is bővülnek.[9]

[7] I. m. 43—44. l. DEZSÉNYI Béla—NEMES György: i.m. 26. l. WALDAPFEL József: *A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1930. 55—89. l. SASHEGYI, Oskar: *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.* Bp. 1958. 147—148. l.

[8] Ezt is SASHEGYI hangsúlyozza, u.o. A cenzúrabizottság összetételéről, az egyes hatóságok egymáshoz való viszonyáról, SZEKERES Atanázról és PÁSZTHORYról l. még SASHEGYI: I. m. 41—45. l. U.a. *II. József sajtópolitikája.* Századok. 1958. 1. sz. 88—118. l.

[9] Az aktákat SASHEGYI Oszkár, őt megelőzőleg pedig GORIUPP Alice vizsgálták utoljára. Azóta az államtanácsi iratok el is pusztultak. GORIUPP Alice másolatainak, ill. kivonatainak rendelkezésemre bocsátásáért köszönettel tartozom. GORIUPP, SASHEGYI által nem idézett, *A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján.* Bp. 1944. c. tanulmánya a HERMOLAUS-incidenst nem tárgyalja, de a sajtópolitikai összefüggéseknek korszerű megvilágítása kis tanulmányát valóságos vezérfonallá avatja az általam leírt időszak előtti és az azt követő évekre.

HERMOLAUS (igazi nevén MORÉ György[10]) feljelentése 1787 május 24-ről volt keltezve és azt a magyar kancellária először június 18-án tárgyalta. De már előbb magasabb fórum előtt is megfordult az ügy: ugyanis június 6-án gróf PERGEN rendőrfőnök egyenesen az államtanácsnak tett jelentést.[11] Csakhogy ebben a jelentésben (amelyet az államtanács valószínűleg jún. 8-án tárgyalt — legalább is a magyar kancelláriához intézett leirat erről a napról kelt — nem HERMOLAUS, hanem SZACSVAY a feljelentő! A szövegnek eredetiben lejegyzett része így hangzik:

„Nota des Grafen von Pergen dto 6. Junius 787 wodurch die von dem hungarischen Zeitungsschreiber Alexander Szatsvay gegen den hiesigen hungarischen Prediger Kapuziner Ordens P. Hermolaus gemachte und von der Polizeyoberdirektion untersuchte Anzeige dem allerhöchsten Befehl gemäss vorgeleget wird. . . . Aus dieser Untersuchung erhelle, dass der gedachte Prediger auch seines Orts bei der hungarisch-siebenbürgischen Hofstelle gegen den Szatsvay eine Anzeige eingereicht habe."

A továbbiakban a Staatsrathnak öt sajátkezűleg aláírt tagja — EGER, IZDENCZY, MARTINI, REISCHACH, HATZFELD (úgy látszik az ismeretlen által szerkesztett előterjesztést körözvény formájában láttamoztatták az öt tanácsossal, mert az aláírások mellett különböző dátumok szerepelnek) — így állapítja meg a tényállást és tesz javaslatot a császárnak:

„In dem Verhör läugnet Pater Hermolaus die harten Ausdrücke deren er von dem hung. Zeitungsschreiber Szatsvay beschuldigt ward, und da Kläger und Beklagter nicht gegeneinander verhört worden sind, so ist die Anklage weder einbekannt, weder erwiesen. Es kömmt darauf an, ob Seine Majestät die Sache wichtig genug finden um der hung. Kanzlei aufzutragen, dass nach dem Allerhöchstdemselben bekannt wäre dass Pater Hermolaus bei Ihr eine instruirte Anzeige gegen den hiesigen Hung. Zeitungsschreiber Szatsvay eingereicht habe, Sie solche mit ihrem Gutachten vorlegen zugleich aber anzeigen solle, von wem diese gedruckte Zeitung zensuriert werde oder wem Sie solche aufzutragen glaube."

Az ügy folytatása a császár részéről PÁLFFY grófhoz, mint magyar kancellárhoz intézett kézirat (Handbillet), melyben az előterjesztés szellemében véleményes jelentést kért. A kancelláriai vizsgálat közel egy hónapig tartott, a július 30-ról keltezett jelentés augusztus 10-én került az államtanács elé. Ismerteti HERMOLAUS feljelentésének lényegét: a *Magyar Kurir „höchst anstössige* [kiemelés tőlem D. B.] Stellen wider die Religion und die Geistlichkeit enthalte" továbbá nem cenzúrázzák rendszeresen, végül privilégium nélkül adják ki. A vizsgálat kiderítette, hogy SZACSVAY 1786. december 1-én cenzúráztatta a *Magyar Kurir* előfizetési felhívását. De ez az *Ankündigung* (magyar címét nem is ismerjük, mert mint látni fogjuk csak töredéke maradt fenn) „sich bloss auf die Erlaubnis andere hiesige schon gedruckte deutsche Zeitungen, worunter es besonders auf die allerhöchsten Befehle und Anordnungen auch in Kirchensachen den Bedacht genommen, in die hung. Sprache zu übersetzen und zu besserer Bekanntmachung und Aufklärung des hungarischen Publi-

[10] SZINNYEI: Magyar írók.

[11] Kanc. 7032/1787: ennek alapján FERENCZY és SASHEGYI: I.h.A kancelláriai iratokat (ezenkívül még 9595, 9352, 10137/1787) GORIUPP jegyzeteinek nyomán használom: csak ezekben találhatók meg a *Magyar Kurir*nak HERMOLAUS és egy másik feljelentő által kifogásolt helyei, pedig a 7031. sz. iratot már FERENCZY is látta. Csak GORIUPP Alice kéziratában maradt fenn a legérdekesebb két irat: Staatsrat 2849 és 3337/1787.

kums drucken lassen zu dürfen bezogen habe." A lapot egyébként SZEKERES cenzor bírálja felül. Az idézett *Ankündigung* UNGI korrektornál volt, nem található.[12] Következik az ismert cenzor-változtatást illető javaslat — az indokolásban a HERMOLAUS által kifogásolt cikkek minősítését enyhítve „höchst anstössig" helyett csak „etwas anzügliche Stellen"-nek minősíti azokat — amit a Staatsrat el is fogad. Érdekes még, hogy a szavazásnál a legreakciósabb IZDENCZY pártolja a kancelláriai álláspontot és vele van a II. JÓZSEF által háttérbe szorított MARTINI is, a liberálisabb EGER viszont SZEKERES cenzorsága mellett szavaz.

Az események lefolyását a hierarchia tetőpontján álló Staatsrat tárgyalása alapján ismertettük. Ezeket a már FERENCZY és WALDAPFEL által ismert, de nem részletesen idézett kancelláriai iratok kiegészítik *a)* a HERMOLAUS által inkriminált helyekkel; ezek: *Magyar Kurir* 1787. május. 2. és 23., 281—283, 285, 334, 335. l., *Magyar Musa* u. e. keltezésű számok, 273—274, 327. l., *b)* azzal, hogy SZEKERES nem minden cikket látott, a cenzúrázott cikkekről SZACSVAY néhány imprimaturt mutatott be *c)* hogy SZACSVAY ellen VILT József káplán is tett feljelentést, mert a *Magyar Kurir* 1787. máj. 5-i 36. számában azt írta, hogy a papok a gyónási titok alatt tett vallomásokat a jövőben kötelesek lesznek a rendőrségnek felfedni, *d)* hogy HERMOLAUS május 17-én már „barátságos" megkeresést intézett SZACSVAYhoz — nyilván az egyház elleni támadások megszüntetése érdekében.

Legjellemzőbb, hogy a magyar kancellária — és ez egyik oka az ügyintézés lassúságának — az adatokat a cseh-osztrák kancelláriától kapja (sürgetés után), mert SZACSVAY és bécsi lapja, meg a szintén *bécsi* feljelentő ennek az illetékességi körébe tartoznak.

Az akták részletes vizsgálata tehát eddigi tudásunkat a következőkkel egészíti ki:

1. Megadja az inkriminált cikkek jegyzékét.

2. Rávilágít a hatóságok egymáshoz való viszonyára s ennek a viszonynak a jelentőségére az újságok életében. Erről egyelőre elég annyi, hogy SZEKERES Atanáz, a pap, aki már MÁRIA TERÉZIA alatt is cenzor volt, tehát nem képviseli a VAN SWIETEN-féle bizottság szélső haladó szárnyát — kevésbé megbízható a közismerten reakciós IZDENCZY számára, mint PÁSZTHORY, a szabadkőműves, a magyar kancellária titkára. Csakhogy a kancellária és IZDENCZY érdekei egyeznek a jozefinizmussal szemben, amelyet SZEKERES képvisel (mert mégis csak tagja, és magyarul egyedül tudó tagja a cenzúrabizottságnak), míg PÁSZTHORY minden felvilágosodottsága mellett is magyar rendi fenntartásokkal méri JÓZSEF túlzó híveit és magának a császárnak dinasztikus vonal-

[12] UNGI Pál 1787 első felében segédszerkesztő volt SZACSVAY mellett. Onnan Pozsonyba ment és az év végéig a *Magyar Hirmondónál* töltötte be u.azt a szerepet. Meghalt 1788. SZINNYEI: Magyar írók. WALDAPFEL: I.h. vette eddig egyedül észre az *Ankündigung* jelentőségét. Azt a következtetést vonta le belőle, hogy SZACSVAY az előfizetési hirdetés cenzúra alá bocsátásával megkerülte az engedélykérést. Azonban erre nem is volt szükség.

II. JÓZSEF a lapengedélyeket beszüntette, a privilégiumokat eltörölte. Egy hasonló esetben éppen 1787. febr. 15-én Kanc. 1530/787. SZABÓ Sándor kérésére, melyben magyar gazdasági lap kiadására kért engedélyt úgy döntenek, hogy privilégiumot nem adnak, lapját cenzúra mellett bármikor kiadhatja. A „bécsi német (Oeconomica) gazdaságra tartozó újság leveleknek magyarra fordítások" megjelenéséről SZABÓ Sándor szerkesztésében a *Magyar Kurir* is tudósít 1787. márc. 21. 187. l. A lapot WEBER pozsonyi nyomdász, TÁLLYAI Dániel és SZACSVAY pozsonyi nyomdásza nyomtatta volna.

vezetését. IZDENCZY a jozefinizmust szabadabb, világiasabb gondolkodásáért, PÁSZTHORY a császári abszolutizmus korlátlan kiszolgálásáért látja veszélyesnek.

3. Talán a legfontosabb és eddig a leginkább homályban maradt tény, hogy SZACSVAY is feljelentette HERMOLAUST, nemcsak az őt — sőt, a dátumok ugyan nem pontosan követhetők, de lehet, hogy az első panaszos ő volt és nem HERMOLAUS! A „barátságos megkeresés" olyan formában történhetett, hogy az SZACSVAYnak alapot adott elégtétel követelésére, a rendőrség előtt is. A rendőrség bécsi, az osztrák kancellár alá tartozó hatóság — vele szemben HERMOLAUS, a magyar pap, a magyar kancelláriában talál támaszt. Innen van talán, hogy a rendőrségi jelentés tükrében (noha az a magyar kancellária szűrőjén is átmegy) a „höchst anstössig" minősítés „etwas anzüglich"-hé szelidül. És elhihető, hogy ezért fordul a Staatsrat a felség személyes döntéséhez, tőle téve függővé (alig burkoltan az államtanács idézett iratának elején), hogy SZACSVAY vagy HERMOLAUS ellen kell-e eljárnia. Valószínű, hogy már a rendőrség is azért nem szembesítette a két pörös felet, hogy ne vágjon elébe a császári döntésnek, amelyet nem láthatott előre. A látszólag jelentéktelen ügy mögött fontos elvi háttérre mutat, hogy csak a császár maga hozhat benne határozatot!

A császár személyes döntése alapján lesz SZACSVAY a vádlott — a jozefinista a kapucinus helyett. JÓZSEF határozatának oka talán, hogy 1787-re már óvatosabb lett a napilapokkal szemben (a nyomtatás úgyszólván korlátlan szabadsága 2 év alatt meg is szűnt!) — de a hivatali apparátus logikája is lehet (amelyre utaltunk): a tartományilag illetékes állami hatóság tartsa kézben az újságokat, nem a cenzurabizottság, amelynek hatásköre pedagógiai, s főleg könyveket érintő. Hanem az egész ügy lefolyása és eredménye mégiscsak azt mutatja, mintha a hivatalok közti hatásköri birkózás a kancellária győzelmével végződött volna; a feudális, de egyben nemzeti érdekeket védő kancellária visszahúzta SZACSVAYt a saját illetékességi köréhez a jozefinista, de egyben dinasztikus központi hatóságok illetékessége alól.

Hogyan tükröződnek a szembenálló felek mögött sorakozó történelmi-társadalmi erők magukban a szövegekben, a *Magyar Kurir* cikkeiben?

A HERMOLAUStól kifogásolt első cikk a *Magyar Kurir* 1787. május 2-i 35. számában jelent meg. A várkonyi káplán II. JÓZSEF rendeletének megfelelően hat heti oktatás után bizonyítványt adott egy vallásváltoztatásra készülő parasztnak, de a bizonyítvány szövege (latinul is, magyarul is közli a *Magyar Kurir)* a trágárságig durva szavakkal illeti mind a vallásváltoztatót, mind az attól felvenni szándékolt „eretnekséget".

Érdekesebb a *Magyar Musa* ugyanezen dátummal megjelent számának 273—274. lapján kifogásolt közlemény, amely kétségtelenül igen határozott hangú bírálata az egyház fejének, a pápa és a pápai szék visszaéléseinek.[13] Lényegében könyvismertetés egy állítólag Bécsben megjelent ilyen című munkáról: „*Száz jutalom alatt kiadott kérdések*" A kérdések egyike: Mellyik az az (Epocha) idő-szakassza, mellyben a Római Pápák magokat az ISTEN szolgái szolgáinak kezdették nevezni? És a betsületes Titulus ifjabbé, vagy vénebb annál a szokásnál, melly szerént a Pápák lábaikat meg-engedik tsó-

[13] Érdekes, hogy JAKAB Elek i.h., aki HERMOLAUSról még nem tudott, egész terjedelmében közli ezt a cikket, mint SZACSVAY antiklerikális tevékenységének kiemelkedő bizonyítékát.

kolni?" De nemcsak a könyvből vett idézetek, hanem az ismertetés bevezetésében SZACSVAY saját szavai is elég világosan hirdetik az antiklerikális célt:

„A Római Ekklésia látható nagy FEJÉN halálos sebet ejteni kivánó Bécsi és Német Országi Könyvnyomtatás, és gondolkozás szabadsága ugy összve kapcsoltatottnak láttatik lenni, hogy a PÉTER sok századoktól fogva mind eddig igen szerentsés szelektől vitetett Hajótskájának viseltes vitorláit egészen öszve-szaggatni kivánó könyvek . . . az itt olvasó népben nagyon változtattják az érzékenységeket."

Az ismertetett röpirat tendenciája egyébként, hogy a német papok a pápa túlhatalmával szemben követeljék vissza a püspökök nagyobb hatáskörét. Ez a motívum az újság 1787. évfolyamának első felében máshol is előfordul.

Nem HERMOLAUS, hanem VILT kifogásolta a *Magyar Kurir* május 5-i számának ezt a közleményét:

„Tsak ugyan igaz vala azon kegyelmes rendelés, melly szerént a gyóntató atyák ennek-utánna a fő bünösöket tartoznak ki-nyilatkoztatni, és ebből már egynéhány igen szép példák következtek. Bécsben a közönséges Betegekházában gyóna meg a napokban egy viseltes szegény legény, hogy ő a főbb Kalmároknak boltjait verte légyen fel, melly által sok ártatlan rabok, és betsületes emberek szabadulának ki a gyalázatból; minthogy a gyóntató atya legottan Fejedelme parantsolatjának eleget tenni kivánván, kinyilatkoztatta vala."

Ez a hír érthetően bánthatott minden papot, hiszen a klérus mindig hirdette, hogy a gyónási titok sérthetetlen — de nem lehetett opportunus, ha tartalma igaz volt, a hatóságoknak sem, hiszen többé senki se mert volna komolyabb bűnt a gyóntatószékben bevallani. VILT feljelentése jobb helyre célzott, mint HERMOLAUSé.

A *Magyar Kurir* május 23-i ismét HERMOLAUS által célba vett passzusa megint a pápai udvar egy fondorkodását fedi fel: a franciák, a muszkák, a törökök s mások is általános háborúra készülnek.

„Mindenütt készülnek a tsatára; de kivált a tenger partján heverő hadihajókat rendkívül való szorgalmatossággal készitik, hogy a fel zavarodott vizben ki ki halat foghasson magának. A *Péter* tiszta és tsendes időben hánykodó hajótskájáról - is (a német Surnálok) azt irják, hogy ezen tengeri halászatból kimaradni teljességgel nem akarván, már előre készíti a Matrózokat . . . sőt a mostani Belgiumban támadott belső zavarokat is — igen tudják: honnan futta a szél . . ."

Az utolsó kifogás tárgyává tett cikk a *Magyar Muzsa* 42. számának 327. lapján kellene, hogy legyen. Azonban a közlemény már a 326. lapon kezdődik, s a 328-on fejeződik be. Egészében már az első számban megkezdett folytatásos története a pannonhalmi bencés-apátságnak.

A kifogásolt szövegek tehát — talán a *Magyar Muzsa* cikkének és a gyónási titkot idéző egyetlen passzusnak kivételével — eléggé vaktában, a legutolsó egyenesen értelmetlenül volt kiválogatva. Mindenesetre frappánsabb, bővebb és az egyházat az elavult papi szokásokat, az áhitatos gyakorlatokhoz fűződő babonákat ezeknél keményebben és következetesebb hangon is ócsárolja SZACSVAY. Főleg a felvilágosult császár és különösen cenzúra-főnöke, VAN SWIETEN által is könyörtelenül üldözött babonák ellen támad az első számtól kezdve. De arról is tud, hogy a bujakórosok bécsi kórházában sok papot ápolnak. Megírja, hogy egy pap gyónási penitencia címén akart egy fiatal lányt

megejteni. A február 21-i számtól kezdve már sorozatosan közöl pápaellenes cikkeket. Március 3-án írja, hogy Madridban kihirdették az exkommunikációt, azok ellen, akik a *Mi a pápa* c. könyvet olvassák[14a] „Ezen Könyvetske majd minden Európai nyelveken meglévén, ha mind azok az Ekklézsiából kirekesztethetnének, a' kik ezt olvasták, ugy a' Lelki pásztorok nyáj nélkül maradnának . . . még ezen Szent Városban Madridban is találkoztatnak ollyatén vallással tsufolódó gonoszak, kik ezen hirdetés alkalmatosságával elmosojodtak — hátha még Bétsben, Londonban, Párisban, vagy Berlinben esnék az efféle." És a hasonló helyek hemzsegnek SZACSVAY lapjában.

HERMOLAUSnak tehát még igen bő választéka lehetett volna. HERMOLAUS feljelentése mögött semmi esetre sem spontán felháborodás állt, hanem következetes ártó szándék. Lehetett ennek oka személyes bosszú vagy rendi érzékenység is. SZACSVAY papellenes közelményei közt több is kifejezetten a kapucinusokat veszi tűhegyre, más szerzetesrendet névszerint szinte meg sem említ. És nem érdektelen, hogy a szerzetesi élet sötét oldalait példázó legborzalmasabb hír is kapucinusokról szól, dátuma pedig május 16. Tehát a HERMOLAUS és SZACSVAY közti személyes összeszólalkozás előestéjén jelent meg.[14]

„Egy Bétsi Kalmár, ki a Kaputzinusok klastromának és kertének egyik részét meg-vévén, éppen most épittetett, egy földalatt való rejtek kőfalban bé-vakolva egy lántzon levő Kaputzinus áldozott' megsenyvett tetemét találta. Ennek Kaponyáját és lántzát a Kalmár magához vette és olly szándékkal vagyon, hogy az utolsót (a Barátok felebaráti szeretetének örök emlékezetére) épitendő háza kapujának felibe függessze."

A *Magyar Kurir* bécsi pályája már egy szelíd kapucinus-ellenes szúrással kezdődik. Az 1786. dec. 2-i mutatványszám 8. lapján olvassuk: „Itten Bétsben a P. Kaputzinusok Templomában közönséges isteni tiszteletre kitétetett Istenannyát a szentségtörő Tolvajok nem régiben minden drága ékességeitől (melylyek 6000 aranynál többre betsültetnek) megfosztván azt mondják a tsufolódók, hogy itt nem a Boldogságos-szüz, hanem az Ekklésiai Cassa vallott kárt."

Március 3-án pedig (18. sz. 147—148. l.) a pozsony-megyei Bázing szintén kapucinusrendi papjának Mária fogantatására tartott prédikációjából ragad ki az absurdumig vitt Mária-kultuszt jellemző részeket. Maga SZACSVAY utal arra, hogy ezt a felsőbb egyházi hatóság sem helyeselné teljesen. „Ha azt akarja ezen Kaputzinus Atya, hogy egész Európában kámzsájánál fogva ne hordozzák az írók, javaslom, mennyen a Posoni Kaputzinus Kontzionátorhoz és attó-tanuljon."

Persze, be is fejezhetnénk adataink további vizsgálatát, ha másra nem utalnának, mint SZACSVAY és egy kapucinus barát személyes haragjára. A teljes igazság feltárása akkor sem lenne érdektelen, de nem igazolná a belé fektetett fáradságot.

Utolsó idézetünk egyik félmondata azonban visszavezet Pozsonyba. Nemcsak SZACSVAY, de HERMOLAUS is Pozsonyból került Bécsbe, mégpedig jóformán egyidőben mindketten. HERMOLAUS 1786-ban, sőt még 1787-ben is

[14a] *Magyar Kurir* 1787. 8, 16, 113, 147. l. EYBEL József Bálint *Was ist der Papst* c. röpirata magyarul is megjelent és Bécsben és Pozsonyban is kapható volt. BALLAGI Géza: *A magyar politikai irodalom 1825-ig.* Bp. 1888. 147, 153—154. l. II. JÓZSEF azonban ezen a ponton tiltakozott először saját híveinek túlbuzgósága ellen: a pamflet éppen VI. PIUS bécsi látogatásakor jelent meg s azt a látszatot keltette, mintha szerzője hivatalos véleményt fejezne ki. SASHEGYI Oszkár, Századok. i. h.

Magyar Kurir 1787. 39. sz. 315. l.

Pozsonyban adott ki nyomtatásban elmélkedéseket és imádságokat.[15] SZACSVAY 1786-ban Pozsonyban tett először kísérletet önálló lapalapításra.

Elkerülhetetlenül vissza kell térnünk ezért a pozsonyi előzményekhez, mielőtt a *Magyar Kurir* bécsi sorsának záró fejezetére, II. LIPÓT, majd I. FERENC újabb cenzúrakezelésének hatására kerülhetne a sor. Valószínű, hogy SZACSVAY ellentétei a hatóságokkal Pozsonyba vezetnek vissza: nem kapucinus-harag, nem bosszu, hanem *Szacsvay* előéletébe visszanyúló politikai-világnézeti ellentét van a bécsi viták mögött.

Néhány adattal kell még azonban kiegészítenünk a *Kurir* első mozgalmas bécsi évének történetét.

A levéltári adatok fonalán már felmerült SZACSVAY bécsi előfizetési felhívásának, az *Ankündigung*nak a kérdése. Mind PERGEN gróf nyomozását a maga idejében, mind az utókor kutatóinak munkáját egyszerűsítené, ha az *Ankündigung* nem veszett volna el. A *Magyar Kurir* — Pozsonyban megjelent első számát kivéve[16] — nem ritka. Annál különösebb, hogy ez az előfizetési hirdetés nem maradt meg valamelyik példány elejére kötve — hiszen a jóval korábbi, kevesebb olvasóval bírt *Magyar Hirmondóé* sok példányban ismert.[17] E tanulmány írása közben derült ki, hogy mégis megtalálható, a *Magyar Muzsa* 1787. január 6-i száma elé kötve, az Országos Széchényi Könyvtár példányában[17a] — de csak töredékben. Egy levél, melynek két lapja a 15. és 16. oldalszámot viseli. A verson SZACSVAY Sándor neve, mint aláíróé, dátum nincs a nyomtatványon. Nyomatott a 16. l. impresszuma szerint a Siketnémáknál, mint a *Magyar Kurir*.

Ezen a két utolsó lapon hiába keresünk felvilágosítást a *Magyar Kurir* terveiről, előzményeiről, kiadási körülményeiről. Csak adminisztratív, az előfizetésre, árra stb. vonatkozó adatokat tartalmaz. Pedig 14 oldalon kellett, hogy valamit mondott légyen SZACSVAY, aki szívesen tréfált és anekdotázott, de fölös bőbeszédűséget nem foghatunk rá! Nem állíthatjuk, hogy valami oka volt annak, hogy a bécsi hatóságok sem tudtak példányt keríteni az *Ankündigung*ból, sem magyarázatot nem adhatunk arról, miért vesztek el 2 lap kivételével az összes példányok. De gyanúra ezek a körülmények elég okot adnak. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a vizsgálatot máskülönben is „szörmentiben" kezelték és SZACSVAYnak a cenzorcserén kívül más baja nem történt.

Hogyan hatott a cenzorváltozás és a fokozottabb felügyelet?

1787 utolsó harmadában mintha valamit szelidült volna a *Magyar Kurir* hangja. Augusztus 4-én[18] találunk még egy enyhe oldalvágást a kapucinusok ellen. Ők szítják a belgiumi „pártos zenebonát". „Kaputzinusok és más szerzetesek fabotskoros vitézek módjára, mindeneknek szemek-láttára fegyverben execéroznak."

Július 7-én[19] (de ekkor a vizsgálat még folyik) támadja a pápaságot a szenttéavatások különc formaságaival, ceremóniáik barbár avultságával.

[15] SZINNYEI: Magyar írók.

[16] FERENCZY: I. m. 39. l.

[17] A korszak monografikus feldolgozását készítő KÓKAY György nem látta, az 1705—1848 közti periodikák bibliográfiája érdekében az ország számottevő, sőt a szomszédos országok minden megközelíthető könyvtárát végigvizsgáló BUSA Margit sehol sem találkozott vele. Szóbeli közlésükért köszönet jár mindkettőjüknek.

[17a] Jelenlegi jelzete az OSZK Hírlaptárában 1294a.

[18] 62. sz. 499. l.

[19] 55. sz. 438. l.

De a támadások ritkulnak és el is maradnak. A második félévben pápa és Róma már alig fordul elő, rosszalló szöveggel egyszer sem. Ez persze lehet a cenzor „érdeme" is, akinek személyes és erélyes jelenlétét először a november 24-i szám 764. lapján mutatja egy félig kivonalkázott sor; a december 5-i számból már 8 vonalkákkal pótolt sor maradt „a Rostában". Igaz, hogy ez katonai hír volt. SZACSVAY, akit a császár és hatóságai feltehetőleg enyhén kezeltek, a katonákkal később is majdnem ugyanannyira hadilábon állt, mint a papokkal.[20]

II. A pozsonyi előzmények

SZACSVAYnak a pozsonyi *Magyar Hirmondó*nál betöltött szerepét az adatok újabb, precízebb felülvizsgálata szűkebbre szorította, mint JAKAB Elek, SZACSVAY első életírója hitte.[21] SZACSVAY ezek szerint nem volt kezdettől jelen a *Magyar Hirmondó*nál, nem vitt valami technikai szerkesztői, de még csak korrektori szerepet sem 1784-ig; ekkor előbb (júl. 3-tól) a PATZKÓ által szerkesztőnek szerződtetett TÁLLYAI mellett volt fordító, majd szept. 25-től szerkesztő. 1786-ban pedig a szerkesztést nem május 13-án adta át BARCZAFALVI SZABÓ Dávidnak,[22] hanem az utóbbi május 21-től volt szerkesztő, előtte néhány hétig ismeretlenek — talán többen is — állítgatták össze a *Hirmondó*t.

Bizonyos azonban, hogy az első magyar újság SZACSVAY alatt érte el legnagyobb népszerűségét: 449 olvasóval rendelkezett, míg előbb csak 196 előfizetője volt.[23] Lehetett volna ez így, ha SZACSVAY TÁLLYAI segítségére lett volna rászorulva, mint azt GYARMATHI Sámuel írta egy levelében? PATZKÓ GYARMATHIval is tárgyalt a *Hirmondó* szerkesztői hivatalának átruházásáról, de mint állítja — s állításának ez a része valószínű, mert PATZKÓ fukarságára más adat is van — meghiúsult az ügy, PATZKÓ olcsóbb megoldást talált. Ez a megoldás: TÁLLYAI, aki a *Pressburger Zeitung*ot is szerkesztette, magyarul nem tudott; de ő mondta meg SZACSVAYnak miről írjon. Így ment ez, állítólag, 1784 júliustól szeptemberig.

Csakhogy TÁLLYAI kétségtelenül tudott magyarul; Lőcsén született, de debreceni diák is volt,[24] tanulmányait a pozsonyi liceumban fejezte be. Nyelvi szempontból tehát nem volt szüksége SZACSVAYra. Utóbbinak pedig nyilvánvalóan tanácsra nem volt szüksége, hiszen — nem kell részletesebben összehasonlítani a *Pressburger Zeitung*ot és a *Magyar Hirmondó*t — SZACSVAY bár kevésbé pontos és szabályos, de lendületesebb lapot írt magyarul mint TÁLLYAI németül. GYARMATHI mindkettővel szemben elfogult volt: lebecsülte SZACSVAYt, mint írót, TÁLLYAIt, mint vállalkozót. TÁLLYAInak az utóbbi kvalitása érvényesült döntően az 1786. évben kirobbant harcban: TÁLLYAI három lapot akart saját kiadásában egyesíteni. Az első a már eddig is általa kiadott szlovák lap, a *Presspûrské Nowiny*, a második a *Pressburger Zeitung*gal konkurráló

[20] Az utóbbit tanúsítják 1791-ben és 1792-ben a *Kurir*ban megjelent támadásai az egri papság, általában a klerikális vezetés alatt sínylődő város képmutató szelleme ellen. Informátora nem kisebb ember, mint DAYKA Gábor. ABAFI Lajos: *Dayka Gábor élete.* Figyelő VIII. 1880. 213—235. l.

[21] Jakab: I. h. Vele szemben DÖRNYEI Sándor: I. h.

[22] Így még DEZSÉNYI BÉLA: *A magyar hírlapirodalom első százada.* Bp. 1941. 45. l.

[23] WALDAPFEL József: *A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1930. 55—89. l.

[24] *Magyar Irodalmi Lexikon.* Bp. 1965. 3. köt.

Pressburger Merkur lett volna, a harmadik a SZACSVAY által indítandó új magyar lap, a *Magyar Kurir*. A TÁLLYAI—SZACSVAY íróegyüttes és a *Patzkó—Landerer* nyomdász-érdekeltség közötti harc WALDAPFEL József óta részletesen ismert s az is, hogy a nyomdászok kerekedtek felül s megvédték privilégiumaikat — noha a lap-privilégiumokat II. JÓZSEF eltörölte.[25] Már WALDAPFEL Józsefnek is feltűnt, hogy TÁLLYAI mellett a hivatalos iratváltásokban SZACSVAYnak másodrendű szerep jutott. Az alábbiakban talán sikerül valószínűsítenünk, hogy SZACSVAY nem is a TÁLLYAI tervezte „író-konszern" miatt ment el Pozsonyból, hanem már előbb megingott lába alatt a talaj.

Az író—nyomdász—kiadó viták és aktaváltások a nyomdászok győzelmével végződtek és — paradox módon — az ő újságkiadási egyeduralmukat erősítették meg abban az évtizedben, amelyben a felvilágosodás pártolásával tetszelgő császár a privilégiumokat nem ismerte el. Nem is volt szó privilégiumról a beadványokra adott helytartósági és kancelláriai iratokban, sőt ezek a hatóságok TÁLLYAI „Zeitungs kontoir" tervét eleinte igen komolyan látszottak venni. Megint csak feltevésre vagyunk utalva annak eldöntésénél, hogy miért estek gondolkodóba az év második felében a hatóságok, amelyek eleinte komolyan foglalkoztak TÁLLYAIval. TÁLLYAI júliusban kiad egy számot a *Pressburger Merkur*-ból, SZACSVAY a *Magyar Kurir*ból — engedély nélkül. De még erre sem következik azonnali megtorlás, sőt megróják a városi tanácsot, amely WEBER nyomdászt lefogatta!

Hihető azonban, hogy nem is az engedély nélküli lapkiadás, hanem SZACSVAY személye körül támadnak nehézségek.

II. JÓZSEF cenzúraszabályzata Magyarországon nehezebben érvényesült mint az osztrák és cseh tartományokban. És végül több ponton kompromisszum alakult ki: PÁSZTHORY kancelláriai titkár helyet kap a cenzúrabizottságban, mint megfigyelő. Továbbá a *magyar közjogot* illető minden nyomtatvány fölött ellenőrzési jogot nyer a kancellária.[26] A helytartótanács, mint revíziós hatóság általában szigorúbb, mint a bécsi cenzúrabizottság. A magyar revizorok azonkívül továbbra is kizárólag papok voltak,[27] noha Bécsben a papok majdnem teljesen kiszorultak a cenzúra irányításából.

A pozsonyi helyzetet nyilván még kényesebbé teszi BATTHYÁNY József hercegprímás személyes jelenléte, aki nem győzi „a vallás ellen rakoncátlankodó sajtó" megfékezését követelni."[28] És tovább árnyalja az amúgyis zaklatott, az egyes hatóságok közt is feszültséget keltő viszonyokat, hogy a pápa 1782-i bécsi látogatása alkalmával a magyar klérus lojális volt a császárral szemben, amiért BATTHYÁNY prímás legfelsőbb elismerésben is részesült.[29]

Ebben a pozsonyi légkörben SZACSVAY hivatalosan is ismert újságírói működése második évének derekán már nem számíthatott a hangadó körök barátságára, ha erre az eddig ismert iratok nem is nyújtanak adatot.

[25] A TÁLLYAI által indított akciónak a *Magyar sajtó 250 évé*-ben adott értékelését fenntartom, de azzal szeretném módosítani, hogy TÁLLYAIban nemcsak és nem is elsősorban írót, hanem üzletembert kell keresnünk. A *Presspúrské Nowiny*nek mindig szlovák anyanyelvű szerkesztői voltak (elsősorban evangélikus papok), a *Magyar Hirmondónál* pedig — ezt PATZKÓ írja egyik WALDAPFEL (i. h.) által idézett beadványában — legfeljebb a címeket kezelte, írni semmit sem írt (PATZKÓ tehát ellentmond GYARMATHI állításának).

[26] SASHEGYI: I. m. 60—66. l.

[27] Uo. 66. l.

[28] BALLAGI Géza: I. m. 132—139. l.

[29] Uo. 167—168. l.

Beszél róla maga SZACSVAY a *Magyar Hirmondó* 1786-i újévi beköszöntőjében.[30] A *Magyar Hirmondó* kopog és bebocsátást kér.

„. . . nebotsásd a' rosz gazembert, nem méltó a' béeresztésre, igen szabad szájú, már sokat hazudott rólunk, Prédikátorokról, Papokról, Barátokról sem Istene, sem vallása, sem Apja, sem Anyja, sem Ekklésiája . . ." A nőkről is csak rosszat mond. „Mi Dámák, kik-nélkül az egész ország semmit sem ér, mi tettük az Országot koldussá a' Párisi módis költségekkel . . ." Mégis éppen a nők megengesztelődnek: „Botsássuk-bé, hiszen ő a Tsászárokról, Királyokról, Pápáról, Püspökökről, Égről, Földről, Tengerről, mindenről eleget hazud..." de „egy Ujság-iró ollyan Kalmár, ki minden portékáját tsak ugy adja, a' mint veszi . . . Ne gondold szivem, hogy az Ujságirókban olly bőv mértékben laknék a' szent-Lélek ereje, mint a' Papokban . . ." de hiszen, ha őszinték vagyunk, éppen ezt a pletykálkodó szókimondást kívánjuk: „. . . . 's miért is fizetnénk nekik egyébért? had irjanak. Tudod szivem, mely jó izün olvasod te-is, ha ollykor jó kedve lévén furtsálkodik."

Erre az inas beereszti az ajtón az újságírót, csak előbb kioktatja, hogyan viselkedjék . . . „mindenkor fejet hajtson, szavára vigyázzon, és egész tisztelettel viseltessék hozzájok. — Ha a' fejért feketének mondaná is valamelyik, *igen is minden bizonnyal ugy vagyon!* ezt felelje . . ." Bent aztán szemébe mondják bűneit és hogy a Budai Ujság (Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten?) azt írta róla, hogy „rossz madár, aki saját fészkébe sz—ik." És ekkor — most már nyilván SZACSVAY véleményét és konklúzióját kifejezve — újra megvédi az egyik „dáma": „A' Verébről sem lehet mindgyárt azt ítélni, hogy rossz, ha fészkébe sz—; mert ha a fészek rosz, még betsületére szolgál, ha belé sz—ván, ott hadja 's jobbat keres".

Nincs, mint mondtuk, cenzúra-nyom arról, hogy vétkezett-e SZACSVAY konkrét esetben a pozsonyi papok és dámák fokozott érzékenysége ellen. De március 4-én[31] már helyreigazítást kénytelen adni és beismerni, hogy a 7. számban két tudósítás (az egyik nőrablásról, a másik gyilkosságról szólt s az előkelő szereplők nevük kezdőbetűivel voltak bennük megjelölve!) hamis volt. A helyreigazítást egyébként nem SZACSVAY írta: ezen a számon nincsenek rajta az Sz. S. betűk és visszaforgatva azt látjuk, hogy ez már a február 15-i 13. számtól kezdve így volt.[32] Az okát nem tudjuk, de kétségtelen, hogy itt interregnum volt, mert a közben megjelent számok egyikét teljesen GYÖNGYÖSSI János leoninusai töltik ki, amelyeket ESTERHÁZY Ferenc kancellár halálára írt, egy másikat ugyancsak teljesen PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám Levele a magyar versformáról, a leoninusi vers védelmével.

Még érdekesebb a márc. 8-i 19. szám utolsó oldalán (156. l.) olvasható „Jobbítás".

Ezt mondja:

„Közelebb botsátott Levelünknek 2 dik Lapján, hol szálkás betükkel a P. Kaputzinusok Prédikáziójáról van a szó, nem igaz, hibázott a' Tudósító. — Megbotránkoztak némellyek abban is, hogy a' Pozsonyi Generále Seminariumban levő Szerzetes Kis-Papokról való Tudositást mingyárt a' Farsángosok után tettük, noha ennek tsak az az oka, hogy mindeniket Pozsonyról irván, edgy más után kellett tennünk és ez semmi sértő szándékból nem esett."

[30] *Magyar Hirmondó*. 1786. jan. 4. 1. sz. 1—4. l.

[31] *Magyar Hirmondó*. 18. sz. 148. l.

[32] Az eddigi kutatás nem vette észre, hogy SZACSVAY már az év elején is félbeszakította a *Magyar Hirmondó* szerkesztését.

Tegyük még hozzá, hogy ez a szám már alá van írva az *Sz. S.* betűkkel. A „jobbítani" kívánt számról a betűk még hiányoznak. Mégis alig kétséges, hogy már az is újra SZACSVAY műve volt. Ez a Böjt-Más hó (márc.) 4-én megjelent 18. szám. Kiderül már az elején, hogy nem ok nélkül keltek ki ellene egyesek és hogy nem is volt a szöveg annyira ártatlan, mint a „Jobbitás" feltüntetni akarta. Már maga az állítólagos kapucinus-prédikáció is — amelyet SZACSVAY maga is valótlannak ismert el — a farsangi tudósításba van szőve: szövege inkább a felvilágosult szerkesztőé, mint a képzelt kapucinusé: „*A' Ti Fársángon tselekedett büneiteket meg-gyónván, böjtöljetek, és tartsatok penitentziát. Én jól tudom, hogy most sokan közületek mind a' gyónásról mint a' böjtről mely keveset tartsanak, de én üstökinél fogva senkit az idvességre nem vonhatok.*"[33]

A másik inkriminált hely még világosabban mutatja, hogy írójuk éppen nem szimpatizál a papokkal és a barátokkal — és az sem igaz, hogy ügyüket nem szándékosan szőtte a farsangi tudósításba:

„Feljebb mondám, hogy oda a' Fársáng, el-vitte a' múlt szerdára virradólag minden Maszkara ruhájit, talán örökössön magával. Hozott ezek helyett a' Böjt tisztes és érdemesebb köntösöket; mert ezen hónapnak első napján a' Posonyi *Generale Seminariumban* lévő minden szerzetes ifjú Papoknak, kik mindenféle Klastromokból gyülekeztenek vala a' tanulás végett ide, tisztességes fekete papi öltözet adaték. A' Kaputzinusok szépen meg-borotválkoztak, keménytalpú fejetlen paputsokat elhányták. . . Bizonyos jele ez annak, hogy ezek nem igen fognak többé Klastromok lakosi lenni."

Nem tudjuk, ki volt a pozsonyi cenzor. József császár rendeleteinek szellemében az a városi magisztrátus tisztviselője is lehetett. De hogy a helytartótanács papi revizorai megakadtak rajta — azt kétségtelennek kellene tartanunk, akkor is, ha a „Jobbitás" nem mutatna erre. SZACSVAY koszorúja be volt kötve még mielőtt a *Magyar Kurir* engedély nélküli száma megjelent.

Nem győznénk válogatni a *Magyar Hirmondó* SZACSVAY-szerkesztette utolsó hónapjaiban az antiklerikális cikkeket, amelyeket — talán mert helyi és személyes célzások nem voltak bennük — nem kellett „jobbitani".

„Az úgy nevezett Sz. Officium Palotájából[34] — írja az április 29-i 33. szám római tudósítása — igen sok fegyveres őrzők között 6 megitéltetett Bünösök hozatának véghetetlen nagy sokaságtól kisértetvén — le; kik a' Minerva nevű Templomba vitetének, és ott meggyújtott fekete viaszgyertyát tartván kezekben mind addig a' szégyen köven állának, valamig a' Sz. Misének vége leve, mellyet a' fő Inquisitor olvas vala. Annak utánna (a' meg-égettetés elengedteték) sok gyászos Ceremoniák között holtig tartandó Gállya huzásra küldetének. Ezeknek tsak a' vala bünök, hogy másoknak hallatára káromkodtanak."

Ha a tudósításnak a *Wiener Zeitung*ban megjelent eredetijét[35] mellé állítjuk, világosan kitűnik, hogy — noha a bécsi lap is rosszallással kezeli a korszerűtlen kegyetlenség leírását — mégis SZACSVAY szövege a keményebb, de egyben képszerűbb, amellett az utolsó mondata a súlyos büntetéshez képest a bűn enyheségét frappánsabban emeli ki.

„Aus dem Pallaste des sogenannten heiligen Offizium zog ein Tross von Schergen, die in ihrer Mitte 6 in die Inquisition gerathene Unglückliche führten. Sie zogen mit denselben bis an die Kirche della Minerva genannt, wo sie zwar nicht

[33] „Szálkás betűk" az eredetiben. D. B.
[34] 277—278. l.
[35] *Wiener Zeitung* 1786. ápr. 26. 33. sz. 948. l.

verbrannt, aber doch mit einer schwarzen Kerze so lange der Schande ausgesetzt blieben, als die Messe währte, so der Inquisitor las; darauf aber wurden sie unter allerley ärgerlichen Schwänken und Ceremonien der Galeerenstrafe überliefert. Sie waren beschuldigt, öffentlich geflucht zu haben."

A *Pressburger Zeitung* megfelelő számában a hírt hiába keressük onnan egészen kimaradt.

A pozsonyi cenzúráról különben később, már Bécsben, maga SZACSVAY is megmondja véleményét. A *Magyar Kurir* 1787 február 14-i 13. száma[36] egy luteránus bányász esetét mondja el, akit a selmecbányai exjezsuita plébános nem engedett a keresztény temetőbe temetni „hanem egy óra járásnyi földdel túl azon, az út mellé, a hová a hamut hánnyák." Csak a kamarai elnök, gróf KOLLOREDO parancsára engedte meg a pap végül, hogy az elhunytat „a maga vallásának tzeremóniája szerint" temessék el. Így végzi SZACSVAY: „Ezen történetet a' Pozsonyi Cenzor az ott levő újság Levelekben közönségessé tétetni meg nem engedte; nekünk vagyon hát szerentsénk ezen szép türedelembéli történettel Olvasóinknak udvarolni."

Változik-e a *Magyar Hirmondó* SZACSVAY távozása után? BARCZAFALVI SZABÓ beköszöntőjében[37] nem hagy kétséget afelől, hogy változást akar és milyent.

„Én, ez előtt negyed nappal az újjság-iróságot fel vállalván, és egyszersmind annak mostani miben léte minden Környülállásival tudtomra adódván: ugy látom szomoruan, hogy a' Magyar ujjságoknak dólgok már olly nagy megzavarodásba hozódott, hogy hatsak a' Nemes Haza (Nemes Haza — ezt SZACSVAY sohasem írta így!) fel nem vigyáz, igen veszedelmes következései lésznek. Ímé minden eddig vólt Levelező jó Urak meg-szüntek! Nints eggy is, a' ki Hazabéli történetekkel tudósitson! Mit használ pedig a' hir-leveleket egyedül tsak ollyakkal tölteni bé, mellyek Hazánkra vagy egy tseppet se, vagy igen keveset tartoznak? "A belföldi híreknek kell a „Haza fényjét" sugározniuk külföldön.

A lap tartalmát is a Nemes Haza kívánságaihoz akarja alkalmazni s hogy kikből áll ez a hangsúlyozottan „nemes" haza, lássuk:

„A' mi illeti kelendő hír-leveleimet: eggy átaljában szükségesnek itélem, hogy azoknak lejendő minéműségek felől a' Nemes Hazát tudósitsam. Nem tsak azért, hogy ha valakik lehetnek akár itt Magyar Országban, kivált a' Fő Tisztelendő Férjfiak között, akár pedig ama Nagy Erdélyben, kivált a' felsőbb rangu Méltóságok között, kik a' Magyar Hirmondó Levelektől talán elidegenedhettek... sziveket Pozsonyba vissza nyerjem... Azon lészek, hogy hirmondó Leveleim mivoltokra nézve, senkinek ártalmasok, ellenben mindenkinek tetszök légyenek."

„Sok féleképpen lehet az ujjság gyönyörködtető, ha kisebbítő szókkal nem él is" — hangzik tovább az elhatárolás mindentől, ami SZACSVAY korszakát jellemezte.

És valóban, BARCZAFALVI SZABÓ mindent megtett, hogy az újság csak mérsékelten legyen gyönyörködtető, de megfeleljen a Fő Tisztelendőknek és Méltóságoknak. Már a következő szám[38] kiemelt híre a barokk pompájú bécsi

[36] 103. l.

[37] *Magyar Hirmondó* 1786. Szent János hava (június) 21. 48. sz. „Pozsonyból különösen". BARCZAFALVI SZABÓ egyébként nem írja alá kezdőbetűit az egyes számok végére, mint SZACSVAY.

[38] Jún. 24. 49. sz. 409—410. l.

úrnapi körmenet negyven soros hosszadalmas leírása, az összes Felségek, Fenségek, Méltóságok, ts. k. Kamarások, Asszonyságok, testőrök és Granatérosok felsorolásával. Ugyanitt oldalakon keresztül az ekkor folyó párizsi nyaklánc pör tárgyalásának részletes leírása — éppen csak a lényegnek, a nyaklánc elrablásának említése nélkül, nyilván, mert az egy felséges személyt sértene.

A lap valóban egyre egyhangúbb lesz, a komikum határait súroló üresség ét csak még kirívóbbá teszik BARCZAFALVI szómagyarosításai. Maga mondja ki a méltó ítéletet az általa szerkesztett félév felett:

„Ha ujjság leveleim meg nem találták ütni az Érdemes Olvasók kívánságának mértékét, arról alázatosan engedelmet kérek. Ha én úgy gondolkodtam, hogy az a' leg jobb Ujság levél, mellyben legtöbbféle, legfontosabb és leghasznosabb dolgok közöltetnek. . . ezen okból teljes erővel azon igyekeztem, hogy minden alávaló rendű dolgot kirekesszek hirleveleimből, papirosomat mindenkor tömve tele irjam; senkit meg ne sértsek s e képpen a Magyar Hirmondó leveleknek mivoltokat az ő eredeti fontosságokra visszavigyem."[39] SZACSVAY tudta, hogy a jó újságíró néha kénytelen sérteni és ha a *Magyar Hirmondó* „eredeti fontosságán a RÁT Mátyás alatti hanghordozást értette BARCZAFALVI, annak irodalmi színvonalától ugyanolyan messze elmaradt, mint SZACSVAY politikai mondanivalójának időszerű tartalmától és lendületes formájától.

A közvetlen, személyes és személyeskedő vita a papokkal, amint az HERMOLAUS esetében Bécsben a rendőrség elé is elkerült — vajon Pozsonyban kezdődött-e már? Mindenesetre a *Magyar Hirmondó*ban írta SZACSVAY az első gúnyos kritikát SZAICZ Leó könyvéről.[40] *Szaicz*, az egri szervita, az „Aufklärungsfantaszták" ellen írt durva hangú röpirataiban főleg SZACSVAY és KOVACHICH Márton György ellen intézte támadásait.[41] Ezek nem annyira a *Magyar Kurir*, mint a SZACSVAY által állítólag olaszból fordított röpiratok, az IZÉ és a ZAKKARIÁS ellen íródtak. Ő leplezte le SZACSVAY szerepét ezeknek a röpiratoknak a kiadásában. És jellemző, hogy 1787-ben a bécsi cenzúra még SZAICZ Leó egyik pamfletjének megjelenését akadályozta, illetve hátráltatta két évig.[42]

Lehet, hogy HERMOLAUS is már Pozsonyból ismerte a *Magyar Kurir* szerkesztőjét. Pozsonyban született, majd Budán végezte az egyetemet. 1786-ban és 1787-ben még Pozsonyban adott ki egyházi beszédet és elmélkedéseket MORÉ György. De az előbbinek címlapja elárulja, hogy az ISTVÁN királyról szóló beszédet már Bécsben mondta 1785 aug. 21-én. És 1791 augusztus 30-i számában a *Magyar Kurir* (!) hirdeti ismét újabb egyházi beszédeit, a „Bétsi Ns Magyar Gyülekezetnek néhai Lelki Tanitója" címmel illetve a szerzőt. Ebből következik, hogy a 6 év, ameddig bécsi lelkészsége tartott,[43] valószínűleg 1785-ben kezdődött és 1791-ben ért véget. Nem SZACSVAYval egyidőben került tehát Bécsbe, de a *Magyar Hirmondó* első antiklerikális küzdelmei idején még minden bizonnyal Pozsonyban volt. De akár közvetlenül, akár megszakítás után követte sötét kapucinus-ruhájában fekete gondként Bécsbe a *Magyar Kurir* címképének lovasát — személyével szimbolizálja a SZACSVAY körül már Pozsonyban megsűrűsödött vallási-politikai felhőket. Nem a TÁLLYAI-

[39] *Magyar Hirmondó* 1786. dec. 30. 102. sz. 865. l.
[40] *Magyar Hirmondó* 1786. jan. 25. 7. sz. 53—54. l.
[41] BALLAGI: I. m. 169—171. l.
[42] Uo. 204. l.
[43] SZINNYEI: *Magyar írók*. — *Hermolaus* beszédének hirdetésére a *Magyar Kurir*-ban TARDY Lajos figyelmeztetett.

féle nagy terv bukása kergette Szacsvayt Bécsbe, a terv sikere utolsó lehetőség lett volna számára, hogy ifjúsága és tanulmányai városában ismét megvesse a lábát. De PATZKÓ mindenképpen már előbb felmondani készült (ezt bizonyítja az eddig figyelemre nem méltatott rövid februári interregnum) és bizonyára fel is mondott veszélyesen jótollú szerkesztőjének.

SZENT ISTVÁNt sirató bécsi beszédében a II. JÓZSEF rendeletei alatt görnyedő magyar nemességet siratja HERMOLAUS: „Oh a nemes ország! a szentek földje! a b. szűz Mária öröksége! a földi paradicsom! mivé lett? és mivé lészen még ezután?... nem szólhatok többet, szivem bus gyötrelmétől eláll a lélegzet"[44] A régi nemesi dicsőség, a Regnum Marianum fáj HERMOLAUSnak. A nemesi ellenállás és a vallási előítélet egyaránt az, ami az ekkor még teljesen jozefinista SZACSVAYval szembeállítja, ami a feljelentésre ösztönzi. És ez az a talaj, ahol bécsi magyar hívei közül is sokan egyetérthettek vele. Az újságokkal szemben óvatossá vált császár pedig nem SZACSVAY pártjára állt, aki pedig pár hónapja azért jött Bécsbe, hogy az ő dicsőségét hírdesse, hanem a kancelláriának adott igazat. Az államtanácsban, mint láttuk, a kérdés teljesen nyitva, József döntésére bízva maradt. JÓZSEF bár személyében — ezt az iratok elárulják — messzemenően kímélte SZACSVAYt, a cenzorcserével mégis a *Magyar Kurir*t dezavuálta. És a vallási kérdések mögött is a rendi nemesség — amelynek WERBŐCZY értelmezésében is élén áll a főpapság! — Pozsonytól kezdődő ellenszenve kíséri SZACSVAYt.

III. A betiltás okai és körülményei

II. Lipót színleg megszüntette a józsefi önkényuralmat, valójában azonban mesteri módon használta fel a nemesség önzését arra, hogy a népi mozgalmaktól elszigetelje a rendi ellenállás egykori vezetőit, majd teljesen visszatérjen a dinasztikus politika kérlelhetetlen érvényesítéséhez. Magyar ügyekben a legreakciósabb államtanácsosra, IZDENCZYre támaszkodik. A patriótákat a kancellárián legnyomatékosabban képviselő PÁSZTHORYtól fokozatosan elveszik az ügyeket — helyébe a Magyarországon hazaárulónak ismert LÁNYI József kerül —, végül Fiumébe küldik kormányzónak. A főispánokat leváltják. A kancelláriába és a helytartótanácsba visszahelyezik a JÓZSEF alatt kiszorult egyháziakat. A cenzúrahivatal élérő elkerül VAN SWIETEN és utódja a jezsuiták embere, MARTINI lesz. A két év alatt végrehajtott fejlődés utolsó stádiumában az új császár — részben már a francia forradalom fejleményeinek hatására is — teljesen elfordul a polgárság és parasztság mozgalmaitól éppúgy, mint a patrióta nemességtől, s természetesen az egykori jozefinista értelmiségtől is.[45]

SZACSVAYnak és újságjának sorsát az események ilyen alakulása között már eléggé részletesen tisztázta a kutatás. A *Magyar Kurir*ra a PÁSZTHORY által kezelt cenzúra relatív békessége után már 1790 elején újból ráterelődött a főhatóságok figyelme. És mostantól kezdve már nem a vallási kérdés, az egyház- és klérusellenes hang az, ami a hatóságokat nyugtalanítja, hanem a franciaországi és belgiumi események hírei. Már február 24-én tárgyalásra került a

[44] Id. BALLAGI, i. m. 211. l.

[45] BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*. Bp. 1957. I. köt. XLVII.—XLVIII. l. SZACSVAYról uo. XXVI. és XXX. l — Ua. *A jozefinizmus és jakobinizmus kérdései a Habsburg Monarchiában*. Tört. Szemle. 1965. 4. sz. 388—421. l. — MÁLYUSZ Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Bp. 1926. 36—37, 77—78. l. SASHEGYI: I. m. 46. l.

híres brabanti manifesztum, amelynek terjesztését eltiltja a cenzúrabizottság. De kiderül, hogy a manifesztum a bécsi magyar újságokban megjelent.[46] II. LIPÓT még aznap elrendelte a kérdéses lappéldány lefoglalását. De IZDENCZY továbbra is napirenden tartotta a kérdést és különösen a *Magyar Kurir* márc. 23-i számának egy izgató verse alkalmából újabb vizsgálatot kért, amelynek eredménye ismét cenzorváltozás lett: az amúgyis kegyvesztett PÁSZTHORYt visszahívták s helyére újból SZEKERES került. Jellemző, hogy a kancellária megpróbálta PÁSZTHORYt védeni, de mégis kénytelen volt végrehajtani a rendelkezést, sőt, felsőbb parancsra maga a kancellária dolgozza ki az új cenzor számára a lapok felülvizsgálatánál követendő szabályokat, amelyeket nemcsak a bécsi lapok ellenőrzésére szánnak zsinórmértékül, hanem a helytartótanács útján az összes magyarországi lapok vizsgálata számára is kötelező erővel adnak ki.[47]

A hivatali hatalomért folyó vetélkedésben ezúttal a kancellária maradt alul. Ez éppúgy megfelelt az új politikai kurzusnak — a rendi ellenálló, mérsékelt aufklerista PÁSZTHORY tekintélyének megingása, általában a „tartományi" hatóság rovására a központi hatalom megerősítése — mint három évvel előbb az ellenkező fordulat.

Hogyan érvényesült az új rendszer hatása a továbbiakban a *Magyar Kurir*nál? Nagyrészt az akták által adott nyomokon járunk, nem megyünk bele a *Magyar Kurir* teljes tartalmi elemzésébe, amely pedig ebben a periódusban lenne a legérdekesebb, hiszen ezekben az években alakítja ki SZACSVAY elsőnek a magyar politikai cikk formáját, a megadott lehetőségek engedte sajátságos öltöztetésben.

Egy katonai természetű feljelentés után,[48] amely még a „manifesztum" által kirobbantott tárgyalások folyamán érkezett, az első vizsgálat 1790 októberében már az irodalmunk és sajtónk történetében ismert *Halotti beszélgetések* ügyében indult.[49]

Gróf NEMES János hívja fel HATZFELD államtanácsos figyelmét a *Magyar Kurir* 1790 szeptember 17-i és 21-i számára. Felháborodva kér intézkedést az azokban megjelent elysiumi beszélgetések szatirikus hangja és téves értelmezései ellen. HATZFELD elkészítteti a cikkek kivonatos fordítását, majd október 15-én és 22-én megnyugtató választ küld NEMESnek; amelyben közli, hogy a Kurir beküldött számai csak más lapokból vett szószerinti fordítások. Ugyanakkor gratulál NEMESnek a háromszéki törvényszék bírójává történt kinevezéséhez. . .

Az első cikk[50] elysiumi jelenetének hőse CALEPINUS a szótáríró, aki mint szerkesztő lép fel (a cikk hátralevő része valóban csak eseményeket tartalmaz

[46] „Zeitungen" az aktában egy újságot is jelenthet, de többet is. Bizonyos, hogy az egész vizsgálat elsősorban SZACSVAY ellen irányult, de eredménye az ekkor már egyéves *Hadi és Más nevezetes Történetek*re is kihatott.

[47] SASHEGYI: I. m.: 148—150. l. GORIUPP: I. m. 6. l GORIUPPtól tudjuk, hogy a cenzúraszabályzat a magyarországi sajtóra is kötelező erővel bírt. Az utasítás részletes kivonatát SASHEGYI és GORIUPP megegyezően közlik. Az IZDENCZY által kifogásolt költeményt: „Eggy igaz Magyarországi Hazafinak Társaihoz való Intései"-t GORIUPP ismerteti s idéz is belőle.

[48] Egy tábori pap Canc. 10844/790 sz. alatt iktatott beadványa. GORIUPP Alice kiadatlan gyűjtéséből.

[49] Staatsrat 3268/1790.

[50] *Magyar Kurir* 1790. szept. 17. 1065/1072. l.

az elysiumi formába öltöztetve) és gúnyos szavakat mond „felső világbéli Magyar Tudósaink"-ról „kik le-ülnek ugyan a' Kementze mellé, szorgalmatosan dohányoznak, tubákolnak, sétálnak, de hogy hóltig tudósoknak maradjanak, semmit sem írnak, — és kivált újságokon — Isten őrizz ! nem kapnak — az egész Oskolával tsak a' régi *Despotica Monárchia*[51] mellett maradnak."

Ez az első cikk sem teljesen ártatlan tehát akkor, amikor a rendi ellenállás még nem egyezett ki az uralkodóval és a „Despotica Monarchiával".

Még nyíltabban támadja az önkénykedő kormányt és szerveit a második cikk.[52] Ismeretlen érkezik az alvilágba és mert ott is „a' Nemzetek között pártütés lévén", legott a Politzájhoz kísérik, az irányítja el az érkezőket, „hogy a' tsendességben lévő Nemzetek a' zenebonásokkal öszve ne elegyedjenek." Az ujonjött Mózesnek nevezi magát és azt mondja, hogy a felvilágban Historiát írt.. . Kháron már beengedi a hajójába, de a Politzáj Komisszárjának feltűnik nagy hasa — felvágja s abból újságok hullanak ki: *Erlangi újság, Gratzi Paraszt Ujság* és *Nájvidi Ujság.* Kacagásra fakadnak a rendőrök: miért jöttél ide, hiszen az újságokat most nagyon keresik a felső világban ! Mire Mózes: „Uraim ! én tsinosan hazudni nem tudtam — igazságot irni nem szabad — s a' mi szabad vólt-is, hidegen találtam. . ." végül is a hazudni nem tudó újságíró éhen halt és az alvilágba jutott.[53]

A két kifogásolt cikk talán alkalmas annak általános jellemzésére, hogy az elysiumi formában — amelyet SZACSVAY a Neuwiedben megjelenő *Gespräche im Reiche der Todten*-ből vett át — hogyan lehetett nagyon-nagyon személyes szatirikus célzásokat elhelyezni a való életre, a való politikára. Mai szemmel leleplező erejüket csak a kor mindenkori, mindennapi helyzetébe visszaképzelve érthetjük meg. De modern újságíró is szellemes glosszáknak fogadná el őket. És bizonyos, hogy ezt a műfajt a kortárs magyar újságírók — bár ismerték és bizonyára szívesen olvasták a neuwiedi újságot,[54] amelyet még 1810-ben is magyarra fordított mellékletként jelentetett meg KULTSÁR István — nem használták olyan mértékben mint SZACSVAY, aki nemcsak szorgalmasan fordítgatta a *Magyar Kurir* számára, de önállóan, saját híreinek kereteként, meg véleményének burkolt kimondására is adaptálta.

Valószínű, hogy a halotti beszélgetések műfaji és tartalmi értékének felismeréséhez a jozefinisták segítették SZACSVAYt. Maga II. JÓZSEF már uralkodása kezdetén a sajtóval és a cenzúrával foglalkozva rámutatott, hogy „az ún. elysiumi beszélgetések és a szabadkőműves iratok közül sokban egészséges morál van."[55] És az előbb elemzett egyik kifogásolt cikkben el is árulja,hogy az újságíró MÓZES által használt külföldi lapok közt milyen fontos helyen áll

[51] Aláhúzás az eredetiben. D. B.

[52] *Magyar Kurir.* 1790. nov. 21. Címe: *Az Elyseiumból.*

[53] GORIUPP A. feljegyzése szerint ezt a bevezető részt a cikk HATZFELDnek készített fordításából kihagyták ! !

[54] A neuwiedi újság hazai elterjedéséről l. D'ESTER Karl: *Egy német újság magyarországi pályafutása.* Magy. Könyvszle. 1925. 363—367. l.

SZACSVAY halotti beszélgetéseinek hatását a francia forradalom eszméinek terjesztésében több példán elemzi ECKHARDT i. h. ECKHARDT véleménye is az, hogy a forradalmi eszmék terjesztői közt az újságírók között SZACSVAY volt az első. A beszélgetések jelentőségére a magyar politikai újságírás kialakulása szempontjából rámutat DÖRNYEI Sándor id. kéziratos disszertációja. Jelentőségüket a cikkforma magyarországi kialakulása szempontjából hangsúlyozza: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954. 26—27. l.

[55] SASHEGYI: Századok, i.h.

a *Nájvidi Ujság*. A mellette említett *Erlangeni Ujságot* pedig egyenesen JÓZSEF engedélyével terjesztették bécsi utánnyomásban.[56]

Egyáltalán valószínű, hogy SZACSVAY a francia irodalmat és a Franciaországban terjedő forradalmi eszméket nem közvetlen tapasztalásból vette, hanem a — részben hivatalosan támogatott, részben a józsefi enyhítések jóvoltából könnyebben érvényesülő — jozefinista hírlap- és pamfletirodalomból. JAKAB Elek minden bizonnyal téved SZACSVAY születési idejét és ennélfogva tanulmányai és tanulmányútjai sokoldalúságát illetően is. Nem születhetett 1752-ben, mint JAKAB írja. Csak 1780-ban fejezte be tanulmányait a pozsonyi evangélikus liceumban, ahol egyébként TÁLLYAI kurzustársa volt.[57] GYARMATHI levelének[58] az a része, amelyben „szegény diák"-nak nevezi, valószínűleg valóság. Az újságírás a fiatal, vagyontalan kisnemesnek megélhetési forrás lehetett, amint az iskola falai közül kikerült s talán míg joggyakorlatát befejezte. Aligha volt Párizsban, mint JAKAB hitte, hiszen oda az utazgató magyarok közül ekkor csak a gazdagok, a TELEKI Józsefek és hozzá hasonlók juthattak el. Nem járt Németországban sem, Svájcban sem — oda csak teológusokat küldtek a protestáns egyházak. Bécsben is csak alkalmilag járhatott s így az ottani szabadkőműves páholyt sem ismerhette, ahol Jakab szerint a császár „kabinettitkárával" ismeretséget kötött.

1779-ben vagy 1780-ban még bizonyosan nem, de talán 1—2 évvel a DÖRNYEI által feltételezett időpont előtt mégis már a *Hirmondó* szolgálatában állt. Ideje sem lehetett előtte tanulmányútra, hacsak nem fogadjuk el, hogy 1784-ben valóban 32 éves volt már — de akkor miből élt, mivel foglalkozott addig? Harmincéves fejjel lett egyszerre újságíró? Ilyen meglett emberhez illett-e SZACSVAY harcias hangja, tréfás szatírája?

Valószínűbb, hogy a lap azonnal, már az iskola után megélhetési forrása volt, az újságírást hivatásának tekintette, már csak anyagi szükségből is. A pozsonyi küzdelem kedvezőtlen kimenetele tette azután számára az újságírást az egyetlen lehetséges kenyérkereső foglalkozássá. Évekig tartó külföldi tanulmányút helyett iskolái végeztével azonnal ennek szentelte magát. Politikai, világnézeti, irodalmi, sőt alighanem műfajbeli mesterei a német felvilágosult és jozefinista írók voltak; röpiratait is német közvetítéssel nem olasz eredetiből fordította (ha egyáltalán volt ilyen). Párizsból nem személyes élmény alapján tudósított, nem is saját levelezők útján mint JÁSZAI hitte (i. m. !) — aki naivul mindig elfogadta „saját levelezőtől" vett hírnek azt, amiről az újság mint levélbeli tudósításról írt. Forrása legtöbbször a *Neuwieder*.

SZACSVAY és a cenzúra viszonyában a végkifejlet előtt már csak egy újabb fordulat történt.[59] 1792 február 24-én SAUER államtanácsos előterjesztést tett a magyar lapok cenzúrázásának újbóli felülvizsgálatára és az erről folyó tárgyalások következménye az volt, hogy a cenzúrát visszaadták a kancelláriának, mégpedig IZDENCZY javaslatára, aki habozás nélkül teljes nyíltsággal azzal indokolja, hogy két évvel előbb csak azért adták a cenzúrát újra SZEKERES kezébe, mert PÁSZTHORYval, a magyar kancellária irodalmi referensével szemben bizalmatlanok voltak. PÁSZTHORYT közben leváltották, most már LÁNYI

[56] SASHEGYI: I. m. STRASSER, Kurt: *Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit*. Wien 1962. 40. l.

[57] CSAPLOVICS János, a pozsonyi szlovák akadémiai könyvtár igazgatója szíves közlése.

[58] V.ö. DÖRNYEI i. h.

[59] GORIUPP: i.m. 8. l. SASHEGYI: I.m. 148—150. l.

a referens, nincs tehát akadálya annak, hogy a cenzúrát újra a kancelláriára bízzák. A hatóságok hatásköre, amely mindig a hatalmi helyzet szerint alakult, megint visszabillent kiindulópontjára, oda, ahová első ízben HERMOLAUS feljelentése lendítette.

A bizalmas bécsi iratnak (ti. a SAUER-féle előterjesztésnek) van egy része, amely a bécsi magyar újságokat jellemzi. A *Magyar Hirmondót* (ez a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* folytatása) KEREKES szerkeszti, munkatársa GÖRÖG, a fiatal KOLLONITS gróf udvarmestere. Mindkettő szerény és értelmes ember, de újságjuk túlságosan passzív, nem ismerteti kellőképpen a legfontosabb intézkedéseket „und landesväterlichen Anstalten" s ezért a lapjuk nem is eléggé érdekes, nem is eléggé olvasott, fenn sem tarthatná magát, ha TELEKY, az erdélyi kancellár, és gróf SZÉCHÉNYI nem támogatná. KEREKES TELEKY házában lakik.

Velük szemben „Szatsvay ist der Verfasser der anderen hungarischen Zeitung, er steht ganz unter dem Einfluss des Grossing, ohne dessen Wissen und Mitwirkung er nichts unternimmt."[60]

SAUER szavai nem hagynak kétséget aziránt, hogy a grófi nevelők, a kancellár barátai sokkal megbízhatóbbak az ő szemükben, mint SZACSVAY, aki csak GROSSINGERre hallgat — arra a GROSSINGERre, akit JAKAB Elek is SZACSVAY legfőbb protektorának tüntetett fel és aki a hivatalos iratokban SZACSVAYval kapcsolatban itt fordult elő először. És SZACSVAY helyzetét Pozsony óta ez határozza meg döntően: nem antiklerikalizmusa választja el döntően kortársaitól, hiszen GÖRÖG és KEREKES is kimondják véleményüket a rossz papokkal szemben,[61] nem is az, hogy azok kétségtelenül műveltebbek, a franciás szellemű magyar felvilágosodás irodalmi áramlatával közelebbi kapcsolatban állnak — hanem társadalmi és politikai elhelyezkedése. A „szegény diák", a mesterségéből élő újságíró marad alul nemcsak méltatlan támadóival, a Hermolausokkal és másokkal, hanem a vele lényegében egyformán gondolkodó, de a rendi kapcsolatokból nem kiszakadt, az előkelő pártfogókon át a kormányhivatalok előtt is megbízhatóbbaknak látszó, nála korban és tapasztalatban is érettebb ellenfelek mögött. Jellemző, hogy GÖRÖG és KEREKES szemében az újság jövedelme nem saját rendelkezésükre álló bér vagy nem csak az, hanem olyan kereset, amelyet pályadíjakon, jutalmakon, tehetséges fiatalok támogatásán át kell a nemzetnek visszajuttatni. Kétségkívül erkölcsi magasrendűségük jele ez — de osztályhelyzetüké is. Ők nem tollukból éltek, vagy nem *csak* abból.

SZACSVAY lapja a kancellária megkerülésével indult meg — betiltása viszont a kancellária műve. Persze, ez a kancellária, LÁNYIval, mint cenzorral, más, mint a megelőző, amelyben PÁSZTHORY volt az illetékes referens. De a hivatali kontinuitás jelenlétét mutatja, hogy a betiltás alapját képező ügyben nyíltan kedvezőtlenebb elbánásban részesült SZACSVAY, mint a másik bécsi magyar lap szerkesztői. Nyilvánvaló, hogy a betiltásra okot adó tény ezúttal is ürügy volt: SZACSVAY személye s az általa képviselt irány volt célbavéve, éppúgy, mint néhány évvel előbb HERMOLAUS esetében.

Közismert tény, hogy a *Magyar Kurirt* a francia király pörének tárgyalásáról közölt tudósítás miatt tiltották be, majd vették el SZACSVAYtól.[62]

[60] Privatbibliothek Fasc. 30. 559, 560. GORIUPP Alice kivonata.
[61] KÓKAY György: *A bécsi Magyar Hírmondó.* i.h.
[62] FERENCZY: i.m . 44—46. l. GORIUPP: i.m. 10—11. l.

Az újság 1793. évi 1. számában közölte a király kihallgatásáról szóló cikket, annak ellenére, hogy azt a cenzor eredetileg törölte. A cikk önmagában véve is kellemetlen hatást kelthetett Magyarországon, de rosszul is volt fogalmazva (schlecht abgefasst.) Tudjuk, hogy ez alatt azt értették, hogy a „Sie" megszólítást „kegyelmed"-nek fordították a magyar cikkben, ami királlyal szemben tiszteletlenségnek számított. A kancellária január 3-án jelentette, hogy ezért a *Magyar Kurirt* betiltotta.

Szacsvay védekező beadványa feltárja mindazokat a nehézségeket, amelyekkel hat éven át lapja fenntartásáért a hatósági zaklatásokkal szemben meg kellett küzdenie.[63]

Váratlanul érte feleségével és gyermekével, hogy kenyerétől megfosztották. Kéri, hogy a felség rendelje el, hogy a vele szemben egyedül illetékes hatóság, az alsóausztriai Landesregierung vizsgálja felül ügyét. Elmondja, hogy II. József dicsőséges uralkodása alatt kezdte újságját és az uralkodó megvédte minden igaztalan támadással szemben — ezt a rendőrigazgatóság is igazolhatja. (A Hermolaus-esetre gondol?) Hat év alatt a *Magyar Kurir* 30 000 forinttal növelte a kincstár bevételét, 14 000 forintot keresett rajta a nyomda. Jóllehet a cenzor a kancellária hivatalnoka volt, az ő közvetlen hatósága az alsóausztriai Landesregierung. Az közölte vele a rendeleteket, többek között azt is, hogy *amit cenzúra nélkül akar lapjában közölni, azt a Wiener Zeitungból vagy más megengedett lapokból kell vennie. Ezt a rendelkezést a cenzor nem tartotta tiszteletben, mindenfélét törölt, ami más lapokban megjelent.*[64] Így a betiltást okozó cikk is megjelent a másik magyar újságban, *melyet a kancellária egyedül az ő (Szacsvay) elnyomására engedélyezett*[65] — és ugyanaz a cenzor engedélyezte azt a cikket, amelyért őt büntetik. Mégpedig 8 oldalt törölt a cenzor az expedíció napján d.u. 2 órakor, amikor 5-kor a lapokat el kellett küldeni. A lapokat pedig ki kellett nyomatni előre, mert „die Buchdruckerey-gesellen, mit welchen man ohnedies selbst in Werktägen nicht heiklich genug umgehen kann, um so mehr in einem Neujahrstage sich nicht gerne einschränken lassen wollen." Látván, hogy a kifogásolt cikk a *Magyar Hirmondó*ban is megjelent, szétküldte a lapját. Erre következett a betiltás.

A beadvány a lapszerkesztés technikai körülményeinek, a bécsi hatósági formák és eljárások jellemző részleteinek felsorolása mellett világossá teszi, hogy Szacsvay évek óta hátrányosnak látja helyzetét a másik magyar lappal szemben. És ha nem is szószerint igaz, hogy a *Magyar Hirmondót* csak az ő bosszantására engedélyezte a kancellária — az bizonyos, hogy a kancellária megkerülésével lapot indító Szacsvay már csak a hivatali érzékenység miatt is hátrányosabb helyzetben volt a kancellária tudtával és beleegyezésével indult másik lappal szemben, amely azonkívül legalábbis kezdetben — a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1789-ben indult — a kancellária politikai vonalához is közelebb simult.

A kancelláriának Szacsvay kérésére adott véleményéből még néhány érdekes részlet tűnik elő.[66] *Csak most* derült ki, hogy Görög és Kerekes is

[63] Kanc. 239/1793. Az eddig sehol sem ismertetett részleteket Goriupp Alice kivonatából közlöm.

[64] Aláhúzás tőlem. D. B.

[65] Kiemelés tőlem. D. B.

[66] Kanc. 341/1793.

megkerülték a cenzúrát. A LÁNYIhoz revízióra került fogalmazványban a királyt illető kritikus passzus még nem volt benne. A kancellária annak a véleménynek ad kifejezést, hogy *mindkét lapot* be kellene tiltani. GÖRÖG éppoly bűnös, mint SZACSVAY. De (itt következik a hivatali elbírálás szuverén lehetőségeinek a felhasználása) a két lap együttes betiltása visszatetszést keltene, tehát a *továbbiakig* a *Magyar Hirmondót* hagyják meg, de mindkét laphoz állítsanak új, megbízható szerkesztőt.

Egy következő irat[67] jelzi, hogy SZACSVAY tekintetében megtették az intézkedéseket, GÖRÖGéket azonban — bár az általuk hangsúlyozott érdemeket nem ismerik — az engedély megvonása helyett csak pénzbüntetésre ítélik, mert első esetben hibáztak, nem ismételten, mint SZACSVAY (!) Tehát megint más indokolás!! Ezt a pénzbüntetést is elengedik április 14-én, miután GÖRÖGék egy újabb hosszú kérvényben összes közérdekre fordított kiadásaikat felsorolják.

SZACSVAY tehát már Pozsony óta halmozott „bűnei" miatt végleg egyedül marad. Ebben antiklerikalizmusa, forradalmi szimpátiái éppúgy részesek, mint újságírói kvalitásai, melyekkel több sikert ért el, mint magyar kortársai együtt. De főleg azért maradt egyedül, mert a mindenkori hatalmi helyzet úgy hozta magával, hogy sem a dinasztikus, sem a rendi érdekekkel nem tudott teljesen harmonizálni. Amikor — 1792-ben és 1793-ban — ezek kompromisszum alapján újra egybefonódtak és a politikai agitációt évtizedekre lehetetlenné vagy fejvesztéssel járó kockázattá tették, a Szacsvay-féle újságszerkesztési mód éppoly lehetetlenné vált, mint a cikkeiben hirdetett eszmék további terjesztése az újságokban.

Ha SZACSVAY tovább szerkeszthette volna a *Magyar Kurirt*, lapja elkerülhetetlenül a magyar jakobinusok hivatalos orgánumává válik. SZACSVAY személye és sorsa már előrevetítette a tűrhetetlen helyzetbe került jozefinista értelmiségiek és a rendi ellenállás következetes híveinek végzetes találkozását, amely a jakobinus-mozgalomban robbant ki és lobbant el.

IV. Ki volt Grossinger?

SZACSVAY a debreceni református kollégiumban végzett tanulmányai után Bécsbe került az egyetemre bölcsésznek, ott „a szabadkőművesi páholyban megismerkedett a II. JÓZSEF császár kabinettitkárával, GROSSINGERrel, és ezen ismeretségnek eredménye lett, hogy később egy bécsi magyar hirlap szerkesztésére fölszólíttatott"[68] — JAKAB Eleknek ezt a családi hagyományból szerzett értesülését átvette FERENCZY és nyomában a SZACSVAYval és a *Magyar Kurirral* foglalkozó egész további irodalom.[69]

Láttuk, hogy JAKABnak SZACSVAY koráról és tanulmányairól adott felvilágosításai valószínűleg tévesek, aligha volt 1786 előtt tartósan Bécsben és szabadkőműves legalább akkor még nem volt. De GROSSINGgal vagy GROSSINGERrel való kapcsolatáról a hivatalos iratok is tudnak. Jogos a kérdés, ki volt ez a GROSSINGER nevű barátja, helyesebben melyik GROSSINGERrel állott kapcsolatban.

[67] 1304/1793. Kanc.
[68] i. h.
[69] FERENCZY: i. m. 39. l. ECKHARDT: i. m. 103. l.

Mert GROSSINGER Ferenc komáromi hentesmester és városi tanácsosnak, GROSSINGER Keresztély dragonyos katona fiának egy testvére és három gyermeke volt: testvére GROSSINGER János, tudós geológus, gyermekei József, Ferenc Rudolf és egy leány.[70]

A két fiú, éppúgy, mint nagybátyjuk, tanulmányaik után a jezsuita rendbe léptek. GROSSINGER János 1723-ban született Komáromban, 1762-ben a nagyszombati papnevelő igazgatója, 1769—1770-ben kassai konviktusi igazgató, 1771—1773-ban tábori pap Olaszországban, 1780-tól a komáromi óvár lelkésze, ott halt meg 1883-ban.

József 1751-ben, Ferenc Rudolf 1752-ben született. Rudolf, a fiatalabb testvér, látványos karriert futott be. Nemesi, vagy éppen bárói címet nem szerzett ugyan, mint azt később szerette hangoztatni, de a komáromi jezsuita gimnáziumban, majd Győrben és Nagyszombaton végzett tanulmányok után 1773-ban Budán hitszónok, majd rendje ugyanazon évben történt feloszlatása után Olaszországba, majd Bécsbe került. Bemutatták Mária Teréziának, aki parancsot adott, hogy a feloszlatott jezsuita-rend tagjai közül azokat, „die Kopf und Willen hätten" támogassák és helyezzék el. Wodzeck szerint — aki azonban GROSSINGER szélhámosságának egyik áldozata s ezért elfogult — nők kegyén keresztül jutott báró BINDER titkos tanácsos bizalmába s rajta keresztül közvetlen kapcsolatba a királynővel, aki udvari titkári címet (Hofsekretair) adott neki és 600 Ft kegydíjat. Állást nem kapott, alkalmi munkát juttatott neki a királynő, azzal, hogy előbb mutassa meg mit tud. Egy sor könyvet írt, amelyeket azonban tulajdonképpen francia brosúrákból és újságcikkekből fordított és saját neve alatt adott ki. II. JÓZSEF trónralépése után titkári címét és fizetését elvették, amellett szélhámosságaiért előbb Bécsből, majd az összes tartományokból kiutasították. Ekkor harminc éves volt. Halleban majd Berlinben élt. Halleban tette fel a koszorút kalandori pályájára: Rózsarend elnevezéssel titkos társaságot alapított nők számára. A nők körében már Bécsben szerzett népszerűségét (azt is híresztelte, hogy Mária Terézia törvénytelen fia) kamatoztatva előkelő neveket állított előtérbe s azok vonzóerejét felhasználva vagyonos és urhatnám dámák „tagdíjaiból" vagyont jelentő összegeket vett be. Női folyóiratokat is adott ki, *Flora ein Journal für Damen* és *Monatsschrift für Damen* címmel.[71] Végül Berlinben 1787-ben *Staatenjournal* című lapot indított, azzal a büszke bevezetéssel, hogy *Schlözer Staatsanzeigen*-jeinél átfogóbb és jobban értesült folyóiratot kíván indítani. Valójában a *Staatenjournal*nak három irányú volt a tartalma: innen-onnan átvett felvilágosult irányú (főleg gazdasági tartalmú) értekezések, öndicsérő és önvédő cikkek, végül egy a magyar közjogot bíráló tanulmány.

Nem valószínű, hogy GROSSINGER Rudolf szabadkőműves lett volna. A *Staatenjournal* 1787-i 6. számában[72] durván kikel az illuminátusok és a

[70] A GROSSINGERek életrajzának egykorú forrása : Friedrich WODZECK: *Leben und Schicksahl des berüchtigten Franz Rudolf Grossing, eigentlich Franz Matthäus Grossinger genannt.* Frankfurt und Leipzig 1789. V.ö. SASHEGYI, i. m. 113—114. l. U.a. századok, i. h. Robert GRAGGER: *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone.* Berlin—Leipzig 1923. 25—34, 81. l.

Az irodalom ingadozik a GROSSING és a GROSSINGER név között. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi a helyes: az előbbit eredetileg VON GROSSING formában használta maga Rudolf, de ehhez joga nem volt. (L. alább.)

[71] L. a fenti forrásokon kívül Hugo LACHMANZKI: Die deutschen *Frauenzeitschriften des achtzehnten Jahrhunderts.* Berlin 1900. 66. l.

[72] Megj. 1787. jún. 306—316. l.

szabadkőművesek ellen, — de a jezsuiták ellen is, bevallva egyben, hogy maga is az utóbbiak közé tartozott. A következő számban „Auf Verlangen eingerückt" bevezetéssel egy névtelen író „aus der Loge von O. im Namen aller Söhne der W[itwe]" visszautasítja a szabadkőművesek elleni támadást és kijelenti, hogy GROSSINGERt sohasem fogják szabadkőművesnek elismerni.[73] Nem valószínű, hogy a Rózsarenddel űzött szélhámosságot — amely végelemzésben a szabadkőművesek nyomán keletkező számtalan 18. századi titkos társaság karikatúrája[74] — igazi szabadkőműves elkövette volna.

GROSSINGERnek a leleplezés elől kellett Halleből Berlinbe menekülnie. Onnan hasonló körülmények között tűnt el. Már csak arról hallunk, hogy 1789-ben Kufsteinbe zárták és ott is halt meg.

GROSSINGER Rudolf főműve a *Jus publicum Hungariae unica complexum dissertatione*, amely 1786-ban, impresszuma szerint Halleban, a kor nyomtatványait azonban mégiscsak jól ismerő BALLAGI szerint Pesten jelent meg.[75] Nem önálló munka, WODZECK szerint vagy egy PARNITZKY nevű zólyomi nemes, vagy „ein gewisser BENZUR" írta.[76] GROSSINGER maga előszavában 10 évvel korábbra antedatálja a könyv megírását s azt állítja, hogy MÁRIA TERÉZIA kívánságára készítette.

A mű irányát és felfogását jól jellemzi kirohanása Werbőczy ellen: „Quid jam Werbőczy deferes Gens Inclyte Hungariae? an posteaquam ea, quae tuae hactenus substracta fuerunt notitiae, in apricum educuntur, in nefanda scelerati hominis verba utra quoque jurabis? Major aequiorque de Te mihi constat opinio. Hungara Gens aequi justique nunquam non fuit amantissimus, et si unquam a laudabili hac recessit consuetudine, non id sua factum est culpa, sed eorum scelere, qui Iniquitatem aequi, justique nomine obtexerunt. Ejura itaque, in quae jurasti: Werbőcii verba, et praejudicium, que perfidus homo [!] induxit, tenebra excute. Fruere lumine, quod depulsa errorum nube suo restituta vigori Veritas redeuntibus in gratiam propinat, et exuto licentiae tegmine libertatem induce, Te et Rege tuo dignam."

WERBŐCZY ócsárlásában szinte hajlandók volnánk egyetérteni GROSSINGERrel. Hiszen a jozefinista felvilágosodás haladó vonásait az egykori művelt magyarok, a franciás kultúrájú nemesek, az aufklerista értelmiségiek is magukévá tették. Persze, a mű célja a magyar rendi ellenállás letörése, a császári korlátlan jog védelme volt. De kétségtelen, hogy a szerzője (vagy fordítója), ha az anyagi és társadalmi siker elkapatott kalandorrá nem teszi, ugyanolyan szerepet játszhatott volna, mint BRETSCHNEIDER, HOFMANN Lipót Alajos.[77] vagy mások. A kor jellegzetes alakja a hol őszinte, hol garázda kalandor: TRENCK, CASANOVA, CAGLIOSTRO. És különösen beleillik ebbe a kiegyensúlyozatlan, de nagyon értelmes és művelt embercsoportba az exjezsuita, aki előtt a rend feloszlatása a biztos karriert vágja el. A visszaélésre ráébredve vallásból és istenből kiábrándul. Ha elég erős, új eszmét keres a valláson kívül vagy éppen ellene — ha nem, azt hiszi, hogy a visszaélés, a kétszínűség a

[73] 7. Heft. 102—103. l.

[74] „Ordenssucht breitete ihre mächtigen Schwingen über Teutschland, und man musste entweder in einem Orden initiirt seyn, oder den Anspruch an *bon ton* verlieren." WODZECK, i. m. 69. l.

[75] BALLAGI: i. m. 78—80. l.

[76] BENCZUR József, híres jogtanár többek közt egy a ius placetit védelmező JÓZSEF-korabeli brosúra szerzője.

[77] V. ö. Gragger: i. m. 25—34. l.

kötelező és a helyes. Nagyratörésében elveszti a mértéket és a biztos talajt. Lehet, hogy GROSSINGER sem a legaljasabb képviselője a típusnak. Említettük, hogy életrajzírója elfogult.

És munkáit komolyan vették. Közjogi könyve ellen a rendi alkotmány szellemében cáfolatot írtak Magyarországon.[78] Az 1787-i *Staatenjournal*ban megjelent ugyancsak magyar rendiségellenes cikkét 1790-ben egy porosz röpirat vitatja.[79] Magát a *Staatenjournalt* 1787-ben több bécsi könyvkereskedő hirdeti.[80] — noha a szerkesztő Bécsből ki van utasítva és ott állítólag nem kívánatos személy.

A valószínű az, hogy mind őt, mind bátyját, Józsefet állandóan foglalkoztatták jozefinista illetőleg dinasztikus iratok készítésével és fordításával. Különösebb megbízás nélkül is érdemes volt ilyen iratokat írni és terjeszteni. Mindenesetre VAN SWIETEN cenzúrája nem bántotta őket, sőt, ha ő cenzúrázta, javítgatott, segített rajtuk. És úgy látszik, ez a fajta „pártosság" az uralkodónak sem volt ellenére.[81] A bécsi WUCHERER-nyomda másodrendű aufklerista iratainak tömegét adta ki,[82] de nagy nyomdászok is terjesztették ezt a felvilágosult, reformista, antiklerikális és rendiségellenes anyagot, például TRATTNER János Tamás.[83]

A kisebb jelentőségű jozefinista pamfletírók közt van a helye GROSSINGER Rudolf sokkal szerényebb pályát megfutó bátyjának, Józsefnek. Nagyszombatban tanult, Egerben lett tanár, majd 1773-ban Bécsbe került. 1785-ben foglalkoznak vele először a bécsi hatóságok,[84] s ekkor még úgy látszik, a magyar nemesi mozgalom érdekében írt és másolt. Később IZDENCZY pamfleteket irat vele,[85] s ilyen alkalmazásába maga a császár is beleegyezett. Főműve az *Irrthümer der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes.*[86] GROSSINGER József messze túlélte a józsefi évtizedet, valószínűleg II. LIPÓT alatti kegyvesztettsége miatt ment Grácba, ott halt meg 80 éves korában. Orvosi és nyelvtudományi tanulmányokat is folytatott, kéziratos hagyatékában — amelyet a budapesti Egyetemi Könyvtár őriz — szumátriai, maláj, braziliai, perui és mexikói indián, jávai szótárak és nyelvtanok vannak.

A két aufklerista GROSSINGERT sokszor összetévesztik, WURZBACH lexikona is vegyesen tulajdonítja könyveiket hol egyiknek, hol másiknak. Lehet, hogy vagy mindkettő, vagy József szándékosan adott tápot ennek a névcserének. Mert ezen az alapon sikeresebb és tehetségesebb bátyjának adhatta ki magát. És mindenesetre bátyja „hagyatékából" vette fel a „kabinettitkár" címet (Rudolf valóban viselt „Hofsekretair" címe után), amely őt sohasem illette meg.

Mint már egy fentebbi utalásból láttuk, kétségtelen, hogy SZACSVAY barátja GROSSINGER József volt, nem Rudolf, aki 1787-ben, a *Magyar Kurir* indulásakor már régóta elköltözött Bécsből s amellett pamfletjaiban és lapjaiban hol oktató, hol korholó, de mindig tiszteletlen hangon írt II. JÓZSEF

[78] SASHEGYI: i. m. 172. l.
[79] BALLAGI: i. m. 529—530. l.
[80] *Wiener Zeitung.* 1787. 33. sz. 970, 1081. l. 36. sz. 1079. l. 40. sz. 1205. l.
[81] SASHEGYI: i. m. 46. l.
[82] BALLAGI: i. m. 113—128. l.
[83] GIESE, Ursula: *Johann Thomas Edler von Trattner.* Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel. 1960. 16. évf. dec. 22. 101. a. sz. kül. 2239—2275. l.
[84] SASHEGYI: i. m. 113—114, 133—135. l.
[85] SASHEGYI: Századok i. h.
[86] Megj. 1790. v.ö. GRAGGER: I. m. 81. l.

ellen. Mégis lehet, hogy továbbra is foglalkoztatták, mindenesetre erre látszik mutatni közjogi műve, amelyet csak megrendelésre írhatott és amelyet Pesten nyomtak ki, meg *Staatenjournal*jának bécsi kelendősége.

SZACSVAY maga a GROSSINGERrel való barátságot sehol sem említi. Az egyetlen GROSSINGER, akit említ, a tudós geológus, GROSSINGER János, a két testvér nagybátyja.[87]

Az akták vallomása azonban szoros kapcsolatról, kollaborálásról tud GROSSINGER József és SZACSVAY között, tehát a baráti viszonyt és az írói és politikai kapcsolatokat igazolja.

1791. március 10-én GROSSINGER egy „allerunterthänigste Note"-t intéz a császárhoz. Az itteni magyar újságíró SZACSVAY, mondja benne, „hat dem Höchstseligen Monarchen durch mich mehrere wichtige Schriften in Betreff des Königreiches Ungarn eingeschicket; worüber Allerhöchstdieselben jederzeit Ihre allergnädigste Zufriedenheit äussern geruhten." Erre a régi kapcsolatra hivatkozva mellékelt egy iratot, amelyet a Felség bírálata alá bocsát, mielőtt az újságban (a *Magyar Kurir*ban?) közzétenné. Az irat címe: *Beantwortung der Frage: Welche sind die Hauptursachen des jetzt in Ungarn so schnell überhand nehmenden Mangels an Nahrung für Menschen und Viehe.*[88]

Ugyanez év szeptember 9-én IZDENCZY már óvja II. LIPÓTOT GROSSINGER Józseftől, aki haszontalan ember. De ugyanekkor elismeri, hogy II. JÓZSEF bízott benne és alkalmazta a rendőrségnél. IZDENCZY itt említi, hogy GROSSINGER József Magyarországon kabinettitkárnak adja ki magát. Javasolja, hogy az udvarnál való további alkalmatlankodástól tiltsák el.[89]

De úgy látszik, GROSSINGER pillanatnyilag erősebb volt a hatalmas tanácsosnál, vagy átmenetileg megbocsátottak neki, mert 1792. szept. 25-én és okt. 9-én fizetésemelést, majd előleget kér. És ugyanezen év november 10-éről keltezett jelentésében II. JÓZSEF rendszerének és a francia forradalomnak az összefüggését fejtegeti. Utolsó levele 1793. január 5-én kelt és ezzel zárul: „selbst meine geschworenen Feinde sagen mir es frei ins Gesicht, dass ich seit 8 Jahren ohne allen eigenen Vortheil ein wirklicher Martyrer der gerechten Sache für den Monarchen und den Staat gewesen seye."[90]

Kétségtelen, tehát, hogy SZACSVAY ismerőse a GROSSINGER-testvérek között József volt. Lehet, hogy valóban ő pártfogolta eleinte Bécsben s lapja szerkesztéséhez is adott tanácsokat. Valószínű az is, hogy a GROSSINGEReken keresztül — és nem szabadkőműves alapon — került SZACSVAY a bécsi jozefinista írók társaságába, s mint ők, fordított és írt röpiratokat, pamfleteket.

Személyesen ez az összeköttetés azonban aligha vált javára. IZDENCZY, ki, mint láttuk közvetített II. JÓZSEF és GROSSINGER között, kitől a megbízásokat vette nemcsak ő, de öccse is, még pedig még akkor is, amikor már Bécset elhagyta — kíméletlenül megtagadta őt LIPÓT előtt.

A már Pozsony óta a rendi nemesek, az egyház és a hivatalok által másmás okból de egyformán bizalmatlanul tekintett SZACSVAYnak a pamfletíró kis-jozefinisták társasága nem emelhette a tekintélyét. Az újabb bécsi magyar lapalapítások egyik elindítója minden bizonnyal éppen a bizalmatlanság az első bécsi magyar lappal szemben. És ez magyarázza, hogy az első alkalmat

[87] *Magyar Hirmondó* 1786. márc. 25. 127. l.
[88] Privatbibliothek. Fasc. 5.
[89] Privatbibl. Fasc. 6.
[90] Uo. Fasc. 23.

felhasználják Szacsvay megbuktatására. A *Magyar Hirmondó* szerkesztői a felvilágosodást és a francia forradalmat ugyanolyan rokonszenvvel kísérték, mint ő. De személyükben a helyreállt feudális-dinasztikus rend kevesebb kivetnivalót talált.

E tanulmány célja Szacsvay életére és a *Magyar Kurira* tartozó néhány adat felsorakoztatásán és a felhasználhatóság szempontjából való kritikai felmérésén túl az volt, hogy kimutassa, mennyire hatott a mindenkori sajtópolitika a korai magyar sajtó egyes orgánumaira, sőt azok egymás közti viszonyára is. A mindenkori gazdasági-politikai-történelmi helyzet, vele párhuzamosan az egyes hatóságok felfogása és ügykezelése, sőt az egyes hatóságok egymás közti politikai, vagy csak tisztán hivatali természetű súrlódásai egy-egy, sokszor sorsdöntő, intézkedést váltottak ki.

Ezenkívül azt hisszük, sikerült felhívni a figyelmet a következőkre:

1. Szacsvay lapja Bécsben néhány hónapig szabadon, a pozsonyi sajtónál sokkal rugalmasabban írhatott vallásról, sajtópolitikáról, államjogi kérdésekről.

2. Ez a szabadság hamarosan véget ért, mégpedig sajátságos módon a magyar „tartományi" hatóság győzelmével.

3. Az első támadás egyházi részről érte a *Magyar Kurirt*, de alapja politikai, mégpedig a magyar rendi politikában rejlő volt.

4. Szacsvay egyfelől, egyházi és világi „Méltóságok" másfelől már Pozsonyban is ellentétbe kerültek. Szacsvay valószínűleg Tállyai ismert lapalapítási kísérletei nélkül is elvesztette volna állását.

5. A kancellária Szacsvayval szemben a második bécsi lapot részesítette előnyben és ez a hátrányos helyzet többszöri — a hivatalok rivalizálását és a politikai helyzet alakulását jellemző — cenzorváltozások között is egyformán megmaradt.

6. A szerkesztők között Szacsvay volt az egyetlen ortodox jozefinista (és vallásilag a két katolikussal szemben az egyetlen református).

7. A kancellária csak későn vette észre, hogy a *Magyar Kurir* betiltására szolgáló jogcím alapján a *Magyar Hirmondó* ellen is el lehetett volna járni. Döntését ezért ismételten magyarázgatni volt kénytelen.

8. Szacsvayra kétségtelenül hatott Grossinger József és Richárd is. A hatás mértékét nem lehet még pontosan felmérni, de valószínű, hogy ez a hatás hajtotta Szacsvayt a jozefinisták második, szélsőségesebb vonala felé.

9. Szacsvay baloldaliságát és antiklerikalizmusát szabadkőműves volta egyedül nem indokolná. Cenzora Pászthory, szabadkőműves volt. Lehet, hogy ő maga nem is volt az.[91]

10. A Grossingerrel (vagy a Grossingerekkel) való kapcsolat Szacsvay politikai és társadalmi helyzetét súlyosbította.

11. Szacsvay valószínűleg fiatalabb volt, mint eddig hitték.

12. Tanulmányúton aligha járt, Párizsban bizonyosan nem. A cikkforma története még irodalomtörténeti vizsgálatot kíván, de valószínű, hogy Szacsvay mintái nem közvetlenül a franciák, hanem német felvilágosult (és joze-

[91] Jancsó Elemér: *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században.* Cluj, 1936, 115. l. 1793-ban, tehát az itt leírt események *után* említi nevét először egy páholyjegyzékben.

finista) újságok voltak, talán a II. JÓZSEF által pártolt erlangeni, de főleg a neuwiedi újság.

SZACSVAY magáramaradottsága, — a jozefinista fiatal értelmiségi sorsa, amely alól előbb a rendi visszahatás, majd a rendek és az udvar közötti kompromisszum húzta ki a talajt — a kor társadalmi viszonyai között szükségszerű volt. A magyar hírlapirodalom fejlődésének pedig egyik legtöbbet ígérő, legerőteljesebb ágát fűrészelte el.

E tanulmány nem életrajz, nem is SZACSVAY œuvrejének méltatása. Csak néhány csomópont köré gyűlt adat feldolgozását és mérlegelését ígértük. SZACSVAY írásművészetének és cikkformája kialakításának kérdése egyfelől, világnézeti állásának felderítése, a sok átvett vagy átdolgozott téma mögött másfelől — még nyitott feladat. De megoldásra érett és érdemes.

BÉLA DEZSÉNYI: DER MAGYAR KURIR UND DIE ZENSUR 1787—1793

Magyar Kurir ist der Titel der zweiten in ungarischer Sprache erscheinenden Zeitung (die erste hieß *Magyar Hirmondó* 1780—1788), die vom Jahre 1787 an in Wien herausgegeben wurde. Der Redakteur, Sándor SZACSVAY, war der erste ungarische Berufsjournalist, oder doch der erste der außer seiner Feder über kein anderes Existenzmittel verfügte. Es ist bekannt, daß er bereits im fünften Monat des Bestehens seiner Zeitung wegen seiner betonten josephinistisch — antiklerikalen Stellungnahme angeklagt, aber außer Einsetzung eines neuen (anstatt von der kaiserlichen Zensurkommission von der ungarischen Hofkanzlei bestimmten) Zensors nicht behelligt wurde. Im Jahre 1793 wurde er aber wegen eines Berichts über die Verurteilung des französischen Königs Ludwig XVI. seines Amtes enthoben. An Hand unbekannter archivalischer Zeugnisse und mit Bezugnahme auf zeitgenössische biographische und journalistische Quellen wird im Aufsatz das Verhältnis SZACSVAYS zu den jeweiligen Vertretern der Hof - und Landesstellen aufgeklärt. Es zeigt sich, daß er bereits am Anfang seiner Laufbahn, als er einige Jahre lang die Redaktion des *Magyar Hirmondó* in Pozsony (Preßburg, Bratislava) führte, wegen seiner fortschrittlichen Denkungsweise in sozialer und weltanschaulicher Hinsicht verfolgt wurde, ja, daß er auch seine erste Redaktionsstellung deswegen verloren hatte. Seine josephinistischen Ratgeber in Wien — besonders Joseph GROSSINGER, ex-Jesuit und geheimer Agent — konnten ihn gegen die Verfolgung der ständisch - nationale Interessen vertretenden ungarischen Behörden nicht schützen, ungeachtet dessen, daß die führenden Persönlichkeiten in denselben zum Teil auch aufklärerisch gesinnt und Mitglieder der ungarischen und österreichischen Freimaurerlogen waren. Trotz mehrmaligen Wechsels in der Leitung der zuständigen Amtssellen und ungeachtet der Veränderungen im Machtverhältnis unter den Nachfolgern des aufgeklärten Monarchen, hat sich an der Stellung des *Magyar Kurir* nichts geändert. Die politische und weltanschauliche Stellung SZACSVAYS konnte nicht zum Durchbruch gelangen und erst recht nicht als unter Leopold II. ein dauerndes Kompromiß zwischen dem Reichsfürsten und dem ungarischen Adel zustande kam.

Jedenfalls war SZACSVAY der Begründer des journalistischen Stils in Ungarn und der erste ungarische Meister des politischen Artikels. Dies wird auch vom Erfolg bezeugt. *Magyar Hirmondó* ebenso wie *Magyar Kurir* hatten unter seiner Leitung die größten Auflagen erreicht.

KÖZLEMÉNYEK

Suso a középkori Magyarországon. H. A. Suso személyével egybeforrt a misztika hazai recepciójának fogalma. Vargha Damján sokáig időtállónak bizonyult adatai alapján eddig úgy tudtuk, hogy Suso műveinek ismerete a XV—XVI. század fordulójára tehető s ennek irodalmi dokumentuma az 1512—1513-ban keletkezett Nagyszombati-kódex.[1] Benne olvasható ugyanis a *Horologium sapientiae* magyar fordítása *Teljes bölcsesség* címen.

A brnói Egyetemi Könyvtár R. 60. számú XV. századi vegyes tartalmú kódexe azonban bizonyos kronológiai korrekcióra jogosít fel. Ez a kódex ugyanis a rend magyarországi provinciájának területén keletkezett és „Anno Dni 1424 auf 22 Martzo de wan das heiltum her gen Nurnberg pracht von ungern Sigmont Stram und Jocus Pfintzing. . .",[2] így került a 20-as években a nürnbergi domonkosok tulajdonába, amit az elülső bekötési tábla belső felén olvasható bejegyzés tanúsít: „Das puch gehort in dz closter zu Sant katerina zu Nurinberg predig. ord." Fridericus scriptor tollából pedig első helyen tartalmazza németül Suso tőművét *Die ewige weisshait von Hainrich Suso* címmel.[3]

Mindebből arra következtethetünk, hogy Suso mindkét munkája, a *Das Büchlein der ewigen Weisheit* (1334) és a *Horologium sapientiae* (1335) eljutott magyar földre és a misztika gondolatának hazai feltűnése — ha nem is magyar nyelven, de — kereken száz évvel korábbra tehető, mint ahogy eddig hittük.

V. Kovács Sándor

Ismeretlen adatok a pécsi Egyetemi Könyvtár történetéhez. A középkori pécsi egyetem közelgő jubileuma kissé ráirányítja figyelmünket a mai pécsi Egyetemi Könyvtárra, amely alapításakor nem volt más, mint a régi egyetem visszaállításának egyik részlete. Klimó György pécsi püspök (1751—1777) ugyanis azzal a céllal szervezte meg ezt a könyvtárat, hogy ezzel és az időközben létesített érem- és ásványtárral, valamint a csillagvizsgálóval sikeresebben dokumentálhassa az uralkodónő előtt egyetem-alapítási elhatározását.[1]

[1] *Seuse Henrik Amand a magyar kódexirodalomban.* Bp. 1910.
[2] Fol. Ia.
[3] Ff. 4a-121b.
[1] A Klimó-könyvtárra vonatkozó irodalmat összefoglalta: Szarvasi Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században.* Bp. 1939. 124 l. — Klimónak a könyvtáralapításra vonatkozó levelezéséből és a hagyatéki elszámolásaiból közölt levéltári adatokat: Horváth Margit: *Klimó püspök könyvtáralapítása.* Pécs 1932; és: *Mit tudunk meg Klimó püspök hagyatéki irataiból könyvtárára vonatkozólag.* Pécs 1937. (Közlemények a Pécsi Erzsébet-Tudományegyetem Könyvtárából 12. és 37. sz.)

Egyelőre még nyitott kérdés, szóbeli hagyományból (ISTVÁNFFY, Evlia CSELEBI), vagy pedig más hiteles okmányokból (Carolus COQUELINUS: *Bullarium privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum*, Roma 1741; KERCSELICH: *Episcopatus Penthe seu Quinqueecclesiensis ecclesiae notitiae veteres* c. kézirat) tudta meg a püspök hogy Pécsett valaha egyetem működött. Annyi bizonyos, hogy nem KOLLER József pécsi kanonok és történetíró római kutatásaiból, mert KOLLER csak később, 1767-ben került Rómába. Sőt valószínű, hogy a püspök elsősorban azért küldte le KOLLERt, hogy ez az egyetemre vonatkozó összes okmányokat kutassa föl. Ez az oka annak, hogy KLIMÓ csak 1769. január 6-án, tehát KOLLER hazatérése után terjesztette elő MÁRIA TERÉZIÁNAK az egyetem alapítására irányuló kérelmét, amelyhez különben az 1367. évi két pápai megerősítő oklevél másolatát is csatolta. Ha figyelembe vesszük a KLIMÓ-könyvtárnak már 1760-ban elkészített hatalmas *Katalógusát* és KLIMÓnak ugyancsak már 1760-ban igazolható érdeklődését Rómában a graduálási jog elnyerése iránt, akkor könnyen elfogadható, hogy az egyetem- és könyvtár alapítási terv egyidős KLIMÓ pécsi püspökségével.

KLIMÓ könyvtárának alapját állítólag az a 3000 könyvből álló gyűjtemény alkotta, amelyet BERÉNYI Zsigmond pécsi püspök (1739—1748) hagyományozott végrendeletileg BALOGH Károly szerint[2] a pécsi káptalanra és amelyet később KLIMÓ a káptalantól megvásárolt és saját gyűjteményéhez csatolt. Csakhogy BALOGH forrása[3] semmit sem szól a káptalani örökségről, hanem csak annyit mond, hogy BERÉNYI az utódjára hagyta említett könyvtárát. Nem is sikerült a vonatkozó káptalani ülések jegyzőkönyveiben sem az örökségnek, sem a könyvtár megvásárlásának nyomaira bukkannunk, mert BERÉNYI végrendelet nélkül halt meg. De ellentmond BALOGH állításának a székesegyházi levéltárban elfekvő könyvjegyzék, amely FONYÓ Sándor nagyprépost rendeletére 1760-ban készült és címlapja szerint a pécsi káptalan könyvtárának könyveit tünteti föl: *Cathalogus Librorum Bibliothecae Capitularis Ecclesiae Cathedralis Quinqueecclesiensis*. Ez a könyv 276 számozatlan oldalon 15 szakcsoportba osztva 723 mű 1302 kötetét írja le.

Bonyolulttá teszi a problémát a címlap elé ragasztott 8 számozatlan oldal, amely 4 oldalon keresztül hosszabb általános jellegű bevezetés után a könyvtárosnak 6 pontba foglalt kötelességeit tartalmazza. Bizonyos, hogy ez az *Utasítás* nem e *Katalogus* számára készült: nem azonos a kettőnek papírja, a kézírás; az Utasítás 5. pontja továbbá azt rendeli, hogy a kölcsönvevő „in hunc librum", ebbe a könyvbe írja be nevét, a kölcsönvett könyv címét és a kölcsönzés pontos idejét. Mivel a *Katalogus* csak a könyveket tartalmazza, és nem a kölcsönzés adatait, nyilvánvaló, hogy ez a 4 lap a Kölcsönzési Naplóhoz tartozott, onnan lett kivéve és a *Katalogus*ba ragasztva. Mivel azonban az *Utasítások* a káptalani könyvtár könyveit tartják szem előtt (a könyvekbe a káptalan pecsétjét kell beütni!), azt gondoljuk, hogy az *Utasítások* a *Katalogus*ba foglalt könyvekre vonatkoznak.

Az *Utasítások* arról rendelkeznek, hogy 1. a Könyvtár mindig jól be legyen zárva; 2. évenként négyszer a könyveket le kell porolni és ügyelni kell arra, hogy a templomban keletkező por be ne húzódjék a könyvek közé. 3. Az ablakok télen ne legyenek sokáig nyitva, a nedvesség kiküszöbölése végett. 4. A kölcsönkérő nevét e könyvbe be kell vezetni. 5. Bár a könyvtár elsősorban a papság számára áll rendelkezésre, mégis bárki vihet ki onnan könyvet, de előzőleg tartozik nevét, a kölcsönzés pontos idejét sajátkezűleg e könyvbe beírni. A kikölcsönzés határideje egy év! 6. Az összes könyvbe be kell ütni a káptalan pecsétjét.

[2] *Magyar Művészet*. 1928. 569. l.

[3] (CSAJÁGHY Károly:) *Klimó György pécsi püspök élete*. Munkálatai a' pesti növendék-papság' magyar iskolájának. 5. kötet. Buda 1838. 330. l.

Az előadottak szerint e könyvtár a székesegyház valamelyik mellékhelyiségében (az egyik torony földszinti szobájában?) volt elhelyezve.

A *Katalógus* a könyveket 15 szakcsoportban sorolja fel, megjelölve a bejegyzett művek, illetve kötetek számát is. Ezt szemlélteti a következő táblázat:

	Művek száma	Kötetek száma
1. Biblia sacra	71	78
2. Theologi scholastici et speculativi	27	32
3. Ascetae	61	68
4. Polemici et controversistae	36	50
5. Historici profani	84	130
6. Historici ecclesiastici	76	116
7. Canonistae	63	119
8. Legistae	34	39
9. Theologi morales	70	105
10. Concionatores	115	342
11. Politici, statistici et critici	29	34
12. Philosophi et medici	29	31
13. Mathematici, Geographici, Topographici	üres	
14. Grammatici	19	21
15. Miscellanei	109	137

A *Katalógus* minden egyes könyvnél föltünteti a mű rövid címét, szerzőjének nevét, a kiadás helyét és évét. Természetesen ez utóbbit nem sikerült mindig bejegyezni, sőt a 15. szakcsoport, mely az elütő írásból következtetve későbbi bejegyzés, egyszer sem közli a kiadás évét.

Időrendileg e gyűjteményben van

5 mű nyilván a XV. századból, amit a szöveg mindig így jegyez: „Typo Gottico, locus et annus editionis desideratur",

23 mű az 1500—1600. évekből,

223 mű az 1600—1700. évekből.

A többi mind az 1700 utáni évekből, a legfiatalabb könyv 1747-ből való. A könyvek kora tehát megengedné a föltevést, hogy e gyűjtemény Berényi püspök idejéből származik. Ellentmond azonban ennek, hogy e könyvtárban XV. századi könyvek is vannak. Ismerve Klimó püspöknek a régi könyvek, főleg az inkunnábulumok iránti érdeklődését, alig hihető, hogy ezeket ne vette volna át a saját könyvei közé, melyek *Katalogus*a már 1760-ban elkészült.

Meg kell még említenünk, hogy a Katalógus egyik utolsó lapján olvasható az első könyvtáros, Hemmerich Gáspár esküje 1761 augusztusi dátummal. Mivel nevezett 1769 február 19-én meghalt, és mivel az új könyvtáros nevét a *Katalogus* már nem tartalmazza, arra gondolunk, hogy a könyvtár nem működött már az említett év után.

További kutatást igényel annak kiderítése, mi lett a gyűjtemény sorsa: beolvadt-a Klimó-könyvtárba, vagy pedig átadták az akkor kiteljesedő papneveldei intézet könyvtárának.

A Klimó-könyvtár kezeléséről és látogatottságáról számol be az a levél, melyet a Klimó-könyvtár első őre, Koller József írt 1775. június 21-én a Pozsonyban tartózkodó püspöknek. Ezt a levelet itt közöljük:

Excellentissime Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine et Praelate mihi Gratiosissime Benignissime!

Humillime refero Excellentiae Vestrae Bibliothecam horis publicatis, nimirum diebus Martis et Jovis, nisi incidat festum de Praecepto, mane a 3-tio quadrante ad 8-am usque 3-ium quadr. ad 12-am, post meridiem ab hora 4-a ad 6-am iam frequentari. Veniunt aliqui Presbyteri saeculares et PP Capucini, aliqui Theologi, Philosophi, sed Rhetores et Poetae ita magno numero, ut eos Cubiculum Bibliothecae vicinum capere non possit. Heri mane aderant 18, a meridie 28. Hi omnes libros selectos expetunt, singuli perlectis prius Bibliothecae Regulis ad sua loca se conferunt, diligentissime legunt et exscribunt, neque nisi horis exeuntibus exhibito egregio observantiae Regularum specimine discedunt. Jucundissimum certe spectaculum et cuius gratiam nullis ego satis verbis possum explicare. Ecquidem nec in Palatina Bibliotheca tantam legentium frequentiam usquam vidi, atque omnino confido fore, ut Deus optimae voluntati Excellentiae Vestrae fructus et et uberrimos et perennes largiatur. Ego nihil praetermittam, quod ad fovendam augendamque omnium diligentiam spectare possit; cartam, calamos, atramentum subministro, quarum rerum haud parum in dies singulos consumi laetus aspicio. Quodsi Deus Opt. Max. Excellentiam Vestram sospitem ad sua reduxerit, haec suismet spectabit oculis, et longe maximam inde capiet voluptatem. Quod ut fiat brevi, vehementer exopto et Sacras ac Paternas manus reverentissime exosculans submissa Excellentiae Vestrae

Quinqueecclesiis, 21. Junii 1775

humillimus servus et cliens
Josephus Koller

Ismeretes, hogy KLIMÓ György az 1773—1774. években könyvtára számára olvasóteremmel ellátott épületet emelt, melyet 1774. őszén adott át rendeltetésének. Mivel e könyvtárat bárki látogathatta, érthető, hogy a püspök még idegenben is melegen érdeklődött a könyvtár élete után. Ezt az érdeklődést elégítette ki KOLLER a fenti levélben. Ebből tudjuk, hogy a könyvtár hetenként két napon volt nyitva: szerdán és pénteken 3/4 8-tól 12-ig és délután 4-től 6-ig. Előző nap, tehát június 20-án déielőtt 18, délután 28 látogatója volt a könyvtárnak. Érdekes a látogatók személyéről szóló jelentés: a világi papok, kapucinusok és teológusok mellett megemlíti a levél a filozófusokat, rétorokat és poétákat. Az elhihető, hogy mindezek alig fértek el az olvasóteremben, Különösen érdekes, hogy a teológusokon és a KLIMÓ által létesített filozófiai tanfolyam hallgatóin kívül (ez utóbbiak között civilek is voltak) a helybeli gimnázium retorikai és poetikai osztályának növendékei is látogatták az olvasótermet. Így tehát elsősorban diákok használták ezt a könyvtárat. Így megérthetjük azt is, amit a továbbiak során KOLLER írt: örömmel adja ezeknek az olvasóknak a kezébe a papirost, tollat és tintát, amiket az ifjúság mégis csak nehezebben tudott beszerezni. Az sem lehetetlen azonban, hogy ezúttal KOLLER a püspök által létesített papírmalom sikeres forgalmával is akart kedveskedni.

Bár a könyvtár hetenként csak két napon volt nyitva eleinte a városi közönségnek, a többi napokon is hozzáférhető volt. Tudomásunk van arról, hogy KLIMÓ a növendékpapság számára kötelezővé tette a könyvtár naponkénti látogatását, sőt elrendelte azt is, hogy a történelmi órákat a könyvtár helyiségében kell megtartani és ezeken az előadásokon sokszor maga is részt vett.

PETROVICH EDE

A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy prímás. A cenzúra eredetileg teljesen egyházi könyvbírálat volt.[1] Minthogy a katolikus vallás a Habsburg-birodalomban államvallás volt, a cenzúra legfőbb felügyeletét Magyarországon az államvallás vezető főpapja, a prímás gyakorolta. A prímási méltóság betöltetlensége idején a

[1] Vö. DONÁTH Regina: *Néhány adat a cenzúra történetéhez az 1754. évből.* Magy. Könyvszle. 1957. 375—379. l.

főfelügyeletet a vallaspolitikai bizottságban elnöklő érsek vagy püspök látta el.[2] A tényleges cenzori munkát viszont egészen feloszlatásáig a jezsuita rend tagjai végezték, helyesebben a rend tagjai közül azok, akiket a tartományfőnök kijelölt és a prímáshoz felterjesztett.[3] A prímás a kijelöléseket rendszerint változtatás nélkül elfogadta.

Minthogy a XVIII. század közepén a Habsburg-birtokok összessége a modern állammá alakulás útjára lépett,[4] a cenzúra jellegén és szervezetén is változtatni kellett, már csak azért, is, mert a XVII. század vallásháborúi idején kialakult felekezeti megoszlás megszilárdítása miatt is szükség volt a könyvterjesztés állami ellenőrzésére. Mária Terézia idejében az állam sorozatosan saját hatáskörébe vont olyan intézményeket és közéleti területeket, amelyek korábban az egyház ellenőrzése alatt állottak, pl. az iskolaügyet.[5] Ez a törekvés elérte a cenzúraügyet is. A könyvbírálat állami feladat lett, természetesen nem egyszerre, viszont aránylag nem is hosszú idő alatt. A következőkben ennek a folyamatnak főbb állomásait mutatjuk be.

Amikor ez a változás kialakulóban volt, Barkóczy Ferenc a prímás-érsek.[6] A cenzurával kapcsolatos álláspontjáról Finánczy és Schermann azt állítják, hogy ő a könyvcenzúrát teljesen egyházivá akarta tenni.[7] Ez a megfogalmazás így nem pontos, hiszen a cenzúra attól kezdve, hogy I. Lipót 1688. március 4-én a jezsuitákra bízta, egészen Barkóczy idejéig valóban egyházi és prímási jogkörhöz tartozott. Mint majd látni fogjuk, Barkóczy mindenképpen arra törekedett, hogy a cenzúra egyházi jellegét sértetlenül megőrizze. Ez nem sikerült. Három-négy év leforgása alatt az esztergomi érseknek tudomásul kellett vennie, hogy az egyház könyvvizsgálati hatásköre szigorúan csak a vallásos és szertartási könyvekre vonatkozik. Az egész irodalmi termelésnek ellenőrzése ezentúl az úgynevezett felvilágosodott abszolutizmus államrendszerének megfelelően állami feladattá válik.

A változás előszelét 1762. március 29-én az a királyi leirat jelzi, amelyben egyrészt közli ugyan a bécsi cenzúrahivatal által cenzúrázott könyvek jegyzékét, hogy azok a régi rendszernek megfelelően a harmincadhivatalok által ellenőrizhetők legyenek, s az országba jutásukat megakadályozzák, másrészt azonban már felvilágosítást kér, hogy milyen módszerrel milyen könyveket vizsgáltak felül Magyarországon.[8] A bécsi cenzúra szűrője ugyanis csak a nyugat felől érkező könyveket tartóztathatta fel. De

[2] Finánczy Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.* Bp. 1899. I. 350—351. l.

[3] Vö. *Elenchus Categoriae IX Litterariae Tit. VI.* Esztergom Bibl. Metrop. Kéziratt. a 1; b 1, 3, 10, 13, 14, 28, 32, 46, 62, 64. Finánczy: I. m. 67. l.

[4] *Magyarország története.* (Berend Iván, Hanák Péter, Lackó Miklós, Ránki György. . .) Bp. 1964. I. 356. l. Régebbi irodalom: Wolf Adam: *Österreich unter Maria Theresia.* Wien. 1855. Arneth Alfréd: *Geschichte Maria Theresia's.* X. Bd. Wien. 1879. *Maria Theresia's letzte Regierungszeit.* 1763—1780. IV. Bd. 1—234. l.

[5] Wolf Adam: I. m. 439 k. k. Arneth Alfred i. m. IX.—III. Bd. 1—23; 57—89. l; és ennek a kötetnek legtöbb fejezete. Finánczy i. m. 21—47; 80—87. l. Mint a Habsburg-monarchia államigazgatásának korszerűsítéséhez tartozó folyamatot tárgyalja legújabban Winter Eduard: *Der Josephinismus.* Berlin. 1962. 35—45. l.

[6] Barkóczyról eddig teljesen kielégítő életrajzi méltatással nem rendelkezünk. Entz Géza: *Barkóczy Ferenc gróf a magyar barokk-kor nagy mecénása.* Bp. 1939. Meszlényi Antal: *Egy barokk főpap, Barkóczy Ferenc érsekprímás.* Vigilia. 1966. 9. sz. 161—168. l. A legsikerültebb bemutatása máig Finánczy i. munkájában olvasható 280—292. l. Ld. még Zelliger Alajos: *Egyházi írók csarnoka.* Nagyszombat. 1893. 27—29. l. Barokkos túlzásokkal ugyan, de mégis eleven, érdekes rajzát adja Barkóczy életének Pintér József kassai egyetemi kancellárnak a prímás felett tartott gyászbeszéde. *(Laudatio funebris. . . Francisci e comitibus Barkóczy de Szala. . .* Tyrnaviae 1765.)

[7] Finánczy: I. m. 287. l. Schermann Egyed: *Adalékok a könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig.* Bp. 1928. 38. l.

[8] Cat. IX./b 47. (I. . jegyzet.)

például Lengyelországból közvetlenül érkeztek Magyarországra könyvek, úgyszintén Szilézia felől is. Mivel a prímás legfőbb könyvbírálói feladatát a helytartótanácson belül látta el, az évtizedek folyamán felgyűlt cenzúrajegyzékeket ott őrizték. Az 1762. június 4-én kelt királyi rendelet arról intézkedik, hogy ezeket az elenchusokat adják ki a prímásnak, hogy az ezekből összeállítsa a március 29-i rendeletben kívánt összesített jegyzéket. Sőt a királyi rendelet a munkát végző cenzorok papírral való ellátásáról is gondoskodik.[9]

Úgy látszik azonban, hogy egyelőre minden marad a régiben. 1762. november 23-án a helytartótanács még mint teljesen magától értetődő dologról szól az esztergomi érsek könyvcenzúra jogáról.[10] A következő év elején (1763. január 7-én) az összes császári és királyi rendeleteket, amelyek a nem katolikus könyvek revíziójára vonatkoznak, a prímás rendelkezésére bocsátja.[11] Hogy mennyire nem változott a helyzet, azt egy kicsiny, de jellemző példán láthatjuk. Az említett év május 13-án Anton Eiszenperger kéri a prímást, hogy nyomdája részére külön cenzort jelöljön ki.[12] Ugyanazon a napon Eiszenperger egy, a prímás bizalmát teljes mértékben élvező oldalkanonokhoz (Richvaldszky György) fordul külön levélben. Kéri, hogy támogassa folyamodását a prímásnál. Egyébként a királytól nyert nyomdászprivilégiumát is csatolta folyamodásához.[13]

A hivatali rutinmunkának ebben a csendes folyásában az említett levél kelte után két héttel váratlan és igen komoly fordulat következett be. 1763. május 27-én Pichler György udvari tanácsos[14] egy levélben közli Barkóczy prímással szigorúan bizalmas értesülését, hogy a királynő a könyvcenzúra teljes átalakítására több pontból álló tervezetet dolgozott ki.[15] E tervezetet Pichler mellékelte leveléhez, de ez a melléklet elveszett. Hogy a tervezet tartalma mi lehetett, azt mégis meg lehet állapítani Barkóczy észrevételeiből, amelyeket a hozzá hivtalosan is eljuttatott szöveghez fűzött (Reflexiones). Az észrevételeket Richvaldszky kanonok, a prímás oldalkanonokja készítette, az ő fogalmazata meg is maradt.[16] Lehetséges, hogy a prímás hivatalos, vagy félhivatalos felszólítást kapott az észrevételek helyett részletesebb terv kidolgozására, tény az, hogy Richvaldszky sajátkezűleg megfogalmazta azt a legalázatosabb tervezetet, amit Magyarország prímása a könyvcenzúra ügyében készített (Propositio).[17] Erre a

[9] Cat. IX./b 48—49.
[10] Cat. IX./b 50.
[11] Cat. IX./b 51.
[12] Cat. IX./b 53.
[13] Uo.; Richvaldszkyról Kollányi Ferenc: *Esztergomi kanonokok.* 1100—1900. Esztergom. 1900. 374—375. l.
[14] Karl Joseph Pichler (a megszokottabb név alakjában Püchler) Johann Cristoph alsóausztriai kormánytanácsos fia, császári és királyi udvari tanácsos és titkos kabinettitkár. Atyja 1759-ben osztrák lovagi, őmaga öccsével ifjabb Johann Cristophfal (császári és királyi tanácsos, főudvarmesteri hivatali tisztviselő) 1770-ben bárói rangemelést nyert. Fiában Benedict Püchler báróban a család már kihalt. Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich.* Bécs. 1872. 24. Bd. 54—55. l.
[15] Cat. IX./b 54.
[16] Cat. IX./b 54—55. Pichler Consilarii Litterae ad suam Celsitudinem Primatem Barkóczy, quibus eidem communicat sub secreto, de iussu Suae Maiestatis de Censura Librorum puncta. Puncta haec desunt. Humillimae Reflexiones Primatis Hungariae ad propositionem factam de Censura Librorum, est minuta Canonici Richvaldszky.
[17] Propositio Primatis Suae Maiestati Caesareo-Regiae facta de Censura Librorum 1763: L. Fasc. 3^0 50^0. A „Humillimae Reflexiones" elején utal Richvaldszky arra, hogy ez a propositio a korábban kelt előterjesztés: „Ostendit autem Primas iam in nuperna sua humillima Propositione..." A fogalmazatok mindkét esetben Richvaldszky kezétől származnak, még a javítások és széljegyzetek is. Természetesen nincs kizárva, hogy az utóbbiakat a prímás diktálta.

részletesebb előterjesztésre június 18-án már Pozsonyban van a válasz.[18] A Benignae Manuales tartalma röviden az, hogy a prímás tartsa magát a királyi elhatározáshoz, és ne vitatkozzék tovább, hiszen a bécsi bíboros is alkalmazkodik az új utasításokhoz.[19] Arról ugyanis ezekután nem lehet szó, hogy a püspökök más könyvek cenzúrázásával is foglalkozzanak, mint amelyek szigorúan egyházi tárgyúak (de rebus sacris tractant.) A világi jellegű írásművek ellenőrzése világiakra tartozik.[20] A királynő állásfoglalása egyértelmű. A könyvcenzúrát ketté kell választani. A királynő még közli Barkóczyval, hogy bár a cenzúraügyre vonatkozó észrevételeit nem fogadhatja el, hiszen a vallást nem érintő könyveket a bécsi bíboros sem cenzúrázhatja, a prímás észrevételeit természetesen ezután is meghallgatja.[21]

A királynő álláspontja ugyan világos volt, de — úgy látszik — nem számolt azzal, hogy az esztergomi érsek államjogi helyzete merőben különbözött a bécsi érsekétől. A magyar prímásérsek részt vett az ország kormányzásában, és szereplése a magyar állam életében nem volt kizárólagosan vallási jellegű.[22] Nem lehetett tehát cenzúrázási jogát sem minden további nélkül csak az egyházi könyvbírálat területére korlátozni. Valószínűleg ez a meggondolás késztette a királynőt arra, hogy Magyarországon a sajátos államvezetési viszonyoknak megfelelően mégis másképp intézkedjék. Külön bizottságot létesített tehát az egész cenzúraügy újjászervezésére. A bizottság élére a prímást állította. A királyi elhatározás július 25-én kelt.[23] Úgy látszik, hogy a prímás továbbra sem akarta feladni eddigi cenzúrázási jogát. Feltételezhetően ezért figyelmezteti augusztus 19-én a királynő Barkóczyt, hogy elhatározásához ragaszkodik, és azt kívánja, hogy a prímás is tartsa magát a július 25-i királyi resolutióban közöltekhez.[24]

Ezzel a királyi leirattal az átalakulás érdemi része be is fejeződött. A cenzúraügy megváltoztatása érintette a prímást, és érintette a jezsuitákat, akik eddig a könyvbírálást végezték. Az utóbbiak talán bíztak abban, hogy a prímás ellenállása sikerrel jár, és ezért a jezsuita provinciális 1763. november 10-én Puechperger atyát javasolja revizornak, azaz cenzornak.[25] Itt jegyezzük meg, hogy cenzor és revizor között általában nem szoktunk különbséget tenni, és a két állás megjelölést az egész cenzúrairodalom azonos értelműnek tekinti, holott már Finánczy figyelmeztetett arra, hogy más volt a cenzor, és más volt a revizor feladata. Az előbbi foglalkozott a könyvek tartalmi vizsgálatával, és összeállította a kifogásolt, vagy kifogásolható könyvek jegyzékét. Az utóbbi a jegyzék

[18] Litter. VI. b, 57 (Korábbi jelzete L. Fas. 3º Nº 55º.) Érdekes, hogy Mária Terézia Barkóczy propositiójának a szóhasználata szerint felel a prímásnak: „Episcoporum Munus esse, ut invigilent, ne inter libros. . .” Ugyanez a kifejezés Barkóczy előterjesztésében is előfordul. Meg kell még azt is jegyezni, hogy 58 szám alatt 1763. július 18-i dátummal is őriznek a kézirattárban egy királyi kéziratot, de ez nem más, mint a most ismertetettnek hibás keltezésű másolata.

[19] Hi animi Mei Sensus respondent omnino instituto Censurae librorum Viennae stabilito, ubi Cardinalis Archiepiscopus tres Theologos selegit, qui praevia Mea approbatione Consessui, cui librorum censura incumbit, adsident, observaturi, ne quid detrimenti Religionis, fideique integritas accipiat: Cardinalis caeteroquin censurae aliorum librorum, qui Religionis Materiem non attingunt, nullo modo se ingerit. . .” Uo.

[20] Az egyéb könyvekre vonatkozóan Mária Terézia véleménye: „Sed qui libri profanas Scientias, artes ac Negotia pertractant, horum inspectio et Censura Statui Politico praecipue competit. . .” uo.

[21] „. . .nunquam tamen abnuam et hisce in casibus (állami censura) Dilectionis Vestrae Consilia, quae pro Sanctae Religionis Nostrae bono Mihi Suggeret, pro More Meo benigne auscultare. . .” uo.

[22] Török János: *Magyarország prímása.* Közjogi és történeti vázolat. Pest. 1859.

[23] Cat. IX./b 59.

[24] Cat. IX./b 60.

[25] Cat. IX./b 62.

alapján megvizsgálta a könyvszállítmányokat, és kiválogatta azokból a meg nem felelőket. Ebből következik, hogy a pozsonyi jezsuiták az országhatáron Bécs felől érkező szállítmányok felülvizsgálását végezték, mint revizorok.[26]

De akárhogyan intézkedett a prímás, a jezsuita cenzor hivatalbalépésének lényeges akadálya mutatkozott. A királyi elhatározás Barkóczy habozása ellenére minden esetleges további meggondolásnak elejét vette azáltal, hogy a pozsonyi cenzorok 400 forintos fizetését, amelyet eddig a cassa parochorum terhére folyósítottak, megszüntette. Erről a helytartótanács 1764. január 30-án külön is értesítette a prímást.[27] Ugyanerről szó van abban a január 23-án kelt leiratban is, amelyben egyébként a királynő felszólítja Barkóczyt, hogy mindazokat az iratokat, amelyek összefüggnek a prímásérsek legfőbb cenzúrairányító szerepével, sürgősen terjessze fel hozzá.[28] Amikor ez a királyi leirat Pozsonyba megérkezett, a prímás már betegen feküdt. Ebből a betegségből nem is épült fel, és a következő év 1765. június 18-án meghalt.[29] A következő napon már aláírásra készítette elő az udvari kancellária azokat az új intézkedésekről szóló íratokat, amely intézkedések foganatosítását a prímás még betegen is igyekezett akadályozni. Ezek: a tanügy, általában a művelődési ügyek. Ezek sorában a könyvcenzúra állami üggyé változtatása, mint elengedhetetlen követelmény szerepelt.[30]

Befejezésül visszatérünk a röviden már megemlített két nevezetes emlékirat, a *Reflexiones* és a *Propositio* rövid tartalmi ismertetésére. A bennük foglalt gondolatok az előbbiekben elmondott összefüggésbe helyezve világosabban mutatják a magyarországi cenzúra történetében már nagyon esedékes fordulat ellen irányuló egyházi elképzeléseket.

1763. május 27-én Pichler udvari titkár, a királynő egyik bizalmasa, amint magát aláírja „consiliarius et secretarius intimus" ír a prímásnak. A királynő megparancsolta neki, hogy a könyvcenzúra ügyében kialakult álláspontokat titokban közölje az egyházfővel, és kérje ki véleményét. A pontok maguk hiányoznak — mint már említettük —. Pichler levélpapírjának tiszta oldalára azonban — úgy látszik — Richvaldszky kanonok ráírta a prímás megjegyzéseit a vele közölt udvari javaslatra. Ezek a megjegyzések, mint olvasásukból kiderül, nem mások, mint a prímás terjedelmesebb javaslatából készült kivonatok. Richvaldszky, aki úgy látszik mind a *Propositió*nak, mind a *Reflexiones*nek szerzője, a következőképpen ismerteti a prímás nézeteit: Egy általános bevezetés után, amiben főképp Pál apostolra hivatkozik, és amiben kifejti, hogy a világi hatalomnak engedelmeskedni kell, azonnal álláspontjának elvi megalapozására tér át. Az egyház feladatai közé tartozik, hogy megkülönböztesse a helyes tanítást a tévestől, és a püspökök nemcsak pásztorok, hanem tanítók is. Ezt bibliai és kánonjogi idézetekkel támasztja alá. Ebből következik, hogy az írásban terjesztett vallásos irodalom e tanítói hatalom birtokosainak, a püspököknek felügyelete alá tartozik. Következésképpen a cenzúra joga és kötelessége nemcsak a prímást illeti meg, hanem az összes püspököket. Ez a felfogása a szoros értelemben vett cenzúráról. De kötelességének érzi az esztergomi érsek azt is, hogy a veszélyes akatolikus irodalomnak az országba áramlását megakadályozza. Kivételes elbírálás alá eshetnek a bibliák. A katolikus fejedelmek súlyos lelkiismereti kötelességének tekinti, hogy minden eszközzel meggátolják az eretnekség terjedését, tehát az annak kedvező könyvek terjesztését is. Ezért az ilyen könyveknek

[26] Ezt a lényeges különbséget a vonatkozó irodalom nem mindig vette figyelembe. Finánczy: I. m. a különbségtételt határozottan és világosan elvégezte.

[27] Cat. IX./b 64.

[28] Cat. IX./b 63.

[29] Khevenhueller-Metsch, Johann Josef Fürst: *Aus der Zeit Maria Theresias.* Tagebuch... 1764—1767 Wien—Leipzig. 1917. 100—101. l. Finánczy: i. *m.* 299. l.

[30] Finánczy: *I. m.* 299—300. l.

az országba szállítását meg kell akadályozni. Ehhez a két javaslathoz csatlakozik rögtön a királyi leirat tervezetének fogalmazata, arra az esetre tudniillik, ha a királynő a prímás javaslatait elfogadja.

A fogalmazvány a következőket tartalmazza (számos törlés és javítás van benne): Az egyház pásztorainak és tanítóinak kötelességük, hogy az olvasmányokra és a tanokra ügyeljenek, ezért Magyarország püspökeire és az általuk kijelölt könyvvizsgálókra kell bízni a cenzúrát, akik ebben a működésükben a prímástól függjenek. Helyesli továbbá azt is a királynő, hogy ezentúl csak azok a nem katolikus vallásos könyvek kerülhetnek be az országba, amelyek a tűrt vallásfelekezetek gyakorlásához szükségesek. Meg kell akadályozni, hogy az örökös tartományokból ily veszedelmes könyvek vásárlására pénzt vigyenek ki, és könyveket hozzanak be. Ezért a harmincad tisztviselői igen gondosan vizsgálják meg a könyvkereskedőket és az országba visszatért diákokat és ezeknek poggyászát. Hogy milyen keretek között lehet mégis akatolikus könyveket az országba szállítani, azt a prímás javaslatának 13-ik pontja határozza meg. Egyebekben jóváhagyja az eddig szokásos cenzúragyakorlatot, és előírja a prímás tervezetét mint királyi rendeletet. Bár Richvaldszky itt a 13-ik pontot említi, a valóságban ez Barkóczy tervezetének 14-ik pontja. A 13-ik pont végére az akatolikus könyvek szállítására vonatkozó javaslatnak csak bevezető szavai kerültek.

A 14-ik pont tartalma röviden a következő:[31] Az ország határán levő harmincadhivatalok előljárói hivatalból való elbocsátás terhe alatt kötelesek az összes külföldről érkező árut átvizsgálni, és ha gyanús könyveket találnak, a helybeli katolikus plébánoshoz betekintésre elvitetni. Ez a kifogás alá nem eső könyveket azonnal adja vissza, azokat pedig, amelyeket a bécsi vagy a pozsonyi prímási cenzúra egyszer tiltott könyvnek minősített, foglalja le; a többi kifogásolható könyveket pedig küldjön el a megyés püspöknek vagy helynökének. Az egész eljárásról készítsen jegyzőkönyvet, a könyveket fajtánként felsorolva; a jegyzőkönyvből a tulajdonosnak, vagy ügyvédjének, esetleg a kocsisnak vagy fuvarosnak, végül a harmincadhivatalnak egy példányt adjon át. A plébános egy példányt a jegyzőkönyvből a jegyzékekkel együtt küldje el a püspöknek.

Ez az egy pont is mutatja, hogy a prímás javaslata lényeges állami jogokat érintett például a határok és az áruforgalom ellenőrzésének jogát. Általában a prímás terjedelmes javaslata a hit tisztaságának megőrzése címén az egész könyvforgalom feletti ellenőrzést a püspökök jogkörébe utalta. Igényei annyira túlzottak voltak, hogy azokat Mária Terézia nem is fogadhatta el.

Június 18-án a királynő egy kéziratot intéz a prímáshoz, amelyben röviden közli vele: gondos megfontolás után úgy látja, hogy a püspökök dolga csak az, hogy a teológiai tartalmú könyvek ellenőrzésével foglalkozzanak. Ezt ő soha nem ellenezte. De mindazoknak a könyveknek, amelyek a világi tudományokkal, művészetekkel és az üzleti élettel foglalkoznak, az ellenőrzése politikai feladat (horum inspectio et censura statui politico praecipue competit),[32] bár e vonatkozásban is esetenként figyelembe veszi a prímás javaslatait. A Bécsben megállapított könyvbírálási gyakorlat felel meg legjobban nézeteinek. Ennek lényege az, hogy a bécsi bíborosérsek teológusai, mint megfigyelők részt vesznek az állami cenzúrabizottság ülésein. Ügyelnek arra, hogy a vallás érdekeit sérelem ne érje. Végül közli a királynő, hogy ez ügyben hamarosan nyilvánosságra hozza határozatát, de véleményét előre tudatni akarta a prímással.[33]

[31] „Omnes Confiniarum Tricesimarum Praefecti et eorum administri sub fide sui iuramenti et sub poena cassationis ab officio terreantur. . .”

[32] Litter.: VI. b 57.

[33] „. . . itaque. . . quid sentiam, Dilectioni Vestrae confidenter significare volui.” Litter. VI. b. 57.

A most röviden vázolt fordulat, az egyházi és állami cenzúra szétválása különösen azzal kelti fel figyelmünket, hogy rendkívül gyorsan zajlott le. Két-három hónap alatt a cenzúra, ez az ellenreformációs barokk államrendszerrel annyira összefüggő intézmény teljesen új arcot öltött.

DONÁTH REGINA

Batikolt könyvkötések Magyarországon. A kötéskutatás történetében nem ismeretlenek a XVIII. század végén és a XIX. század elején batiktechnikával készült, nagyrészt empire stílusú könyvkötések. Az eddigi magyar kötéskutatás nem fordított különösebb figyelmet rájuk, mivel a három ismert könyvkötést egyedi jelenségnek tartotta. A ma ismert tíz könyvkötés már csoportot alkot és ezért szükséges, hogy az azonos stílusban és technikával készült könyveket megvizsgáljuk. A díszkötések közül kettő az Országos Széchényi Könyvtár, három a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, három az Iparművészeti Múzeum, egy a győri Szemináriumi Könyvtár s egy a szegedi Egyetemi Könyvtár tulajdonában van.

A korábbi magyar kötéskutatás eredményeit összefoglaló két munka közül a korral ROMHÁNYI Károly foglalkozik könyvében.[1] ROMHÁNYI a kiadás helye szerint határozta meg a kötéseket is. Ezzel szemben az újabb, levéltári kutatások eredményeként napvilágot látott könyvkötészeti tanulmányok rávilágítanak ennek az álláspontnak a helytelenségére.[2] ROMHÁNYI munkájában a korábbi kutatás álláspontjának megfelelően azonban több téves megállapítás is található. Így például az idősebb FISCHER Jánosnak tulajdonít a két, batiktechnikával készült és mesterjelzéssel ellátott[3] díszkötésen kívül egy jelzés nélküli munkát.[4] A negyedik ismert kötést — MÁRTON: *Lexicon A—L.* (Pest, Heckenast, 1818.) — ROMHÁNYI mint pesti könyvkötést ismerteti a mester meghatározása nélkül,[5] s az előzőekkel való stílus- és technikai kapcsolat fel sem merül a meghatározásnál.

Az utolsó években még további hat könyvkötés került elő, amelyek a XVIII. század végén, illetve a XIX. század elején készültek. Ezeknek a munkáknak az ismeretében megkíséreljük a csoportról alkotott képet kiegészíteni, illetve az újabb kutatások alapján helyenként módosítani.

A XVIII. században a könyvek míg túlnyomó részben kötve kerültek forgalomba. csak a század vége felé növekszik meg a fűzött könyvek száma. E századra már jellemzőbb a félbőrkötés, de mi itt a művészi kötésekkel foglalkozunk, amelyek többségükben, az itt tárgyalt kötéscsoport pedig kivétel nélkül, egészbőrkötés. Az európai kötéstörténeti

[1] ROMHÁNYI Károly: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században.* Bp. 1937. — A korszakra vonatkozó szakirodalomból l. még: GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században.* Bp. 1917.— GOTTLIEB, Theodor: *K. K. Hofbibliothek. Katalog der Ausstellung von Einbänden.* Wien 1908. — GOTTLIEB, Theodor, *K. K. Hofbibliothek Bucheinbände.* Wien 1910. — HELWIG, Hellmuth: *Handbuch der Einbandkunde.* Hamburg 1953. — LOUBIER, Jean: *Der Bucheinband in alter und neuer Zeit.* Berlin—Leipzig é. n. — NÉMETHY Lajos: *Nyomdászok, könyvkereskedők és könyvkötők Budán és Pesten a XVIII. században.* Magy. Könyvszle 1901. — VÉGH, Julius: *Die ungarische Barockeinbände.* H. n. é. n.

[2] Vö. Sz. KOROKNAY Éva kötéstörténeti tanulmányai. KOROKNAY Éva, B.: *Alföldi városok könyvművészete,* Kecskemét 1955. — KOROKNAY Éva, B.: *Győr régi könyvkötészete.* Magyar Könyvszemle 1955. 1—2. sz. 88—110. — KOROKNAY Éva, B.: *Reneszánsz könyvkötészet és a Korvina problémái.* Művészet 1962. 4. sz.

[3] Országos Széchényi Könyvtár (A Lat. 2104.) RK 2. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 870/2.

[4] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B/875/9/1—2.

[5] Iparművészeti Múzeum 15 909.

fejlődésre is a legjellemzőbb a bőrkötés. A tartós, szépen és jól díszíthető bőrkötéseken alapulnak az európai kötésdíszítés stílusváltozatai. A bőrkötéseket aranyozzák, különböző bélyegzőkkel és más könyvkötő szerszámokkal, más-más technikai eljárással lehetőleg mindig egymástól eltérő táblafelületet alakítanak ki.

A kötéstáblákon számos szép stílusvariáció született a XVIII. század folyamán is. Az általunk tárgyalt korszakra a csipkedísz, a lemezzel nyomott rokokó díszítés, és végül mint új stílusjelenség az etruscanstyle alkalmazása jellemző. Az utóbbi képviselője az angol Roger PAYNE, akinek munkásságával és annak magyarországi hatásával bővebben fogunk foglalkozni. Csoportunk díszkötései empire stílusban készültek. Az empire kötések egy fajtájára jellemző, hogy a könyvtáblán keskeny keret fut körbe, a tükrében pedig ovális mezőbe foglalt figurális ábrázolás látható. Olykor az ovális keret is elmarad. A gerinc néhány kivételtől eltekintve klasszicizáló stílusú bélyegzőkkel díszített. Ezen az empire csoporton belül is különlegességnek számít az az eset, amikor a kötésen a figurális ábrázolás batiktechnikával készült. Olyan empire kötés is ismeretes, amelynek a keretdísze palmettás, batikolt díszű. Két ilyen győri kötést ismerünk, az egyiknek a középdísze rézkarc.

Az empire kötéseknek ezt a medaillonos fajtáját a XV. századi kameás vagy plakett kötésekkel szokták összevetni. A kameás kötésdíszítést legelőször Milánóban alkalmazták. A XVI. század első évtizedében keletkezett korai Grolier-kötéseken találkozunk vele először. Gazdag figurális ábrázolást először a kameás kötéseken találunk. Az olasz renaissance kötések egy sorozata Apollo-medaillonnal díszített, ezeket sokáig — tévesen — „Cannevari"-kötéseknek nevezték. E kötések készítési idejét az 1545—1547 közötti időre határozták meg. A kameás díszítésmód egy Corvina-kötésen is megtalálható, s a XVI. század folyamán Franciaországban is elterjedt. Angliában Roger PAYNE kötései mutatnak nagy stílushasonlóságot az előzőkkel.

Roger PAYNE Londonban dolgozott 1739 és 1797 között. Kortársai szerint korának összes könyvkötőjét felülmúlta. PAYNE a könyvkötéshez szükséges valamennyi technikát ismerte és alkalmazni tudta, művei mind technikai, mind művészi szempontból tökéletesek. A könyvek kötéséhez legszívesebben oliv színű vagy kék maroquint használ, az aranyozás és más díszítés háttérbe szorul nála. A klasszicista stílus felé hajlik. A középmező díszítésére kameás díszeket alkalmaz. Az első művészi könyvkötő, aki szimbolikusan célzott a könyv tartalmára. Kötéseit főleg főúri magánkönyvtárak részére készítette. Főként Georg JOHN 2nd Earl of SPENCER althorpi gyűjteménye, Clayton Mordaunt CRACHERODE gyűjteménye és Michael WODHULL klasszika-filologus számára dolgozott. Ezek közül a munkák közül a legtöbb Roger PAYNE-kötés ma az althorpi SPENCER-gyűjteményből alapított manchesteri John RYLAND Library könyvtárban és a londoni British Museumban található, ahová CRACHERODE könyvei is kerültek.

A szakirodalom Roger PAYNE munkásságának befejezésével lezártnak tekinti a kötésdíszítésnek ezt a fajtáját. Megállapíthatjuk azonban, hogy Európa más részen is vannak a XVIII. század utolsó éveiben, illetve a XIX. század elején ennek a kötésstílusnak követői, amint azt a Magyarországon található kötéscsoport bizonyítja. Ezeken a kötéseken a díszítési eljárások között szerepel a batikolás. Mielőtt részletesebben megvizsgálnánk ezt a kötéscsoportot, nézzük meg technikailag is ezt a díszítésmódot.

A batik mintegy 2000 éves kézimunkanem. A jávaiaktól került át Európába. Kelet-Ázsia országaiban egyaránt megtalálhatjuk szöveten, fán és fémen kivitelezve. Batikolásnak nevezzük azt a rajzolási és festési eljárást, amikor a tárgy festése alkalmával a kívánt díszítő motívumok helyére viasszal rajzolnak azért, hogy ott a festék ne színezzen. Használatos még a viaszrajzolás és a maratás elnevezés is, mert a színező festés maratásnak is tekinthető. Szövet, fa, bőr és üveg díszítésére egyaránt alkalmazzák Európában is. A batikrajzoló segítségével viszik fel a folyékony viaszt a díszítmény

OSZ. SLEUZ KÖNYV 7.25

vonalai mentén, miáltal a festés vagy maratás hatástalan lesz, s ott megmarad az anyag eredeti színe. Az így előkészített anyagot festik. A festés bőr esetén sötétebb színre pácolás vagy színezés lehet. A barna és fekete színeket hígított marólúggal, illetve kénsavoldattal való maratással érik el. A színezés a megfelelő festékkel elő- vagy utólagos pácolással érhető el. Több festékszín esetén újabb viaszrajzolást alkalmaznak. Az eljárás után a viasz melegvízzel is könnyen eltávolítható. A batiktechnikával készült kötések tehát a fejlett művészi érzék mellett jó technikai felkészültséget is kívánnak a könyvkötőtől. (Technikai kivitelezésük mellett további érdekességük, hogy ezeken alkalmazzák először Európában bőrfelületen a batiktechnikát.)

Itt utalunk arra is, hogy a batikolt könyvkötéseken található világos alapon vörös, illetve sötét színű figurák alkalmazása a görög vázafestészet fénykorának, az ún. vörösalakos stílusnak a felújítása. Az antik elemeknek az európai klasszicizmusra oly jellemző alkalmazása jelentkezik a könyvkötés művészetében is.

Ezek után visszatérhetünk tulajdonképpeni feladatunkra, az eddig fellelt batikolt díszű empire kötések csoportjának vizsgálatára.

A csoport vizsgálatánál azokból a Pesten és Bécsben készült kötésekből kell kiindulnunk, amelyeket készítőik mesterjelzéssel láttak el. Három ilyen kötést ismerünk.

Két munkán „Fischer Buch-binder in Pest", a harmadikon „G. F. Krauss Relieur a Vienne" mesterjelzés található.[6] Ez utóbbit a szegedi Egyetemi Könyvtár őrzi.

A két jelzett Fischer-kötés az Országos Széchényi Könyvtár, illetve a Szabó Ervin Könyvtár tulajdona. Mindkettő márványozott barna bőrkötés, elő- és hátlapján aranyozott meanderes kerettel. (1. kép.) Tükrében koszorúval keretelt ovális mezőbe világosabb, kissé vöröses színű, mindkét példányon más — elő- és hátlapján is eltérő — álló allegorikus nőalak. Hatmezős gerincén aranyozott körös minták és leveles díszek váltakoznak. Az előzéke kék papír, amelyen felül négyszögű mezőben található a mesterjelzés. Metszésük aranyozott. (Függelék 1—2.) A szegedi Egyetemi Könyvtár példányának készítője Georg Friedrich Krauss. A XVIII. század második felében Bécsben dolgozó könyvkötőmester munkái közül eddig egyet ismertünk, amelyet Theodor Gottlieb ismertetett.[7] Ez a kötet a bécsi Hofbibliothekben található. Kötése azonban a miénktől eltérő: barna bőr borítja és aranyozott bélyegzőkkel díszített. Azt, hogy batiktechnikával is dolgozott, a szakirodalom nem említi. A Magyarországon levő jelzett Krauss-kötés tükrének közepében koszorúval keretelt ovális mezőben allegorikus álló nőalak látható. Gerincén aranyozott díszek: körök, csillagok és láncsoros minták váltakoznak. (Függelék 3. 2. kép.) A fentihez rendkívül hasonló a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egy jelzetlen kötése, amelyet az eddigi magyar szakirodalom Fischer János munkájának tartott. Barna bőr borítja, elő- és hátlapján keskeny, aranyozott meanderes keret fut körbe. Tükrének közepében koszorúval körülvett ovális mezőben az előlapon álló, a hátlapon ülő allegorikus női alak. Gerincén aranyozott csillagos és urnás díszek váltakoznak. Stílusában és felépítésében, valamint a technikai kivitelben csoportunkban legközelebb a jelzett Krauss-kötéshez áll. (Függelék 4., 3. kép.) — Ismeretes, hogy több XVIII. századi magyar főúr dolgoztatott bécsi könyvkötőmesterrel. Így például Ráday Gedeon is, akinek többek között egy Krauss nevű bécsi könyvkötő is dolgozott. Ma még nem tudjuk, hogy ez a Johann Paul Krauss mester a fentiekben említett Georg Friedrich Krauss-szal milyen kapcsolatban volt. A két mester munkássága között időbeli eltérés van, mert a Ráday-könyvtár számára dolgozó Krauss-ra vonatkozó adatunk 1769-ből való, amíg az itt vizsgált Krauss nevű mester működése a XVIII. század utolsó éveire tehető.

[6] Szeged, Egyetemi Könyvtár, Esterházy Cc 2.
[7] Gottlieb: Theodor, *K. K. Hofbibliothek Bucheinbände.* Wien, 1910. 97. sz.

A csoportba tartozó következő kötések készítőiről már kevesebbet tudunk. Ezek közül a kötések közül az egyik az Iparművészeti Múzeum egy újabb szerzeménye.[8] A barna bőrkötés tükrében nagyméretű, koszorúval határolt medaillonban, világosbarna alapon vöröses színű ábrázolás: HÉRAKLÉSZ küzdelme a lernai hüdrával látható. A mondai hős ábrázolása a betegségek hétfejű szörnyének leküzdésére utal.[9] A művész itt is szimbolikusan céloz a könyv tartalmára, mint arra Roger PAYNE-nél is utaltunk. Az előlapon lent jobbra jelzés található: „... Viertein". A szignatúrát nem sikerült feloldani, nem tudjuk azt sem, hogy a könyvkötő vagy a kép készítőjének személyére vonatkozik-e, bár az előbbi a valószínűbb. Ez a XIX. század elejéről való kötés Sz. KOROKNAY Éva meghatározása szerint bécsi vagy budai eredetű. (Függelék 5., 4. kép.)

A másik két munka Győrben készült, az egyik a győri Szemináriumi Könyvtár,[10] a másik az Iparművészeti Múzeum tulajdona.[11]

A két kötés tükrének kerete batikolt technikával készült palmettás díszekből áll. (Függelék 6—7.) A Győrben található kötés tükrének közepében rézmetszetről készült kép helyezkedik el. Sz. KOROKNAY Éva megállapítása szerint a kötések mestere SCHATTEN Ferenc győri könyvkötő, a rézmetszet pedig HOFBAUER János munkája. HOFBAUER 1831 és 1838 között Győrben tartózkodott.[12] Ugyancsak Sz. KOROKNAY Évától tudjuk SCHATTEN Ferencről azt is, hogy apja bécsi könyvkötő volt, aki azután Győrben telepedett le. További kutatások ma még ismeretlen összefüggésekre is fényt deríthetnek.

Még kevesebb támpontunk van a következő két kötés mesterének személyére vonatkozóan. Az egyik az Iparművészeti Múzeum barna bőrkötése,[13] amelynek tábláján a tükör közepén szabad mezőben harsonát tartó szárnyas angyal áll, amely a tudás hírvívő szimbóluma. Ez a XIX. század elején készült magyar kötés. (Függelék 8., 5. kép). A másik, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban levő, eddig ismeretlen, díszes tokban elhelyezett barna bőrkötés egy emlékkönyvet borít.[14] Itt a könyvkötés és a tok tábláinak sarkaiban levő sugaras díszítmény készült batiktechnikával. Batikolt a tükör alapja is, míg a középen uralkodó kör alakú medaillonban festéssel alakították a díszítést. Elő- és hátlapján más és más színes tájképet ábrázol (Függelék 9., 6. kép.)

E kötések készítői közül a pesti FISCHER János munkássága a legismertebb. Az ő munkáihoz áll legközelebb az a könyvkötés, amelyet a csoportból utoljára sikerült megtalálni az Országos Széchényi Könyvtárban.[15] Ez a munka felépítésében, bélyegzőinek rajzában és végül a batiktechnikával készült alakok körvonalában a két jelzett FISCHER-kötéssel sok megegyezést mutat. Így ez, bár jelezve nincsen, kétséget kizáróan FISCHER János munkái közé sorolható. (Függelék 10.) Bizonyítja ezt az is, hogy tükrének allegorikus nőalakja még nagyságban is megegyezik az Országos Széchényi Könyvtár jelzett példányának előlapján levő nőalakkal, hátlapjának középdísze pedig a Szabó Ervin Könyvtárban levő jelzett kötés hátlapjának középdíszével. A középdíszek azonos nagysága miatt a könyvtábla itt zsúfoltabbnak hat. Mindez azonban azt mutatja, hogy ezeket a batikolt középdíszeket nem szabadkézzel, hanem valamilyen sablonnal készít-

[8] Iparművészeti Múzeum 61. 831.

[9] Köszönetet mondok lektoromnak, VOIT Pálnak, aki a fenti, és még néhány hasonló összefüggésre volt szíves figyelmemet felhívni.

[10] Győr, Szemináriumi Könyvtár, G. XV. 4. 5—6.

[11] Iparművészeti Múzeum 54. 174.

[12] B. KOROKNAY Éva: *Győr régi könyvkötészete.* Magy. Könyvszle. 1955. 88—110. l.

[13] Iparművészeti Múzeum 15. 909.

[14] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 09/1303.

[15] Országos Széchényi Könyvtár RE 672. l. pld.

1. Ifj. Fischer János kötései (mesterjelzéssel)

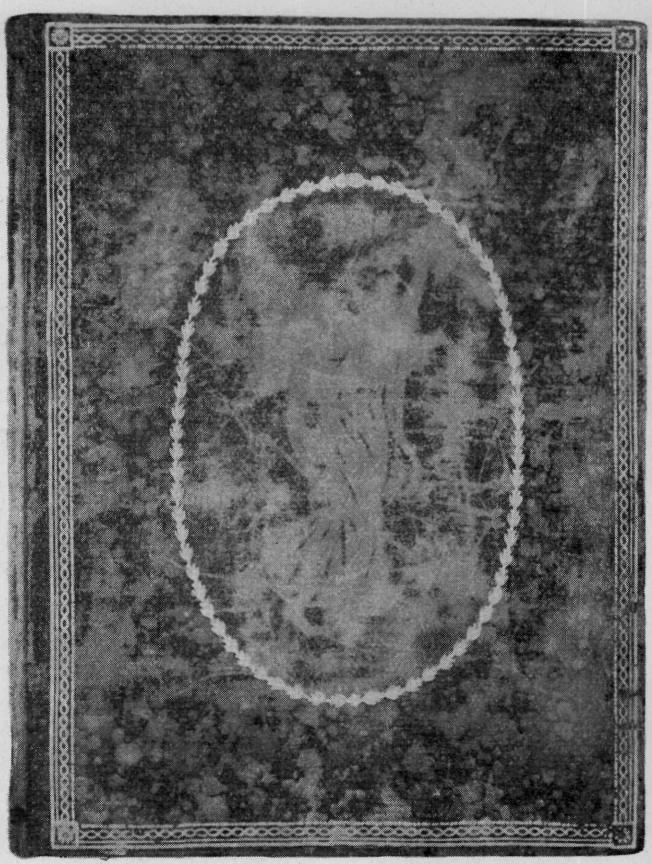

2. A jelzett Krauss-kötés

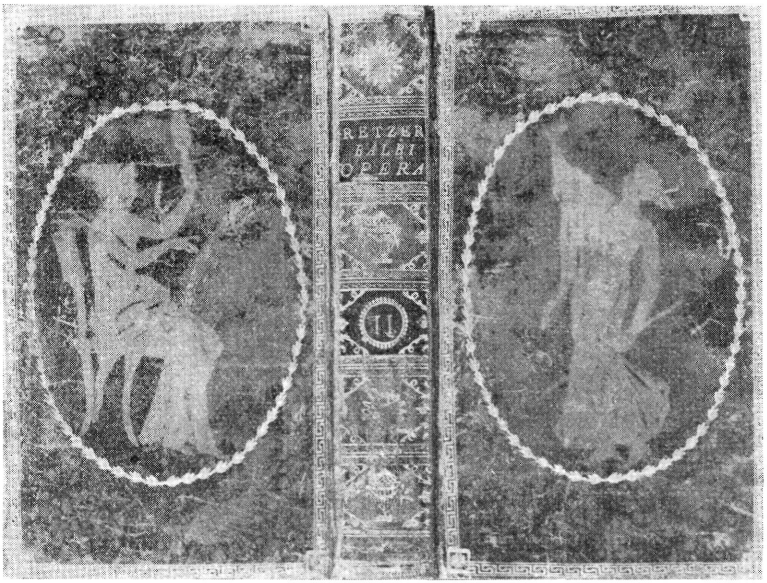

3. Krauss-kötés

4. Könyvkötés a XIX. század elejéről

hették,[16] s így ezért feltételezhetjük még néhány kötés létezését, többek között ennek a munkának a második részéét is.

A kötet külön érdekessége, hogy tulajdonosa JANKOVICH Miklós volt. Elképzelhető, hogy az ő megrendelésére is készült, hiszen JANKOVICH — mint ismeretes — külön tervet készített könyveinek bekötésére.

Annak megállapítása, hogy a jelzetlen kötések melyik mester munkái, csak akkor lehetséges, ha eldöntöttük, hogy a két FISCHER János,[17] apa és fia közül melyiknek a munkái a batikolt kötések. Itt több alternatíva állítható fel. Az idősebb FISCHER János személye mellett szól az, hogy a város és a főurak számára is dolgozott. A munkák stílusa és mintakészlete azonban eltér azonosítható könyveinek stílusától, minthogy azok mind gerincdíszes, barokk stílusú kötések, a díszkötések pedig klasszicista stílusúak mind a felépítés, mind a bélyegzők tekintetében. Ez azonban még nem kizáró ok, mert az 1789. évi árvíz műhelyét és talán szerszámait is tönkretette. Az új bélyegzők beszerzése azonban még nem teszi érthetővé, hogy éppen ekkor új, eddig Magyarországon sem használt kötésstílusra térjen át. Az ifjabb FISCHER Jánosnak eddig ugyan még nem ismertük hitelesen azonosítható munkáját, azonban feltételezhetjük róla, hogy jó felkészültségű mester. Tudjuk, hogy apja műhelyében tanult, és az 1800-as évek elején több ízben járt vándorúton. Arra, hogy volt Csehországban, adatunk is van. Valószínű, hogy Bécsben is járt, hiszen Pest és Bécs között rendkívül élénk volt a kapcsolat; a könyvkötők is sűrűn fordultak meg ott. Mindkét FISCHER János esetében elképzelhető, hogy Bécsben járt, lehetett közös mesterük, esetleg a fiatalabb FISCHERnek KRAUSS volt a mestere. Inkább ez utóbbi feltevés mellett szól az, hogy a FISCHER- és a KRAUSS-kötések majdnem egy időben készültek, stílusuk és bélyegzőik is nagy hasonlóságot mutatnak.

A négy kötés megközelítően azonos időben, a XVIII. század 90-es évei végén, illetve a XIX. század első éveiben készült. A csoport többi tagjának készítési ideje a századfordulótól kb. a 30-as évekig tehető. Ennél a meghatározásnál figyelembe vettük a bekötött nyomtatványok keletkezési idejét is, ami terminus ante quemként szerepel.

A FISCHER-kötések készítési idejének és mesterének meghatározásában az Országos Széchényi Könyvtár újabban azonosított példánya nyújtott segítséget. A művet 1792-ben Bécsben adták ki.[18] Ez a tény bizonyíték arra, hogy a batikolt kötéseket az ifjabb FISCHER János készítette, miután kétségtelenül tudjuk: ez a kötés már nem lehetett az idősebb FISCHER munkája.[19] Ugyanakkor a kötés megegyezik a jelzett FISCHER-kötésekkel, s így igazoltnak tekinthetjük, hogy ezek a szép batikolt kötések az ifjabb FISCHER János munkái.

E legújabban azonosított kötet még egy érdekes eredményhez vezet. A fent említett jelzetlen FISCHER-kötést összehasonlítva az eddig neki tulajdonított, a Szabó Ervin Könyvtárban levő jelzetlen kötéssel, még jobban feltűnik, hogy az közelebb áll KRAUSS kötéséhez, mint a FISCHER-kötésekhez. A két mester között a stílusrokonság rendkívül szoros és szinte lehetetlen elképzelni azt, hogy ne lett volna közvetlen kapcsolatuk. A behatóbb vizsgálat során feltűnik a táblák középdíszénél a körülvevő koszorú pontosabb kivitele, a középdísz és a tábla nagyságarányának eltérése stb., s nem utolsó sorban az a tény, hogy a jelzett KRAUSS-kötés előlapjának nőalakja — amennyire azt mai állapotá-

[16] Köszönetet mondok CSENKI Éva restaurátornak, aki erre a technikai lehetőségre felhívta a figyelmemet.

[17] Id. FISCHER János 1776-ban kapott Pesten polgárjogot, míg fia, ifj. FISCHER János 1806-ban kapta meg ugyanitt. — A FISCHER család történetére l. még: Magy. Könyvszle. 1966. 138—144. l.

[18] Országos Széchényi Könyvtár RE 672. l. pld.

[19] Id. FISCHER János 1791-ben meghalt.

5. Batikolt kötés a XIX. század elejéről

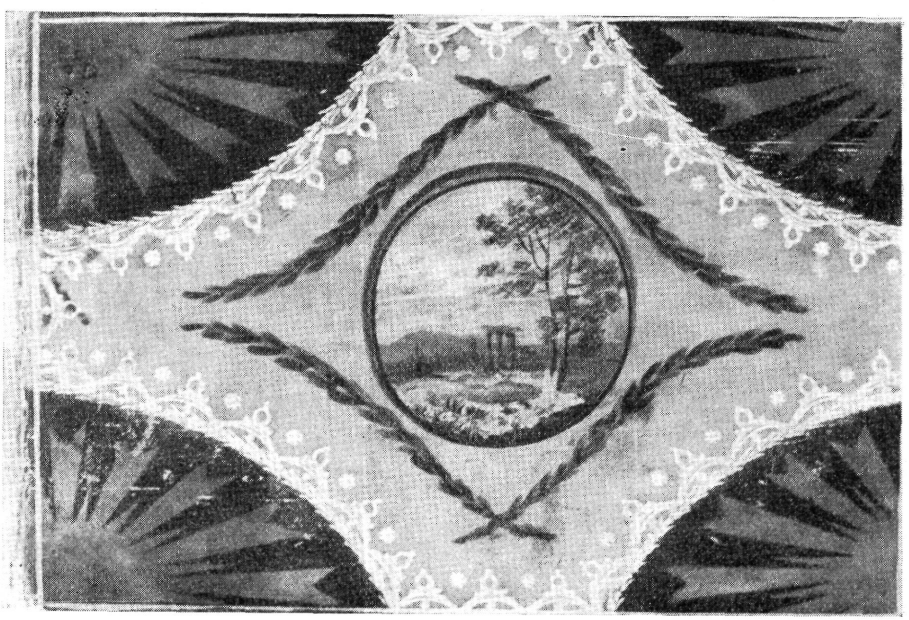

6. Az emlékkönyv táblája

ban megállapíthatjuk — a jelzetlen, a Szabó Ervin Könyvtárban levő kötés előlapján található középdísz tükörképe. Mindezek alapján bebizonyosodott, hogy a jelzetlen díszkötés, amelyet ROMHÁNYI az idősebb FISCHER Jánosnak tulajdonított, KRAUSS bécsi mester munkája.

A Magyarországon található batikolt kötések most először összeállított érdekes csoportja bizonyára még további kötetekkel fog bővülni.

Az ismert kötések támpontot nyújtanak majd a ma még műhelybe nem sorolható művek meghatározásához, továbbá az itt említett mesterek munkásságának biztosabb körvonalazásához.

További eredményeket várhatunk még a pesti könyvkötészet történetének kutatásától, amely kiegészíti a FISCHER családra vonatkozó ismereteinket, s feltehetően tovább bővíti az itt ismertetett kötéscsoportra vonatkozó adatainkat is.

Függelék

1. Országos Széchényi Könyvtár (A Lat. 2104.) RK 2. Márványozott barna bőrkötésben, elő- és hátlapján aranyozott meanderes keret. Tükrében koszorúval keretelt ovális mezőben világosabb és kissé vöröses színű, elő- és hátlapján eltérő, álló allegorikus nőalak. Hatmezős gerincén aranyozott díszek. Felülről a második mezőben zöld alapon a cím, a többi mezőben kétféle körös minta váltakozik, a sarkokban leveles díszek. A mezőket kettős vonal és láncsor választja el egymástól. A táblák élén láncsor, belül egymást metsző kettős hullámvonalas indával keretelt. Előzéke kék papír. Belső tábláján felül négyszögű mezőben jelzés: „Fischer Buch-binder in Pest". Metszése aranyozott.
   Tartalma: Cornelius NEPOS: *Vitae excellentium imperatorum* . . . Lugduni Batavorum, Academiae Typographum, 1734.
   Származás: Pest, XVIII. század vége, ifj. FISCHER János.
   Állapot: Karcolt, apróbb kopásokkal.
   Méret: M: 20 cm. Sz: 13 cm.
   Irodalom: ROMHÁNYI: I. m. 67. l.
2. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 870/2. Márványozott barna bőrkötésben, elő- és hátlapján aranyozott meanderes keret. Tükrében koszorúval keretelt ovális mezőben sötétebb alapon világosabb és vöröses színű, elő- és hátlapján eltérő allegorikus, álló nőalak. Hatmezős gerince aranyozott. Felülről a második mezőben a cím. A többi mező sarkaiban apró tulipános minták, közepében kétféle váltakozó kör alakú dísz, az egyikben középen csillag, a másikban hurkolt szalagokból alkotott hétszirmú rozetta. A mezők között kettős vonal és láncsordísz. A táblák élén láncsordíszítés, belül egymást metsző hullámvonalas, indás keret. Metszése aranyozott, előzéke kék papíros. Belső tábláján felül négyszögű mezőben jelzés: „Fischer Buch-binder in Pest".
   Tartalma: SALLUSTIUS, Caius Crispus: *Accedunt recensio novissimae versionis Hispanicae* ... Berolini, 1790.
   Származás: Pest, XVIII. század vége, ifj. FISCHER János.
   Állapot: Kisebb karcolásokkal és kopásokkal.
   Méret: M: 23 cm. Sz: 14 cm.
   Irodalom: ROMHÁNYI: I. m. 67. l.
3. Szeged, Egyetemi Könyvtár. Esterházy Cc 2. Egykor márványozott barna bőrkötésben, aranyozott díszítéssel. Táblájának kerete aranyozott láncsordísz, négy sarkában egy-egy apró rozetta. Tükrének közepében elő- és hátlapján eltérő álló allegorikus nőalak koszorúval körülvett ovális mezőben. A táblák belső kerete egymást metsző hullámvonalas, indás díszű. A hátsó tábla jobb alsó sarkában mesterjelzés: „G. F. Krauss Relieur a Vienne". Hatmezős gerinc, a gerincmezők közepén körös, csillagos díszek, közöttük kettős láncsordísz.
   Származás: Bécs, XVIII. század vége, G. F. KRAUSS.
   Állapot: Erősen kopott, horzsolt.
   Méret: M: 25 cm. Sz: 18 cm.
4. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 875/9. Márványozott barna bőrkötésben, elő- és hátlapján keskeny aranyozott meanderes keret, a sarkokban egy-egy négyszögbe helyezett rozetta. A tükör közepében koszorúval körülvett ovális mezőben sötétebb

alapon világosabb és vöröses színben az előlapon álló, a hátlapon ülő allegorikus nőalak. Hatmezős gerinc, felülről a második mezőben zöld alapon a cím, a negyedik mezőben zöld alapon középen piros berakás, ezen kötetszám. A többi mezőkben csillagos és urnás díszek váltakoznak, a sarokban csigás levél. A mezők között láncsordísz. Belül egymást metsző kettős hullámvonalú indával keretelt. Előzéke kék papíros.
Tartalma: (Retzer, Joseph) Balbus, HIERONYMUS: *Opera poetica, oratoria* . . . Vol. 1—2. Vindobonae, Jos. Stahel, 1792.
Származás: Bécs, XVIII. század vége, G. F. KRAUSS.
Állapot: Kissé kopott, karcolt.
Méret: M: 20 cm. Sz: 12,5 cm.
Irodalom: ROMHÁNYI: I. m. 67. l.

5. Iparművészeti Múzeum 61 831. Festett és aranyozott barna bőrkötés. Vonallal keretelt, sarkaiban egy-egy rozettával. Táblája feketére festett arany erezettel. Tükrében nagyméretű, koszorúval határolt ovális mezőben világosabb barna alapon vöröses színű antik alakok. Gerincén címmező és függélyesen futó indadísz. Metszése aranyozott. Előzéke kék papír. A belső táblát széles barna aranyozott sáv kereteli. A táblán lent jobbra apróbetűs jelzés: „. . . Viertein".
Tartalma: THOMANN, J. N.: *Annalen der klinischen Anstalt . . . 1801.* Arnstadt-Rudolstadt, 1805.
Származás: XIX. század eleje, Buda? Bécs?
Állapot: Restaurált
Méret: M: 21 cm. Sz: 12,5 cm.

6. Győr, Szemináriumi Könyvtár G. XV. 4. 5—6. Világosbarna bőrkötésben. Elő- és hátlapja egyező festett, batikolt és duccal nyomott, aranyozott díszítéssel. Egykor fekete szalagkeretén egymást metsző, hullámvonalú inda. Ezen belül drapp alapon vöröesbarna sávban batikolt palmettás díszek sora. A tükör sarkait égetett, legyezős díszek töltik ki, míg a tükör közepében — elő- és hátlapján eltérő —, ovális mezőt kitöltő rézmetszetű tájkép látható.
Tartalma: VERGILIUS Maro: *Opera.* 1—2. köt. London, 1800.
Származás: Győr, XIX. század eleje, SCHATTEN Ferenc.
Állapot: Kissé kopott.
Méret: M: 21,5 cm. Sz: 13 cm.
Irodalom: B. KOROKNAY Éva: *Győr régi könyvkötészete.* Magy. Könyvszle 1955.

7. Iparművészeti Múzeum 54.174. Világosbarna bőrkötésben. Elő- és hátlapja megegyező; festett, batikolt és duccal nyomott aranyozott díszítéssel. Egykor fekete szalagkeretén egymást metsző, kettős hullámvonalú inda. Ezen belül drapp alapon vöröesbarna sávban batikolt palmettás díszek. Tükrét újabb fekete sáv határolja. Tükre barna márványozású aranyozott urnás díszek sorával keretelt. Gerince sima, két piros mezős címfelirattal, alatta és felette rozettás középdísz, fekete és barna alapon többsoros keskeny szegély. A két piros mező közötti sáv közepében fekete rozetta, körülötte lefelé, illetve felfelé szélesedő minta copf ízlésű apró díszekből összeállítva. A táblák élén láncfonal, belül kettős hullámvonalú indás és körös, négyszöges szegélydíszek. Metszése aranyozott. Belül rózsaszínű jelzőszalag. Előzéke terrakotta színű papír.
Tartalma: KLOPSTOCK: *Werke* . . . I. Bd. Leipzig, 1798.
Származás: Győr, XIX. SCHATTEN Ferenc, század eleje.
Állapot: Kissé kopott.
Méret: M: 21,5 cm. Sz: 13 cm.
Irodalom: B. KOROKNAY Éva: *Győr régi könyvkötészete.* Magy. Könyvszle 1955. 103—104 l.

8. Iparművészeti Múzeum 15. 909. Barna bőrkötésben részben aranyozott, részben vaknyomásos görgetős díszítéssel. A tábla kerete aranyozott vonalkeretben fekete alapon félkörökből képzett sordísz. Ezen belül újabb vaknyomásos díszek sora. A tükör közepén szabad mezőben két kézben harsonát tartó szárnyas angyal. Elő- és hátlapja megegyező. Ötmezős, aranyozott filigránós díszű gerinc. Metszése sötétzöld. Előzéke fehér papír.
Tartalma: MÁRTON, Josephus: *Lexicon A—L.* Pest, Heckenast, 1818 (?).
Származás: Magyar, XIX. század eleje.
Állapot: kopott, horzsolt.
Méret: M: 23 cm. Sz: 13 cm.
Irodalom: ROMHÁNYI: I. m. 103. és 318. l.

9. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 09/1303. Barna bőr emlékkönyv tokkal. A tok két táblája vaknyomásos bélyegzőkkel díszített. Kerete sötétbarna alapon vonalak között egymást metsző diagonálisok, a metszésnél négy apró tulipánból összeállított virágdísz. Négy sarkában apró virágokból díszek. Tükrében világosbarna alapon sötétebb barna márványozású sugárdísz. Tükrének közepén lyra. A könyv táblája aranyozott, festett díszítéssel. Négy sarkában egy-egy félkör alakú keretdísz virágokból és levelekből összeállítva. Ezen belül világosabb barna sugárdísz. Tükrének közepében köralakú medaillon van, elő- és hátlapján eltérő színes tájkép, alapja batikolt, rajta színes festés. A medaillont négy leveles ág fogja közre. Sima gerince öt mezőre osztott, aranyozott virág és vonaldíszekkel. Rajta címfelirat: Angenehme Erinnerunge. A tábla élén sávozott vonaldísz. A belső tábla kerete kettős, hullámvonalas virágos, a külső, a belső lándzsa alakú levelekből készült sordísz. Előzéke zöld selyem. Metszése aranyozott. A metszés hajlításakor festett tájkép lesz látható ülő női alakkal.
Tartalom: Emlékkönyv.
Származás: Magyar, XIX. század 20-as évek.
Állapot: Kissé kopott, karcolt.
Méret: M: 18,5 cm. Sz: 11,5 cm.

10. Országos Széchényi könyvtár RE 672. l. pld. Aranyozott barna bőrkötés. Táblája márványozott barna bőr, kerete keskeny aranyozott meanderszalag. Tükrének közepén levélkoszorúval körülvett, elő- és hátlapján eltérő, világosabb színű antik nőalak. Gerince hatmezős, aranyozott díszítéssel. Felülről a második mezőben piros alapon címfelirat. A mezőkben virág és forgó díszek váltakoznak. A mezők között vonal és láncsordíszek. A tábla éle aranyozott láncsordíszes, belső élén egymást metsző kettős hullámvonalas díszítmény fut körbe. Metszése aranyozott. Előzéke sötétkék papiros.
Belsejében bejegyzés: Biblioth. Hung. Jankowichianae L. ord. II.
Tartalma: VIRGILIUS *Éneássa*. BLUMAUER német fordításából ford. SZALKAY Antal. 1. kiad. 1. rész. Béts, Alberti Ignatz, 1792.
Származás: Pest, XVIII. század vége, ifj. FISCHER János.
Állapot: Kopott.
Méret: M: 18 cm. Sz: 11,5 cm.

HALÁSZ MARGIT

A Kultsár-könyvtár ismeretlen árverési jegyzéke. KULTSÁR István a *Hazai Tudósítások*, utóbb *Hazai és Külföldi Tudósítások* szerkesztője, a magyar irodalmi élet szorgalmas munkása, saját kb. 4000 kötetből álló könyvtárát nyilvános könyvtárnak szánta. „Ajánlás T. N. Vármegyéhez" című felirata szerint, „... Hazafiúi indulatból szülőföldemnek óhajtanám megnyitni a' ditsőségnek azon útját, hogy első lenne Magyar Országban egy nyilvánvaló, 's köz használatra megnyitott Könyvtár' felállításában..." A „Jegyzőkönyvi Kivonás"-ban olvassuk, hogy „Kultsár István ... könyörög: hogy a Nemes Vármegye egy Gondviselőt rendelni méltóztassék, a' ki minden esztendőben egy Deputatiónak ... jelenlétében a Bibliothecanak tökéletes állapotjáról számot adni tartozzék ..."[1]

Az értékes, nagy könyvállomány sorsa nem világos előttünk. ERDÉLYI Pál 1886-ban, a Komárom-megyei levéltárban végzett kutatásaiból tudjuk, hogy az 1827-ben átadott könyvtárat ideiglenesen az alispáni hivatal egyik szobájában helyezték el.[2] KULTSÁR Istvánné, PERGER Anna, férje halála után, 1828-ban, 1832-ben és 1833-ban még újabb kb. 2000 kötettel egészítette ki férje könyvadományát.

1829 őszén a megyei főjegyző NAGYVÁTHY Vendel levéltárnoknak „hiteles lajstrom szerint" adta át KULTSÁR könyveit. 1831-ben Komárom vármegye közgyűlése KOMÁROMY János fiskálist bízta meg a könyvtár gondozásával, aki a rábízott könyvtárat

[1] *Magyar Kurir*. 1827. II. 51/52. sz.
[2] ERDÉLYI Pál: *A komárommegyei Kulcsár Könyvtár*. Magy. Könyvszle. 1886. 75—90. l.

„elenchus mellett" vette át. Ezeket az adatokat is ERDÉLYItől tudjuk.[3] Szerinte KOMÁROMY az első könyvtárnok, ő készítette el a könyvek „szakaszok és sorok szerint való jegyzékét", és mutatta be a megyének. ERDÉLYInél olvassuk, hogy „1838—40-től megszakadnak történetünk szálai, az adatok, melyekre támaszkodtunk . . . a mondott időn túl nem lépnek. 1857-ig tart az a kor, melyről beszámolni nem tudunk tényleges adatokkal. . ."[4]

A megye 1857-ben NYULASSY Antalt bízta meg az állomány őrzésével. NYULASSY 1862-ben készített *Katalógus*a ránk maradt, ebben 4238 kötet könyv nyilvántartását találjuk.[5]

ERDÉLYI véleménye, hogy 1862. szept. 22-ig, míg NYULASSY kezelte a könyvtárat, nem volna okunk annak állapota felől aggódni, bár NYULASSY leltár nélkül vette át a könyveket és adta át J. J.-nek, aki 1867-ben ugyanígy adta át dr. P. A.-nak.[6] A megye nem nézte jó szemmel a leltár nélküli, hanyag ügykezelést és 1867-ben bizottságot rendelt a helyzet kivizsgálására. Megállapították, hogy 338 könyv hiányzik, mégpedig 50 db. KULTSÁR által ajándékozott, 278 db. pedig az utóbb kiegészített állományból. Ezután 1874-ben volt egy újabb leltározás. A bizottság a könyvtárat felülvizsgálta „normatívumul az 1862-ben készült katalógust vevén . . . kiderült, hogy . . . sok darab könyv hiányzott . . . az értékes könyvgyűjtemény minden tekintetben hasznavehetetlen állapotban, az elkallódás szélén a legnagyobb rendetlenségben sínylik."

Meglepve kell tudomásul vennünk azt az eddig ismeretlen tényt, hogy KULTSÁR István könyvtára nemcsak a hanyag kezelés, hanem nyilvános elidegenítés miatt is ment veszendőbe. A bizonyíték az Országos Széchényi Könyvtár Könyvraktárából került elő. A kis füzetke címlapján ezt olvassuk „Árverezendő könyvek jegyzéke mellyek a néhai Kultsár-féle hagyatékok után folyó 1857 Május 11-én és a következő napokon többet ígérés útján adatnak el, zöldkert-utcza 2. sz. ház első emeletén. Megbízásokat elfogad: Magyar Mihál hites könyvbecsüs Pesten. Asher et Comp. in Berlin. Weigel T. O. in Leipzig. Klang und Prandl in Wien." Az impresszum adatai: „Pest, 1857. Nyomatott Gyurián Józsefnél, papnövelde-utcza 7. sz. a. „A címlap verzóján ez áll: „A könyvek mind jó állapotban vannak, ha az ellenkező nincs kitéve; nagyobbára fűzve v. kötve."[7] Mindez a címlapon van magyarul és németül.

Nem tudtuk, hogy egyáltalában létezett a KULTSÁR-könyvtárról nyomtatott katalógus és most előkerült egy nyomtatott árverési összeírás. Kérdés, hogy ki készítette a jegyzéket? Nyilván az, aki a könyveket árulta, de ki volt az, aki árulta? Ki lakott a Zöldkert-utcában? Lehetséges, hogy a Peste megbízásokat elfogadó MAGYAR Mihály? Milyen sikere volt az aukcionak? Az árverés megtörténhetett, ezt bizonyítja, hogy egykorú, ismeretlen kéz nemcsak kijelölte ceruzával az őt érdeklő könyveket, hanem ezek mellé az áraikat is feljegyezte.

Az árverési jegyzékben a könyvek felsorolása méretek szerint történt; 8r. 2—27. l.=850 tétel. 4r. 28—34. l.=200 tétel. 2r. 35—38. l.=105 tétel. Vagyis összesen 1155 tétel, ezek között van több kötetes mű, a kisebb nyomtatványokat részletezés nélkül, csak darabszámmal jelölték. Mármost hogy függ össze ez az 1857-ben készült lajstrom az 1867. évi jegyzékkel? Akkor csak 338 hiányzó kötetet állapítottak meg. KULTSÁRnak két életrajzírója van; ALAPI Gyula, aki a könyvtárat 3591 darabra becsüli,[8] MARKOS János, aki 4000 kötetről ír,[9] az 1862-ből ránkmaradt NYULASSY-jegyzék *Katalógusa*

[3–4] Uo.
[5] Pannonhalmi Szentbenedekrend Főkönyvtára. Levelestár. BK 153/3.
[6] A nevek rövidítését a szerző nem oldotta fel, személyük ismeretlen.
[7] OSzK. Könyvraktár 207 572.
[8] ALAPI Gyula: *Kultsár István 1760—1828*. Bp. 1911. 44. l.

4238 kötetet számlál. Hogyan lehet az, hogy 1852-ben árverésre került 1155 tétel könyv és 1862-ben az állomány mégis 4238 tétel?

Szomorú tény az, hogy az 1827-ben alapított közkönyvtár ERDÉLYI Pál tanulmányának megjelenése évében, 1886-ban még mindig a „teljes felbomlás és szervezetlenség állapotában van." ALAPI munkája 1911-ben látott napvilágot. Itt olvassuk, hogy „Komáromvármegye dicséretes buzgalommal és a nagylelkű alapító iránt tartozó hálás kegyelettel azon működik, hogy a könyvtár mielőbb méltó helyre kerüljön. Erre a célra épül 1911. évben a Komáromi Múzeum és Könyvtár palotája a régi kisgimnázium helyén 200.000 korona költséggel."

V. BUSA MARGIT

Kertbeny Károly egy elkobzott levele. A kiegyezés előtti években újra visszaállított Helytartótanács elnöki iratai között KERTBENY Károly egy Brüsszelből érkezett levelét őrzik (jelzete: Ht. Eln. 1993/1864-IV. B.), amely érdekesen világítja meg írójának jellemét és működését.

KERTBENY hányatott életének 1863-tól 1866-ig terjedő éveit Brüsszelben töltötte s itt kezdett hozzá azon munkájához, amely a szabadságharcot követő magyar emigráció életrajzait és irodalmi munkásságát ismertette volna. Ennek megírásakor az a cél lebegett bibliográfusunk előtt, hogy a földrajzilag és sokszor törekvéseiben is szétszórt emigráiót közelebb hozza egymáshoz és rádöbbentse az ellenséget és a velük szimpatizálókat a külföldre kényszerített magyarok politikai, társadalmi és irodalmi aktivitására. A mű az eredetileg lefektetett terjedelem és elképzelések szerint — bár kiadását már 500 előfizető aláírása sürgette — nem készült el, csupán egy biográfiai utalásokkal kiegészített jegyzék született meg belőle *(Die Ungarn im Auslande. Namensliste ungarischer Emigration seit 1849.* 2000 Nummern mit biographischem Signalement. Brüssel—Leipzig, 1864, Kiessling et Comp.). KERTBENY, hogy adatokat gyűjtsön, mintegy 600 levelet küldött szét. Elsősorban a Nyugat-Európában elő emigránsok tájékoztatására próbált támaszkodni; ezekben az években azonban már többen hazatértek s így az ő számára csak bizonytalan segítséget jelenthettek. Ezek közzé tartozott THALY Zsigmond honvédezredes, aki korábban KERTBENY szűkebb ismeretségi köréhez tartozott, és aki emigrációja idején irodalmi tevékenységet is fejtett ki.

KERTBENY 1864. január 23-án kelt levelében megkérte THALYT, hogy küldje el számára életrajzát és irodalmi működésének bibliográfiáját. Szívesen látná, ha más emigrációt megjárt honfitárs életrajzához is szolgáltatna adatokat és abban reménykedik — ismerve az ezredes tájékozottságát — hogy a magyar ügyre vonatkozó angol nyelvű könyvek és cikkek címére és megjelenési helyére is emlékszik. A Pusztaszentmihályra címzett levél a Komárom megyei Pusztaszentmihály helyett — itt húzta meg magát az amnesztia nélkül hazatért THALY — a hasonló nevű Vas megyei községbe érkezett. Itt mint nem kézbesíthetőt a rendőrséghez, majd onnan a Helytartótanácshoz szolgáltatták be, amely a levelet hivatalosan felbontatta. Nemcsak THALY Zsigmond neve volt gyanús a hatóságok szemében, de feltűnt az is, hogy a feladó a borítékon a következő szokatlan tartalmat jelölt meg: *Affaire Bibliographique.* A levelet természetesen lefoglalták, mivel egy „államellenesnek" minősített munka megjelenéséhez kért adatokat.

Értékes számunkra ez a levél abból a szempontból, hogy közelebb hoz bennünket KERTBENY jellemének, életcéljának megismeréséhez. Így ír: „Megvallom, ami úgyis

[9] MARKOS János: *Kultsár István 1760—1828.* Bp. 1940. 61. l.

már magától ismerendő, hogy édesanyai nyelvünket teljesen semmikor sem bírtam és sok évi távollétem folytán még kevésbé tudtam gyakorolni, azonban ... még inkább elfáradhatatlan vagyok csekély erőm után igazságos ügyünknek szolgálni irodalmi téren."

A feladó a levél borítékát egy előfizetési felhívásból hajtogatta össze. Ez bejelenti, hogy KERTBENY Károlynak a genfi Nationalinstitut tagjának szerkesztése és TETTEI Ferdinánd pesti könyvkereskedő közreműködése mellett az 1473—1863-as évek teljes magyar és Magyarországon megjelent irodalmát feldolgozó kilenc kötetes *Handbuch ungarischer Bibliographie* fog megjelenni.

TURÁNYI KORNÉL

A csehszlovákiai magyar folyóiratirodalom kezdetei. A csehszlovákiai magyar irodalom fejlődésében érzékeny fogyatékosságot, súlyos akadályt jelentett az a körülmény, hogy rövid időszakoktól eltekintve, nem volt olyan stabil és színvonalas irodalmi folyóirat, amely a kibontakozó erőket egyrészt összefogta, másrészt egy szükséges és kívánatos minőségi színten kiválasztotta volna. A koncentráló és kristályosító szerepet betöltő folyóirat kialakulását a döntő akadályon: a kisebbségi élet politikai, gazdasági és kulturális korlátozottságain kívül a politikai és osztálymegosztottság sajátos kiélezettsége is megnehezítette, lehetetlenné tette.

„Mennyi indulás és mennyi letörés! — emlékezik vissza keserűen FÁBRY egy 1958-ban írt cikkében.[1] — Hány indulást éltem meg eddig? Mennyi volt és milyen volt? Indultak, indultunk és megrekedtünk... Végig egy lap sem bírta, 5—6 év a maximum. Indultunk, és máris belénk fojtották a szót. Indultunk és lecsaptuk a tollat: megcsalattunk. Indultunk és máris megtorpantunk: kinek, minek? Közöny mindig volt és árgus, figyelő szemek is, és lecsapó sorompók: tíltó végzések. Volt úgy, hogy a lap meg sem indulhatott, a kérvény ad acta vagy egyenesen a papírkosárba került. Volt folyóirat, amely első és egyetlen számában az őszinteség cinizmusával haldoklóként köszöntette a nyájas olvasót: „Morituri te salutant!"

Ha végigtekintünk a húszas évek irodalmi életén, akkor a rövidéletű, s legtöbbször már a csírájukban elhaló folyóiratok egész sorának neve cikázik fel előttünk: *Este, Hajnal, Jövőnk, Képes Hét, Mátyusföldi Lapok, Őrszem, Remény, Revű, Szép, Tavasz, Tűz, Új Élet, Új Társaság, Vagyunk* stb.

Ezek közül az úttörő, de zömmel dilettáns színvonalú kezdeményezések közül a *Tavasz*, a *Revű* és a *Tűz* éltek viszonylagosan hosszabb időt: két-három csonka évfolyamot.

Az 1919 áprilisában induló és 1921 júniusáig fennálló *Tavasz* konzervatív és nemzeti szellemű, dilletáns lap volt. „Szépirodalmi, művészeti és közgazdasági folyóirat"-nak nevezete magát, és KUMLIK Emil, majd SZEREDAI GRUBER Károly szerkesztésében hetenként, 18—20 oldalnyi terjedelemben Pozsonyban jelent meg. Irodalmi ízlésének avatagságára jellemző, hogy *Trubadúrszerelem* címmel folytatásos verses eposzt közölt. Maradi társadalomszemléletét a legkirívóbb módon az I. évf. 25. számában közölt, KÁROLYI Mihályt gyalázó *Átok* című vers tükrözi.

A *Tavasz* dilettánsoktól hemzsegő munkatársi gárdájában (ALBERT József, GALÁNTAI F. Gyula, HERCEG Gábor, SZEREDAI GRUBER Károly, VAJDA Ernő stb.) olykorolykor jövőt jelentő ígéretes nevek is felbukkannak; az I. évf. 26. és 27. számában MÉCS László novellája és költeménye[3], a 30. számban MÁRAI Sándor *Amerika* című verse, a II.

[1] Arról a cikkről van szó, amelyet FÁBRY az *Irodalmi Szemle* első számába útravalóként írt („Ideje már bizony". *Irodalmi Szemle* 1958. 1. sz.)

[2] ALBERT Józsefnek ez a szerzeménye az I. évf. 1. számában indult.

[3] A novella címe: *Az öreg Szedlák csizmái;* a versé: *Fürdés közben.*

évf. 29. számában pedig TAMÁS Mihály dráma-részlete *(Asszony és a lánya)* jelenik meg. A *Tavasz*ban tűnik fel SZVATKÓ Pál neve is (eleinte HARANGFALVI SZVATKÓnak írva); versek és esztétikai tanulmányok jelennek meg tőle. A lap vers-anyagában néhány szlovákból és csehből való fordítás is előfordul (szlovák népdalok és SLÁDKOVIČ, VAJANSKY és VRCHLICKY versei).

Az 1919 májusában induló és 10—12 hónapig élő pozsonyi *Revű* nem annyira szépirodalmi, mint inkább riportlap volt. A kis formátumú, s hetenként megjelenő lap cikkeit, híreit és szépirodalmi anyagát (tárcák, regény) a szerkesztő, VAJDA Ernő[4], hosszabb ideig egyedül írta.[5] Valószínűleg ő írta, ötlötte azokat a magasztaló olvasói leveleket is, amelyeket a *Levelezéseim* című rovatban sűrűn közölt.[6]

A lapnak, illetve VAJDÁNAK a hangját agresszív nagyképűség, szertelen önteltség és leereszkedő módon megjátszott jólértesültség jellemezte. Ez a magatartás legtöbbször tartalmi ürességet és semmitmondást takart. A *Revű* politikai szelleme teljesen reakciós volt. Cikkei és riportjai a Tanácsköztársaságot gyűlölködve és ízléstelenül gyalázták, a hírhedt fehér terrort pedig egyrészt a „budapesti rémhírgyárosok mendemondáivá", másrészt a felháborodott tömegek spontán „népítélkezéseivé" torzították. A lap egyik cikke diadalérzéssel közölte azokat a „riadókat", amelyeket SZABÓ Dezső és LENDVAI István írtak a magyarországi irodalom haladó csoportjai ellen.

Az 1921—23 között megjelenő *Tűz* nemcsak a csehszlovákiai magyar irodalomnak, de az egyetemes magyar irodalomnak a történetében is számontartott értékes folyóiratnak számít. GÖMÖRI Jenő Tamás[8] szerkesztésében 1921 végén Pozsonyban indították el az emigráns írók. Pozsonyból csakhamar az emigráció akkori központjába, Bécsbe költözött, és ott rotációs formában előállított hetilapként jelent meg.

Az irodalmi, művészeti, tudományos és kritikai folyóirat profilját mutató *Tűz* „az egyetemes kultúra magyar nyelvű folyóiratá"-nak nevezete magát, és eszmei célkitűzésként a politikamentességet, a békének s az „ember-politikának" szolgálatát és „a háború utáni korszak gyűlölet-pszichózisének" enyhítését hírdette meg.[9] Ezt a nemes, de meglehetősen absztrakt humanista magatartást a *Tűz* megjelenését szeretettel üdvözlő Henri BARBUSSE kritikával illette.[10] Eszmei vonatkozásban sokkal konkrétebb volt az a *Tűz*re rendkívül jellemző törekvés, amely egyrészt a magyar irodalom egységének elve

[4] VAJDA a világháború előtt alapított és az államfordulat után még néhány évig fennálló régi vágású pozsonyi hírlapnak: a *Híradó*nak volt belső munkatársa.

[5] Az I. évf. 27. számáig bezárólag a címfejen ez a szöveg szerepelt: „Kéziratokat nem fogadok el, miután a Revü minden cikkét, hírét magam írom."

[6] Az egyik „olvasó" a következő vallomást teszi VAJDÁNAK: „Föképp Ön miatt olvasom évek óta a Híradót és csakis az Ön írásai kedvéért a Tavaszt."

[7] *Új magyar irodalom* (I. évf. 25. sz.)

[8] GÖMÖRI Jenő Tamás neve egy nagyszerű vállalkozása, az 1910-től 1915-ig szerkesztett *Modern Könyvtár* révén vált általánosan ismertté. 1920—1922-ben a *Modern Könyvtár* folytatásának tekinthető *Új Modern Könyvtár*at létesítette és szerkesztette Bécsben.

[9] GÖMÖRI Jenő: *Induló*. Tűz I. évf. 1. sz.

[10] BARBUSSE üdvözlő levelét fakszimilében és magyar fordításban is hozta az első szám. BARBUSSE üdvözölte a „szép szándékot", mellyel „a humanizmus szellemét a mindennapi életbe akarják bevinni", de megjegyezte, hogy „a mi napjainkban már nem elegendő csakis és kizárólag emberszeretőnek lenni . . . Nem lehet elhallgatni, hogy a humanisták, akik egyszersmind individualisták is, . . . a határozatlanság miatt, mely vezető szellemeiknél eszközeiket illetőleg megnyilvánul, az eszmék harcába bizonyos zavarosságot visznek. Úgy gondolom, itt az ideje, hogy arra hívjuk fel őket: ésszerű és keresztülvihető eszményeket tüzzenek maguk elé és az eddig szétforgácsolt erőket ezek megvalósítására koncentrálják."

alapján a részekre szétvált magyar irodalmat akarta összefogni,[11] másrészt a kultúrközösség szellemében a magyar irodalom és az utódállamok nemzeti irodalmai között óhajtott baráti kapcsolatot teremteni.

Az első számban közölt programcikk irodalmi célkitűzése a folyóiratot erősen a *Nyugat*tal, illetve a *Nyugat* osváti irányvonalával, közléspolitikai koncepciójával rokonítja: „A Tűz nem akar egy kizárólagos szellemi iránynak, áramlatnak, világszemléletnek képviselője lenni, hanem minden irányt, áramlatot, szemléletet szóhoz juttat, ha az az egyetemes emberi kultúra kereteibe beilleszthető, s ha a megszólalásában ihlet és tehetség érzik... Minden irodalmi konzervativizmustól távol állva a Tűz a tehetségek lapja kíván lenni.[12] Ezen a szélesre tárt kapun belül a szerkesztő ízlése a *Nyugat* által képviselt, klaszszikussá híggadt irodalmi modernséggel egyezett meg; a *Ma*-isták szépirodalmi alkotásainak és vitacikkeinek készségesen helyet adott, de eszményeikkel és produkciójukkal szemben többször is észrevehető tartózkodást tanúsított.[13]

A *Tűz* irodalmi programjában jelentős helyet foglalt el a csehszlovákiai magyar irodalmi élet kibontakozásának elősegítése, a tehetséges írók összefogása, új talentumok felfedezése, és nevelése útján. A veszedelmes mértékben elburjánzott dilettantizmus ellen a lap kezdettől írtóhadjáratot hirdetett, és a dilettantizmus leghatékonyabb ellenszerének tekintett egészséges kritikai szellem és irodalmi közvélemény megteremtésére törekedett.

A feladatul tűzött eszmei és irodalmi program teljesítése a lap pályájának első szakaszában meglepően magas szinten valósult meg. Az impozáns terjedelmű[14] és nagyszerű összetételű első két számban (I. évf. 1—2. és II. évf. 1—2—3. sz.) — melyeknek színvonala a korabeli legjobb folyóiratokéval vetekszik — izgalmasan érdekes ankétok indulnak, bennük a külföldi irodalom és az emigráció kíváló képviselői szólalnak meg; a szépirodalmi anyagban egy sor reményteljes fiatal csehszlovákiai magyar író lép fel; a tudományos, kritikai és közgazdasági rovatban többek között Ignotusnak, Sinko Ervinnek, Lengyel Józsefnek és Komlós Aladárnak a tanulmánya, Kierkegard filozófiájának és a Stinnes-féle közgazdasági elméletnek az elemzése szerepel; a II. évf. 4. számában a *Korunk* későbbi szerkesztőjének, Gaál Gábornak a neve a kritikai rovat vezetőjeként tűnik fel.

A *Tűz* ankétjai közül az irodalomtörténeti szempontból legérdekesebb visszhangot az a hosszan hullámzó ankét váltotta ki, amelyet a korabeli magyar irodalom fejlődési problémáiról az első számban indítottak meg. Ennek az ankétnak központi kérdésévé a *Ma*-isták avantgardista mozgalma vált, amelyről többek között Balázs Béla, Barta Sándor, Kolnai Artúr, Lengyel József, Lesznai Anna, Mácza János és Mihály Ödön nyilatkoztak. A mozgalomról bévülről szóló Barta, Lengyel és Mácza nyilatkozatai mellett[15] Balázs Béla és Lesznai Anna hozzászólása emelkedik ki. Balázs Béla a *Ma* képviselőit „egy bomló és hitetlen kultúra elvetélt, kétségbeesett hangadóinak" nevezi akik azonban szerinte „a missziójukat méltán fogják betölteni, mert becsületesek s tehetségesek, és tagadásuk forró szenvedélyű és tartalmas. Kassák Lajos, és Barta Sándor bizonyára a magyar irodalom legelső sorába tartoznak." Lesznai Annát „Kassák és sok

[11] „A kultúra platformján akarjuk összehozni és egyesíteni a szertehúzó és ezért gyengülő magyarságot, magyar erőket" — írja Gömöri Jenő az induló *Tűz* programcikkében.

[12] Gömöri Jenő: i. m.

[13] Az 1923. évi 6. számban például Forbáth Imre aktivista versét *(Dialógus)* a következő szerkesztői megjegyzéssel közli: „A modern magyar „aktivista" líra egyik képviselőjét mutatjuk be e verssel, abból a szempontból kiindulva, hogy a Tűz közönségének minden irodalmi irányt meg kell ismertessünk."

[14] Az első kettős szám 128, a második hármas szám (II. évf. 1—2—3. sz.) pedig 160 oldalas terjedelmű volt.

[15] Ezek az I. évf. 1—2. számában jelentek meg.

schizmájú követői jobban érdeklik", mint ADY és BABITS, akik — az ő véleménye szerint — „iskolájukkal együtt már a tegnapé.[16]"

Az európai kultúra jövőjéről 1922. szeptember 24-én meghírdetett ankét három kérdését[17] mintegy száz élvonalbeli írónak tette fel GÖMÖRI Jenő Tamás. A hozzászólók között — akiknek a szkepticizmus és pesszimizmus az optimizmussal s az európai kultúra megújhodásának reményével váltakozott — többek között Bertand RUSSEL, Sigmund FREUD, CHESTERTON, GALSWORTHY, Andersen NEXÖ, Theodor DREISER, MARINETTI és Max BROD szerepeltek. Ehhez az ankéthoz — egy másik ankét kapcsán — a szlovák Štefan KRČMÉRY is hozzászólott. KRČMÉRY az ankét kérdésfelvetési módját a maga részéről és a szabadságához eljutott szlovák nép részéről is pesszimistának nyilvánította, és azt a reményét fejezte ki, hogy „talán a kibontakozásban levő szláv élet megoldja Európának egynémely krízisét."

A *Tűz*ben szereplő csehszlovákiai magyar írók népes gárdájából DARKÓ István, FALU Tamás, FORBÁTH Imre, FÖLDES Sándor, N. JACZKÓ Olga, KOMLÓS Aladár, KULTSÁR Miklós, LÁNYI Menyhért, MÁRAI Sándor, MÉCS László, MERÉNYI Gyula, MIHÁLYI Ödön, NEUBAUER Pál, SÁNDOR Imre, VOZÁRI Dezső stb.) MÉCS Lászlót és N. JACZKÓ Olgát a lap saját felfedezettjének tartotta. MÉCCsel kapcsolatban ezt később jobb oldalról kétségbevonták, és arra hivatkoztak, hogy versei más szlovákiai lapokban — így például a kassai *Esti Újság*ban és a *Tavasz*ban — korábban jelentek meg. Ez a valóságnak megfelelő tény nem mond ellent annak, hogy MÉCSet a *Tűz* fedezte fel: első jelentős versei *(Ballada az életről, Hajnali harangszó)* itt jelentek meg, és költőjük nem mindennapi tehetségét első ízben és hozzáértő módon a *Tűz* szerkesztője állapította meg. MÉCS kezdő lírájának „világotszerető" és „emberölelő" pátosza a *Tűz* profiljába, elvont emberszeretetet, „ember-politikát" hirdető eszmei krédójába tökéletesen beleillett. Nem csoda, hogy a lap MÉCSet kezdettől fogva lelkesen népszerűsítette és irodalmi estjeinek központjába állította.[17]

A nyilvánosság előtt még ismeretlen N. JACZKÓ Olga írásai MÉCS László közvetítésével jutottak el a *Tűz* szerkesztőjéhez.[18] GÖMÖRIt különösen a novellák érett ízei lepték meg, *Egy szlovenszkói új magyar írónő* címmel lelkes felfedező cikket írt a novellákkal és versekkel is bemutatott N. JACZKÓról: „ Írónő született. Új magyar írónő. Neve: Nátolyáné Jaczkó Olga. Nem akarom, még nem szabad, de nem is szükséges azt mondani, hogy: nagy írónő. Még nem az. . . De: írónő. Annyira tisztelem ezt a szót: író, hogy nem mernék vele visszaélni. . . Nagyot mondok már akkor is: írónő született! Nem minden eresz alatt születnek a magyar irónők, dobbantani kell és felfigyelni, ha egy született.[19]"

Annak a törekvésnek, amellyel az induló *Tűz* „a kultúra közös plattformján" ígérte „közelebb hozni a magyar, szlovák és cseh lelket[20]," a lap teljes mértékben eleget tett. A csehszlovákiai magyar folyóiratokban rendszeressé váló — és, sajnos, meglehetősen egyoldalú — kapcsolat-kultuszt a *Tűz* honosította meg. GÖMÖRI már a lap első számának élén egy olyan általa szerzett verset hozott *(Izenet a szlovák költőkhöz)*, amelyet Martin RÁZUSnak a magyar költőkhöz intézett versére *(Odkaz. — Maďarskymi básnikom)* írt. RÁZUS versének 11 sorát (szlovák eredetiben és magyar fordításban) az *Induló* című

[16] II. évf. 1. (4.) sz. 13—14. l. (Ez a szám volt a *Tűz* első rotációs száma; 1922. VII. 9-i dátummal jelent meg.)

[17] A *Tűz* többek között Pozsonyban és Kassán rendezett irodalmi esteket.

[18] MÉCS közvetítő leveléből GÖMÖRI idézi azt a részt, melyben arról van szó, hogy N. JACZKÓ Olga világtól távoleső paplakban nőtt fel, s magánúton végzett 4 polgárijával autodidaktának számít.

[19] II. évf. 1—2—3. sz. 32—33. l.

[20] GÖMÖRI Jenő: *Induló*. I. évf. 1—2. sz.

[21] GÖMÖRI versének az alcíme ez: *Martin Rázusnak, az Odkaz* (Maďarským básnikom) (Izenet magyar költőkhöz) *költőjének* ajánlom.

programcikkében idézte. Az első számban ezen kívül még egy VAJANSKY-novellának, egy VRCHLICKY- és egy Antonin SOVA-versnek a fordítása, valamint egy szlovák tárgyú ismertetés (KENESSEY László: *Két szlovák antológiáról)* szerepelt. A lapnak a szlovák és cseh irodalom iránti érdeklődése és figyelme a további számokban is intenzív maradt.

A *Tűz* — annak ellenére, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom fellendítésében aktív szerepet vállalt és töltött be, és a csehszlovák-magyar kulturális közeledés útját úttörő módon egyengette — nem tudott a csehszlovákiai magyar irodalmi élet szerves, immanens részévé és szélesebb hatást és befolyást kiváltó belső orgánumává válni. Ennek oka egyrészt a lap külső (bécsi) szerkesztésében és kiadásában, másrészt a kisebbségi irodalmi közvélemény teljes kiforratlanságában — felkészületlenségében és a struktúrális eltolódásokat akkor átélő kisebbségi társadalom szellemi kapacitásának gyengeségében rejlett. Azt a színvonalat, s irodalmi kultúrát, amit a *Tűz* képviselt és kínált, az eltartó bázisul hivatott kialakulatlan és létproblémákkal küzdő kisebbségi közönség még nem volt képes sem megemészteni, sem honorálni. Ilyen körülmények között „a lap csakhamar beszűkült. . ., fokozatosan elszürkült[22]", és elsorvadt. A *Tűz*nek ezt a szükségszerűség jellegével beálló visszaesését és elsorvadását VASS László a következőképpen jellemzi: „. . .Jóllehet minden irányzatnak, szellemi áramlatnak helyt adott hasábjain, és mindenkor a magyar kultúra magasságait akarta mutatni, s ugyanarra a magasságra akarta hozni az utódállamok egész magyarságának kulturális színtjét, mégis rövid idő alatt el kellett sorvadnia, mert még nem alakult ki egészséges irodalmi közvélemény, egyszerűen nem volt még jelen a művelt olvasó, aki minden előkészület nélkül be tudta volna fogadni a légűrbe fúródó magasságok hideg szikrázását."[23]

TURCZEL LAJOS

A „Névtelen költő" két verse a Tűz című bécsi folyóiratban. A GÖMÖRI Jenő Tamás által szerkesztett *Tűz* című bécsi emigrációs folyóirat 1921-ben Pozsonyban indult meg és azt az utódállamok, valamint az emigrációs írók fórumaként tartja számon az irodalomtörténet. A lap terjesztésére Pozsonyban csak az első évben nyílt lehetőség. A második és a harmadik évfolyam már Bécsben jelent meg.

Bécsben rotációs gépen nyomták a lapot; ez volt talán az első rotációs eljárással készült magyar hetilap. Terjeszteni természetesen csak Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában lehetett. Magyarországra csak csempészúton juthatott be.

A lap szelleme és a munkatársi gárda személyi összetétele kihívta a kurzus ellenszenvét és dühét. Az ugyancsak GÖMÖRI Jenő által szerkesztett *Uj Modern Könyvtár* sorozatának egyes füzeteit 1922-ben tiltották ki Magyarországon a postai forgalomból.

Ilyen előzmények után kereste fel GÁBOR Andor, még az *Uj Modern Könyvtár* kitiltásának évében a *Tűz* főszerkesztőjét, akit két legújabb versének közlésére kért fel. A szóbanforgó költemények — a *Negyven felé* és a *Tehetetlenség* — szerzőként a „Névtelen költő" aláírást viselték.

GÁBOR Andor bécsi emigrációs pályafutása során politikai verseit, cikkeit neve alatt adta ki. A horthysta cenzúragépezet jól ismerte a „hangját." A Bécsi Magyar Kiadó gondozásában megjelent két gyűjteményes munkáját, az *Ezt izenem* című politikai cikkgyűjteményt (amely a felszabadulás után *Bécsi levelek* címen látott napvilágot), valamint *Az én hazám* c. verskötetét 1920-ban *(Posta és Távirdai Rendeletek Tára* 1920. 61. sz.), illetőleg 1924-ben (Uo. 1924. 57. sz.) juttatta a kitiltás sorsára. Az említett költemények a *Tűz* 1922 július 23-i és november 5—12—19-i számában jelentek meg.

[22] Ezt a megállapítást SZABOLCSI Miklós teszi a *Tűz*ről a *Fiatal életek indulója — József Attila pályakezdése* című könyve (Bp. 1963.) *Kitekintés és korkép* című fejezetében (521. l.)

[23] VASS László: *Az irodalom.* Az Ország Útja 1938. 6. sz. 119—126. l.

A rejtély megoldásával BARTA Lajos *Névtelen magyarországi költő 1922-ben* című verselemző cikkében foglalkozott. *(Tűz* 1922. augusztus 13.) Ebben az analizáló munkában a szerző azt óhajtja bizonyítani, hogy a „Névtelen költő" KOSZTOLÁNYI Dezső.

BARTA verselemző cikkét szerkesztői sorok vezetik be, amelyekben GÖMÖRI Jenő a leghatározottabban állást foglal KOSZTOLÁNYI szerzősége ellen:

„Közöljük Barta Lajos írását. Ám nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy a bírálattal semmi tekintetben sem értünk egyet s azokért minden felelősséget természetesen BARTA Lajosra kell hárítanunk. Különösen pedig nem vállalhatjuk a felelősséget Barta Lajos ama csodálatos alaptévedéséért, hogy a „Névtelen költő" aláírással megjelent verset Kosztolányi Dezső írta volna. Kosztolányi Dezsőt mi a modern magyar irodalom egyik reprezentatív költőjének tartjuk és mondanunk sem kell talán, hogy örömmel hozzuk a „Tűz"-ben műveit, aminthogy egy prózai művét hoztuk is már a „Tűz-ben teljes nevével. Azonban az igazság és a valóság kedvéért nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy a „Negyven felé" című verset nem Kosztolányi Dezső írta, akit Barta Lajos e cikkében a vers szerzőjéül állít be s akit előttünk névleg is szilárd hittel a vers szerzőjének állított."

Ezek után BARTA Lajos sorról-sorra elemzi a költeményt és megállapítja: „E versben — amilyent Ady óta nem írtak az élet végső dolgait illetően — nem az Emberiség keres magának az élet-vonalak kaoszában eredőt, de egy ember csinál magának életösszefoglalást, egy ember marcangolja szét idegeit, döfi tőrét kortársaiba és ordítja ki végrendeletét."

A *Tűz* augusztus 27-i számában GÖMÖRI Jenő főszerkesztő újabb, KOSZTOLÁNYI szerzőségét cáfoló önálló eszmefuttása lát napvilágot. Ebben a cikkében a szerkesztő részletesebben fejti ki az augusztus 13-án megkezdett gondolatmenetét.

A heves vitát FRANYÓ Zoltán, a kiváló műfordító szeptember 24-i rövid tanulmánya zárja le. Ebben a következőket írja:

„Azok mellett a vitatkozó analógiák mellett, melyek BARTÁT, a kritikust zsákutcába csalták — a KOSZTOLÁNYIéval is fölérő formai tökéletesség, a ritka rímek rutinos perdülése, a stancák öblösen zengő processziója, a képzelet-kapcsolás megdöbbentő eredetisége — ezek mellett az ismertető — illetve félreismertető — jelek mellett bőségesen akadnak a versben, melyek első villanásra elárulják költőjüket:

„Szeretnék lenni egy a dús tömegből,
A milliók daláből egy ütem
E dal fel fog zendülni s tőle megdől
Az óriási börtön, ez hitem."

Vagy

„Én türelmet, várást prédikálok
És nem megnyugvást és nem enyhülést,
Csak néha álmodozva félreállok,
Megnézni, mellyel ölni kell, a kést!"

Ha bárhol egyebütt még lehetne kétség, ez a sor — „mellyel ölni kell, a kést" döntő írója mellett. Ez a „kell" egy egész világszemléletet fejez ki."

Eddig a FRANYÓ-idézet, és ennek alátámasztására, hadd idézzük magát GÁBOR Andort, aki a *Mert szégyen élni s nem kiáltani* című verskötetéhez írt ajánlásában a *Negyven felé* című versben kifejezett *Ars poetica*-ja mellett tesz újból hitet:

„Én mindent félretettem,
Mi embert halni gátol,
És éles penge lettem,...
Mely már ölésre bátor...
Végy hát kezedbe küzdő,
S vigy ellenséged ellen."

Gömöri Jenő már 1933-ban érezte Bécsben a fasizmus előszelét, és elhatározta, hogy hazatér. Egy alkalommal összetalálkozott Kosztolányival, akinek elmondta a Barta-féle feltevést. Kosztolányi e fantasztikus feltevés hallatán csendesen elmosolyodott. Ennyit talán a *Negyven felé* című verssel kapcsolatos apróságról, amelyet Gömöri Jenő volt szíves közölni velem.

Ma természetesen szinte érthetetlennek tűnik, hogy miképp lehetett egyetlen pillanatig is arra gondolni, hogy a költemény szerzője Kosztolányi. A vers forradalmi hangja, a lázadás szelleme, minden kétséget kizáróan Kosztolányi ellen vallott.

A *Negyven felé* című vers proletárköltő vallomása.

A másik *Névtelen költő* aláírással publikált költemény, a *Tehetetlenség* pályafutásához nem hangos újságviták kapcsolódnak, hanem egy érdekes cenzúratörténeti adalék-

Szám: 196 185/1925. *Magyar királyi belügyminiszter*
VII.

Tárgy: *Gábor Andor: „Mert szégyen élni s nem kiáltani"* című versfüzete terjesztésének eltiltása. —

Valamennyi vármegye alispánjának, a m. kir. állami rendőrség budapesti és valamennyi kerületi főkapitányának és valamennyi csendőrkerületi parancsnokságának.

Megfelelő eljárás végett közlöm, hogy Gábor Andor Wienben „Ama" kiadásában megjelent „Mert szégyen élni s nem kiáltani" című versfüzetének terjesztése az 1914. évi XIV. t. c. 10. §-ának 3. bekezdése alapján eltiltván a kereskedelemügyi miniszter úr e sajtótermék postai szállítási jogát is megvonta. —

E sajtótermék bárhol található példányai elkobzandó és terjesztői ellen eljárás indítandó. —

Budapest, 1925. évi június hó 5-én. —

A miniszter rendeletéből:
Dr. Boócz
miniszteri osztálytanácso

Ebben a versfüzetben szerepelt többek között a „Tehetetlenség" című vers is. A cenzor figyelmét nem kerülhették el a következő sorok, melyek a vers mondanivalóját egyértelművé teszik:

Én érzem, én érzem és nincs
nyugvásom.
Ha kezem kinyújtom, halál a fogásom.
Még nem ölhetem meg. De legalább
sirját
Hadd ásom, hadd ásom!

Az 1922. évben még egy alkalommal választotta Gábor Andor a „Névtelen költő" megjelölést. A *Panoráma* című bécsi hetilap II. évfolyamának 38. számában jelent meg az „Ezerkilencszázhuszonkettő" című verse. Ebben a költeményében kiábrándultságáról vall, de a csalódás érzésén keresztül jut el Gábor Andor az új erőgyűjtés szakaszába, amely a további kemény harcok lankadatlan folytatásához vezet.

A kérdéses Gábor Andor versek megjelenése óta több mint negyven esztendő telt el. Akkoriban Gömöri Jenő Tamáson kívül, a „Névtelen költő" kilétéről csak egy-két beavatott tudott. A versek megjelenésének körülményeire a 75 éves volt főszerkesztővel folytatott beszélgetéseim során derült fény. Az említett három vers eredeti címmel szerepel a felszabadulás után megjelentetett Gábor Andor-kötetben.

Silfen János

Adatok a XX. századi magyar író és kiadója közötti kapcsolathoz. (Részletek a Kner levelezésből.) A XX. századi író kapcsolatairól kiadójához, nyomdászához jóval kevesebbet tudunk, mint régebbi korokéból. Valóban úgy van, hogy mióta megszakadt a közös feladatból fakadó kapcsolat író és kiadó között s az jóformán csak a honorárium kérdésére szorítkozik, azon túl alig nyílik alkalom eszmecserére irodalmi, művészeti, társadalmi kérdésekről, a könyv előállításának formai vonatkozásairól nem is beszélve. Ebben a modern kiadó személytelen volta is szerepet játszik, régen a részvénytársasági formában működő kiadó igazgatója és az író között legalább annyi áttétel volt, mint napjainkban. Magasabb szintű megbeszélésre tőkés viszonyok közt is ritkán adódott alkalom, de kivétel volt ez alól a gyomai KNER-kiadó, bár nem mérhető a korszak nagy kiadóvállalataihoz. De éppen ennek köszönhetjük, hogy Thomas MANN, BALÁZS Béla, LESZNAI Anna, SZABÓ Dezső, LUKÁCS György, SZABÓ Lőrinc, KARDOS László, GELLÉRT Oszkár stb. korai műveinek kiadására vállalkozó KNER Imre személyes ügyének tekinthette az irodalmat, a tipográfia esztétikai vonatkozásainak társadalmi vetületét is kutathatta, s eközben közte és az író, a szerkesztő és az illusztrátor között olyan természetű kapcsolat alakult ki, amely az író-kiadói viszony szokványos kapcsolatainál sokkal mélyrehatóbb.

TEVAN Andoré sem fogható hozzá, mert közte és írói között a levelezés alig terjedt túl a honorárium s esetleg a terjedelem néhány kérdésén, még TEVAN Andor—KELETI Arthur—HINCZ Gyula levelezés is csak részben kivétel ez alól. KNER Imrét azonban erős társadalmi érzéke hajtotta a problémák észrevevésére, s a benne élő reformer indulat azok boncolásához, még ha tenni egyébként vajmi keveset tehetett is.

Mi minden tükröződik ebben a kiadó és írója közti viszonyban, a ránk maradt levelezésben, természetesen nem lehet tárgya egy rövid s inkább csak illusztratív jellegű bemutatásnak. De talán mégis fölhívja a figyelmet a problémára, író és kiadó közötti kapcsolat vizsgálatának szükségességére. Ezen a téren nem elég ugyanis csak az egyik fél, tehát az író levelezését közölni, főleg nem akkor, amikor a kiadóé is bőven tartalmaz az irodalomtörténet számára közérdekű mondanivalót. KNER Imrét az irodalmi élet pletykái nem érdekelték, őt a mű, az ember és a társadalom érdekei izgatták, ezért veti fel saját munkája problémáit s állítja villámfénybe. Ezért láttat messzeágazó összefüggéseket. Az emberiség egyetemes érdekével nála mindig összhangban állott a nemzeti érdek. Közben a magával való soha meg nem elégedés megint olyan jellemvonás, ami ebben a formában és mélységben csak egyéni kiadó esetében lehetséges.

Mindezek hogyan is tükröződnek írók és kiadójuk levelezésében: milyen irodalmi, esztétikai, társadalmi, tipográfiai kérdések merültek föl, milyen szempontok határozták meg a közönséghez eljutó munka formai követelményeit, ezt mutatom be az alábbiakban egyetlen év, még hozzá a gazdaságilag igen nehéz 1932-es esztendő gyomai könyvtermékeivel kapcsolatos levelek alapján.

1932 bizonyos tekintetben vízválasztó a KNER-könyvkiadó történetében. Mert bár 1933-ban jelenik meg az északi sorozat utolsó része, ez még ennek az 1932-es esztendőnek eredménye s ezután már javarészt csak olyan könyvek készülnek, amelyeket bizonyos alkalmak szülnek avégből, hogy nem is annyira a kiadó, mint inkább a nyomda ily formában is életjelt adjon magáról. A KNER Imre részéről sokszor elhangzott fenyegetőzés ettől kezdve válik valósággá: csakugyan felhagy a kiadással. Ami ezután történik, az már nem könyvkiadás — a szónak megszokott értelmében.

1932 márciusában készült el a Magyar Bibliophil Társaság megbízásából FITZ József: *Hess András a budai ősnyomdász* című könyve 400 számozott példányban, a társaság tagjai számára, diósgyőri bordázott és merített papíron s további 200 példány diósgyőri famentes papíron a könyvpiac részére. A 195 oldalas mű a lipcsei egyetemi (Univ) betűből készült, amely betű, mint éppen ez a könyv bizonyítja, kitűnően tudta megteremteni a XV. század könyvvilágának hangulatát. A könyvet természetesen

KNER Imre tipografizálta. Ennek egyes kérdéseiről FITZ Józsefhez írt nagyszámú és igen értékes levelezésében olvashatunk.[1]

A könyv tipográfiájával is kivívta a néhány hozzáértő elismerését, de KNER Imre, tudta hogy kedvezőbb körülmények közt még ennél is lényegesen jobb, tökéletesebb munkát végezhetne.

„Őszintén megírom — olvassuk egy FITZ Józsefnek 1932. április 7-én küldött levélben — hogy a festékezés nem sikerült olyan egyenletesre, mint szerettem volna, de hát nem tehetek róla, mert a példányszám oly kicsiny, hogy alig indul el, már le is járt s nincsen elég idő a beigazításra. Maga az, hogy a 600 példányt kétféle papiroson kell nyomni, is zavar s zavarnak nagyon a klisék, amelyeknek más festékezés kellett, mint a szövegoldalaknak. A Jegyzetek pedig, amelyek betűje egykorú, cca 6 éves, a garmonddal, élénken illusztrálják azt az állításomat, hogy a kis grádusok élettartama mennyivel kisebb a nagyoknál". — „De hát hiba nélkül nincsen munka s ki tudja, késői kutatók milyen mélyreható következtetéseket vonnak le ezekből a differenciákból." — „Kérem — írja egy másik, 1932. május 14-én kelt levelében — vegyen kezébe német tudományos műveket, majd meglátja, nincsen semmi okom arra, hogy magammal megelégedett legyek. Ott künn ennél *sokkal* szebb kiállítást is természetesnek találnak, nemcsak maradandó értékű műveknél, de olcsó sorozatok esetében is." — Nálunk pedig „egy tiszta, famentes papirosra nyomtatott, rendes fekete festékezésű, korrektül szedett oldalpár" már művészi élményt jelenthet — egyéb magyar kiadványokhoz képest. Úgy érzi: nagysága csak gulliveri a többi magyar nyomdász között. Hiszen a „nívósüllyedés itthon óriási, a reklám egészen szemérmetlen, — és az emberek qualitásérzéke annyira leromlott, hogy akármit el lehet velük fogadtatni.[2]

Noha FITZ József könyve nem BODONI betűjéből készült, hanem az említett Univ (lipcsei Egyetemi) antiquából, igen szépen illeszkedik bele a nyomda ezévi termékeibe, amelyeknek már mindegyike klasszicista stílusban készül.

Ebben a felfogásban született meg az a két művészeti mű is, amely ugyancsak 1932-ben került ki a gyomai sajtóból, az év november havában. ABA-NOVÁK huszonnégy és IVÁNYI-GRÜNWALD tizenkilenc reprodukciójáról van szó. Mindegyik 250 példányban készült, BODONI-antikvával, a félvászonkötéseket KNER Erzsébet készítette. Olasz és magyar nyelvű önéletrajz vezeti be mindegyik kötetet, amelyek az egyszínnyomású művészettörténeti kiadványok között — nyomás tekintetében — a magyar nyomdaipar legszebb termékei. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy ezekéhez hasonló gondossággal a mai napig sem készültek ugyanilyen szinten művészeti kiadványok. Ennek oka természetesen nem az, hogy mindössze huszonnégy illetve tizenkilenc reprodukcióról volt szó, mert hiszen más kiadók is adtak már ki és más nyomdák is készítettek hasonló terjedelmű művészeti munkákat, de hol marad ezek tipográfiai gondossága KNERék munkája mögött?!

Ebben az évben készült a nyomdában MÁRAI Sándor: *Teréz* című elbeszélése, japán fűzésben. Minden második oldalpáron jön csak a szöveg. HAIMAN—KNER György tipografizálta. BODONI-antikvából készült egészvászonkötésben.

Az 1932. évi GOETHE emlékünnepségek alkalmából az egyetemes kultúrközösséggel való szolidaritását a KNER „könyvnyomtató" négy remekbekészült kiadvánnyal fejezte ki. Nagy formátumban megjelentette a lipcsei GOETHE kiállításra a költő híres versét: a *Wanderers Nachtlied*-et. A lipcsei Verein Deutsche Buchkünstler, amelynek KNER Imre levelező tagja volt, 1932 nyarán *Goethe in der Buchkunst der Welt* címmel kiállítást rendezett. Ennek egyik kiemelkedő látványosságát a *Hundert Drucker der Welt huldigen Goethe* című csoport alkotta. Benne száz különféle nemzetiségű nyomdász egy-egy erre a kiállításra készített kompozícióját állították ki. A rendezőség KNER Imrét is felkérte a részvételre. Erre válaszul egy 50×36 cm-es lapon kinyomtatta GOETHE fenti versét

[1] H. KNER Zsuzsa birtokában.
[2] KNER Imre — FITZ Józsefnek 1932. december 17.

a kompozíció közepébe állítva, keretdíszben s körülötte helyezte el Szász Károly, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, Pásztor Árpád, Gellért Oszkár, Sponer Antal, Kabos Ede, Dóczi Lajos és Kardos István fordítását, összesen tizet. Az egyetlen lapból álló nyomtatványt a Goethe-kor legszebb betűjével, Giambattista Bodoni antikvájából, a klasszicista tipográfia szellemében készítette. A tipográfus számára a feladatot az jelentette, hogy mindegyik versnek más volt a külső képe, a sorok különböző hosszúsága miatt mindegyik más-más folthatást adott s ezek között kellett egyensúlyt teremteni. Ebből az egészen ritka nyomdatermékből néhány példányt külön nyomtatott szöveg kíséretében barátai számára is készített. Ma csak egyetlen példánya ismeretes.

A *Wanderers Nachtlied* mellett a hazai közönség részére pedig három színes kis kötetben Goethe három korszakát mutatta be, az ifjú, a férfi, és az öreg Goethet. A verseket Szabó Lőrinc fordította, a prózai részeket Turóczi-Trostler József és ő írta a záró tanulmányokat is. A kötetek mindegyike tiszta klasszicista stílusban készült ideiglenes szürke papírkötésben, amelyből könnyen kiemelhető a szövegrész s tetszés szerinti kötésbe köttethető.

Az 1932-es évben a Kner-ék által készült könyvek közül csak néhány jelent meg saját kiadásban. Ebben az évben egy egészen érdekes és különleges munkát bocsátott ki a Kner-cég, éspedig Kazinczy Ferencnek Napoleonnal kapcsolatos epithalamiumát, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött egyetlen példányról készült hasonmás kiadásban. Az 1932 decemberében megjelent könyv kereskedelmi forgalomba nem került s kizárólag közgyűjtemények és a sajtó alá rendező, bevezetőt író Rexa Dezső és a tipográfiai magyarázattal szolgáló Kner Imre barátai számára készült, 240 számozott példányban. A 25,5-szer 42 cm-es nagyságú kiadvány fakszimile része a Gross-Ullersdorf-i papírgyár papírján készült, a könyv többi része diósgyőri papíron. Nemcsak a nyomtatott epithalamium szövegét adta ki fakszimilében, hanem Kazinczy Ferencnek a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában lévő eredeti kéziratát is közli ugyancsak hasonmásban, mindkettőt eredeti nagyságban. Ez indokolja a szokatlanul nagy formátumot.

Az ily természetű kiadványok természetesen csak szűk körben számíthattak érdeklődésre, ami körül érdekes vita kerekedik Kner Imre és Szabó Lőrinc között.

Szabó Lőrincnek egyik kötete ugyanis, amelyen a Pantheon szerepel kiadóként, a *Te meg a világ* című, a gyomai nyomdában készült ugyancsak az 1932-ik évben. E könyv egyik legszebb puritán stílű terméke a nyomdának. Az alább ismertetésre kerülő igen tanulságos levélváltásból nemcsak Szabó Lőrinc kötetének egyes körülményeire találunk mai szemmel nézve is érdekes és jellemző adatokat, hanem e levelek olyan műhelytitkokba engednek bepillantást, amelyek érdekfeszítőek mindazok számára, akik nemcsak szeretik a könyvet, hanem a könyv sorsa és rajta keresztül a magyar kultúra helyzete iránt is érdeklődnek.

Van-e értelme az ilyen Kazinczy-féle kiadványnak, nem luxus-e ez, ebből indult ki e sok mindenre rávilágító levélváltás. Szabó Lőrinc „vita"-indító levelében úgy állítja be a kérdést, mintha nem a maga véleményéről volna szó, noha — a sorok közt — egy kicsit a maga aggályára is választ vár:

„. . .Bizony, ha én magam is nem helyeselném a dacot és tüntetést a korral szemben, igazat adnék azoknak, akik ilyenkor felháborodnak: — 'micsoda őrültség ilyesmit és így kiadni!' Aztán meg végtelenül tisztelem az egyéni munka öncélúságát és így csak tetszéssel tudok szólni a kiadványról. Tetszéssel, anélkül, hogy pártolnám, anélkül, hogy bíztatnám hasonló dolgokra. Mert jobb szeretném, ha hasonlóan dacos és korellenes tüntetést más tartalommal csinálna: filológia helyett valami művészetivel. Ugye nem ért félre? Én az egyént tisztelem, a létrehozott szépet és nagyszerűt; és természetesnek tartom, hogy az egyén céljai, szükségszerűen támadt produktumai nem ítélhetők meg kívülről (egy másik egyénből) igazságosan, függetlenül. Igazságosan csak akkor ítélhetjük

meg az ilyen nyomdai csodák értékét, ha *mint a halottal*, olyan érdektelenek vagyunk. Ezért mondtam egy valakinek, aki kifakadt nálam a Kazinczyra:

— Nézd, ha egy 100 éves német író valamely újonnan felfedezett versét adta volna ki fakszimilékkel egy lipcsei kiadó és elküldte volna neked a könyvet, akkor nem lennél felháborodva. Akkor csak a nyomdatechnikát néznéd benne (amit most is elismersz) és zavartalan lenne az élvezeted. Most a te saját érdekeid közbeszólnak, megkeserítik a tetszésedet és kétségbevonatják veled, hogy joga volt-e Knernek ilyesmit csinálni. Kérdeznéd ezt, ha lipcsei cégről volna szó?"

Így adja elő tépelődéseit a KAZINCZY-kiadvány kapcsán s feladja a kérdést KNER Imrének, mit szól hozzá? Majd más témára csapva, azt kérdezi:

„Nem látta véletlenül a Pesti Napló karácsonyi számában megjelent 'Gyermekverseimet'? Egész kötetet akarok csinálni ilyesmiből, — magamból, a saját gyermekeim által adott anyagból s magyar, német, angol és francia népművészeti gyerekeskedésekből. Ezekkel volt legnagyobb közönségsikerem, minden oldalról újakat kérnek, felnőtthelyeken szavalják, stb. . ."[3]

E levélre, mihelyt megkapta, KNER Imre azonnal hosszan válaszolt. Elméleti és gyakorlati szempontból elemzi azokat a kérdéseket, amelyek nemcsak annak a kornak könyvbarát-gondolkodásába engednek bepillantást, de hasznos útmutatásokat tartalmaznak minden idők könyvbarátai számára is. Ezen — 1933. január 31-én kelt — levelében először is megköszöni a SZABÓ Lőrinc: *Te meg a világ* című verskötetéről megjelent recenziókat, amelyeket a költő elküldött hozzá, aztán megkérdezi, vajon milyen konkrét eredményt ért el a Pantheon az eladásban? Ami pedig a *Pesti Napló*ban megjelent gyermekverseket illeti, csak futtában olvashatta őket, rengeteg dolga miatt. Jelenleg is, egyebek mellett, el kell olvasnia, sőt át kell tanulmányoznia az állategészségügyi törvény végrehajtási utasítását, amely 615 §-ból áll és 178 oldalon jelent meg a *Budapesti Közlöny*ben! Ezután tér rá a KAZINCZY-kiadvány ügyére:

„. . .Ami az Ön és barátja állásfoglalását illeti a Rexa-féle Kazinczy-könyvet illetően, engedje meg, hogy röviden válaszoljak rá s kimutassam, mennyire igazságtalan és elfogult, sőt egyszempontú az.

A Goethe szerintem időszerű is volt, fontos is volt, kötelessége is volt a magyar kultúrának, hogy valami módon leadja névjegyét a Goethe-évben. És íme: eddig a Pantheon értesítése szerint kb. 120 példány kelt el, s ennél *jóval* többet adtunk ki tiszteletpéldánynak. Most nem akarok arról írni, hogy *hány* esetben tettem én már ilyesmit és a közönség válasza mi volt rá. Most nem szólok arról se, hogy a nemzeti megújhódás idejében kiadott Kner-Klasszikusokból, amelyek 1200 példányban jelentek meg, többet adtunk oda ajándékba és bírálatra, mint amennyit eladtunk és fele még talán most is megvan. *Velem* szemben senkinek sincsen joga ilyen szemrehányást tenni. —

Most csak arra akarok rámutatni, hogy a legkisebb kiadvány elterjesztése is legalább 50—60 példány ingyen kiosztását, legalább 100 példány bizományba kihelyezését és egy csomó propagandát jelent. — Itt [ti. a Kazinczy — fenti művénél] minderről nincsen szó. Egy privát kiadványról van szó, amely senkitől nem kér semmit, senkitől nem akar semmit, egyszerűen odatevődik egy pár olyan ember asztalára, akiről feltesszük, hogy érdekli őket." —

Ezután elmondja, hogyan került hozzá az anyag és hogyan formálódott könyvvé.

Megismerkedett REXA Dezsővel, aki megtalálta KAZINCZYnak egyik kéziratát. Ezen a szedő számára meglepően pontos utasítások olvashatók, szeretné a kéziratot fakszimile-ben kiadni. KNER Imrét több szempontból is nagyon érdekelte az ajánlott kézirat, mert arról volt szó, hogyan érintkezett annakidején a szerző a nyomdásszal. A legnagyobb meglepetéssel vette észre, hogy „Kazinczy olyan abszolute pontosan értette és érezte saját korának nyomdai stílusát; ahogy ma a szakemberek sem érzik, nem is szólva, a csak félig szakember iparművészekről és grafikusokról."

[3] SZABÓ Lőrinc — KNER Imrének 1933. január 29.

Rexa Dezső a saját költségén elkészíttette a kliséket, Kner Imre pedig vállalta a kinyomtatást. E vállalkozásban különösebb üzleti számítás nem vezette. A kiadást azért vállalta, hogy egy addig archívumban elfekvő, érdekes és minden tekintetben értékes dokumentumnak megszerezze a nyilvánosságot, tekintettel azokra a szakemberekre, akikről Rexa Dezső és Kner Imre feltételezett némi érdeklődést. A papírt az utóbbi adta, mint egyéb munkák maradékát és a nyomdai munkálatok akkor folytak, amikor egyéb munka nem akadt. E miatt készült a könyv majdnem nyolc hónapig. Majd így folytatja:

„Ön tiszteli ebben a könyvben az egyéni munka öncélúságát, barátja azonban felháborodik ezen az őrültségen. Viszont az a negyvenöt külföldi könyvtár és szakember, aki eddig megkapta, a legnagyobb reverenciával emeli meg kalapját a Kazinczy teljesítménye és a mai magyar nyomdaipar kultúra ilyen dokumentuma előtt. — Fogadjunk, hogy az Ön barátjának eszébe sem jutott észrevenni azt, ami az egész könyvben a lényeges: azt a viszonyt, amely a Kazinczy kéziratának kompozíciója és a régi nyomtatvány között fennáll, s amelyben Kazinczy vázlatának térelosztás és a halvány vonalakkal előhúzott beosztás rendszere és elvei, valamint az 1810-es esztendő európai tipográfiájának tendenciái között fennáll.

Hát így vagyunk Uram: a kiadott 45 külföldi példányra több mint fele válaszolt a címzetteknek, a legnagyobb elragadtatással és elismeréssel — a jóval több hazai címzett közül talán tizenöten, de egyetlen egyről se tudtam még megállapítani, hogy észrevehette volna, miről van szó!!!!!

Hogy Ön sem, annak bizonyítéka az, hogy azt írja, jobban szeretné, ha filológia helyett művészi dolgot adtam volna. Hiszen ez az, tipográfiai művészeti dokumentum, még pedig a legérdekesebbek közül. Egy frankfurti kollegámnál látta a könyvet a Gutenberg-Museum igazgatója, Dr. Ruppel s mivel az ő példánya akkor még nem érkezett be, azonnal iratott, hogy kér egyet a muzeum számára!. . .”

Ami pedig az ő jogát illeti, arra nézve válasza az, hogy ilyen természetű munkát minden magára valamit adó külföldi nyomdász csinál, nemcsak német, de angol is, sőt az északiak is majdnem minden évben. 1932-ben alakult meg az Északi Nyomdász-Céh, amelynek a tizenkét legjobb skandináv nyomdász a tagja. Ezek saját elhatározásból arra kötelezték magukat, hogy minden évben megjelentetnek egy magánkiadványt. Mi ennek az értelme? Az, hogy

„. . .a nyomdásznak munkája közben ezer koncessziót kell tenni a rendelő, a szerző, a kiadó kívánságainak. Tekintettel kell lennie a divatra, a konkurrenciára, s ezer más szempontra. Úgy, ahogy ő maga képzeli a dolgokat, csak akkor csinálhat valamit, ha *magának* dolgozik. Ez az erőpróba, hogy az ember maga állítson magának olyan feladatot, amelynek törvényeit és kötöttségeit maga szabja meg, minden rendes embert kell hogy foglalkoztasson”.

Csakis *ezért* válhatott szokássá az ilyen természetű könyvek kiadása és cserélése. Kner Imre ilyeneket állandóan kap külföldről. Már legalább száz darab található könyvtárában és ezeket tartja könyvtára „legértékesebb, legtanulságosabb” részének. Kijelenti: *nem* az a harminc-negyven darab a fontos számára, amelyeket itthon kiosztogat hozzáértő barátainak, hanem éppen azok értékesek neki, amelyeket külföldiektől, kitűnő szakember kollégáitól viszonzásul kap. Majd így folytatja egészen gyakorlatiasra fordítva a szót:

„Nem tudom, ki lehet az Ön barátja, de ezek után azt kell hinnem, olyasvalaki lehet, aki az ismert művészgőggel várja el azt, hogy a világot érdekelje az, amit ő csinál, de ugyanezzel a szuverén művészgőggel tart teljesen mellékesnek mindent, amit *más* csinál más disciplinák területén.

Éppen ez a felfogás az, amely ellen én harcolok. Emlékeztetem Öntegy régi vitánkra az Üllői úton, amikor Ön kijelentette, hogy egyáltalában nem fontos az, hogy egy könyv szépen van-e nyomtatva, csak el lehessen olvasni. S amikor erre azt válaszoltam, hogy egyáltalában nem fontos az, hogy verseket írnak-e az emberek, amikor olyan borzalmasan ronda házak vesznek körül bennünket, mint amilyenek az Üllői-úton láthatók,

akkor Ön nagyon meg volt sértve. — Azóta Ön egyszer már kijelentette nekem, hogy felfogását revideálta, amit én örömmel vettem tudomásul. — Barátja azonban, úgy látszik, még nem jutott el arra a magaslatra, honnan az ember belátja, hogy *mindenkinek* egyformán kötelessége az egyetemes emberi munka *minden* területén a tökéletességre törekedni, a maga dolgát jól és becsületesen elvégezni. És minden kultúrembernek kötelessége ezt az egységet, amely mindnyájunk munkája mögött van, megérezni és ennek szempontjából minden emberi teljesítményt egyformán annak belső igazsága és értéke szerint értékelni.

Hogy az *én* felfogásom mennyivel igazabb, emberibb és amellett milyen felismerésekkel jutalmazza az embert, arra nézve rövidesen egy kis cikkem különlenyomatát fogom majd megküldeni. Majd kettőt küldök belőle, hogy barátjának is juttathasson."

Majd elnézést kér ezért a „kirohanásért", amely természetesen nem Szabó Lőrincnek szól, hanem barátjának. „Az én egész életem azért pazarlódik el — írja befejezésül — hogy belevigyem az emberekbe a tipográfiai kvalitás iránti érzéket s bizony nem szabad csodálkoznia, ha dühbe gurulok, húsz esztendei szakadatlan küzdelem eredményeinek a láttára. — Hogy ennek nem muszáj szükség szerint így lennie, arra nagyon sok külföldi bizonyítékom van. És hogy az Ön barátjának felfogása neki saját magának árt elsősorban, azt az bizonyítja, hogy itt *minden* disciplina nevelői és élvezői külön hitközségeket alkotnak s nem tud az egyetemes szépség megértése és értékelése egy egyetemes összefüggő és összefogó kultúra kultuszává emelkedni. . .[4]

Szabó Lőrinc némi késéssel válaszolt, s elismerte, mily sokat „profitált" Kner Imre leveléből. E levélváltás ismertetésével a mi célunk is éppen az, hogy e szokatlan megnyilatkozási formán keresztül a könyv barátaiban felszínre segítsük annak belátását, ami — válasza tanúsága szerint — Szabó Lőrincben is megszületett s amelynek következtében a könyv formai szépségét már nem felesleges luxusnak, hanem elemi követelménynek tekintette:

„. . .Végleg tisztázódtak és eldőltek számomra bizonyos kérdések, mostmár végleg ki tudom választani a magam számára a legjogosultabb, legigazságosabb, legtermékenyebb szempontot az ilyen munkákkal szemben, mostmár tudom azt, amit elméletileg nem lehet kitalálni az íróasztal mellett, a nyomdai művészet bizonyos ilyen esetekben természetes öncélúságának értelmét. Igazán hálás vagyok érte. És, ha jól emlékszem, Ön igért valami brosurát is e kérdésről, ami épp készült: higyje meg, különös érdeklődéssel vártam, de nem jött meg.

Szóval semmi ilyenféle baj nem volt. Annyira éreztem, hogy helyes szempontokkal gazdagodtam, hogy még azt az elszégyenkezést sem éreztem a levele után, amit ilyenkor esetleg lehet érezni. Egyszerűen beláttam megint, hogy áldás a szakember. . ."

Ezután a *Te meg a világ* című könyvével kapcsolatban nyilatkozik Kner Imréről: „A dedikációban írtam, hogy Önt tekintem az igazi kiadónak. Ez a legkevesebb, amit tehetek". — Majd egy más természetű, de jellemző vallomással zárja levelét:

„Nagyon boldoggá tehetne ez a kötet és a sikere, amelyet az életben is léptennyomon tapasztalok, ha az én boldogságom nem volna valami nagyon komisz és komplikált dolog, és ha még igazán érdekelne, úgy érdekelne az irodalom, a szellemi élet, mint valamikor. Most már, attól tartok, én nem ambícióból dolgozom az irodalomban, hanem illúziótlanul, egyszerűen csak azért, mert mást nem tudok csinálni. (De talán ez az igazi, gondolom néha.)"[5]

Így kényszerült Kner Imre magyarázni törekvéseit, még a hozzá oly közelálló Szabó Lőrincnek is, ami egymagában is igazolja, mennyire elszigetelten állt művészi felfogásával és célkitűzéseivel. Még szerencsénk, hogy ily tartalmas levelek születtek az értetlenség miatt, legalább az utókor bepillanthat a látszatok mögé, ahol sok érdekes és jelentős vonást fedezhet fel az akkori könyvkiadás és közművelődés arculatán.

Szíj Rezső

[4] Kner Imre — Szabó Lőrincnek 1933. január 31.
[5] Szabó Lőrinc — Kner Imrének 1933. március 25.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Tévesen feltételezett XVI. századi magyarországi nyomdahelyek Deschamps földrajzi szótárában. Ritkán fordul elő, hogy egy nyolcvan évvel korábban megjelent könyvismertetést ugyanabban a folyóiratban egészítenek ki. Az alábbiakban erre kerül sor, amikor Paul DESCHAMPS névtelenül megjelentetett *Dictionnaire de géographie ancienne et moderne* c. művének (Paris 1870) magyarországi vonatkozásaival foglalkozunk. E munka az egyes városokban működött első nyomdászokat, ill. az azok által készített legkorábbi könyveket regisztrálta. Az összeállítás — eltekintve a XV. századtól, ahol már korszerűbb áttekintés áll rendelkezésre[1] — máig is nemében egyedülálló és ilyenformán kora ellenére továbbra is nélkülözhetetlen segédkönyve a nyomdatörténettel foglalkozóknak. Ezért látszik indokoltnak, hogy KROPF Lajos után, aki nyolc évtizeddel ezelőtt, inkább csak tallózva, semmint módszeresen, magyar szempontból ismertette ezt a művet,[2] most a XVI. századi magyarországi adatait szemügyre vegyük és megrostáljuk.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy DESCHAMPS gyűjtése — különösen ha figyelembe vesszük, hogy száz év előtt és kora korlátozott lehetőségei között egyedül készítette — rendkívül gazdagnak és viszonylag igen teljesnek mondható. Áll ez még olyan Franciaországtól mind földrajzilag, mind nyelvileg távol fekvő országnál is, mint hazánk: a 32 ma ismert XVI. századi nyomdahely közül 27 szerepel munkájában. Ezek a városok egykori magyar elnevezésük betűrendjében és DESCHAMPS hasábszámainak megjelölésével a következők: Abrudbánya, 1402 — Alsólindva, 50 — Bártfa, 162, 1005 — Besztercebánya, 923 — Brassó, 204 — Buda, 87—88, 221 — Debrecen, 402 — Detrekő, 411 — Galgóc, 542 — Gyulafehérvár, 30—31 — Kassa, 279 — Keresztúr, 686 — Kolozsvár, 327—328 — Monyorókerék, 889—890 — Nagyszombat, 1227 — Nedelic, 917—918 — Németújvár, 568—569, 1345 — Óvár, 980 — Pápa, 994 — Rárbók, 1907 — Sárvár, 1144—1145 — Sempte, 1166 — Sicz, 919, 1154 — Szeben, 318 — Szeged, 1212 — Várad, 1311 — Vizsoly, 1360—1361. (Ismerteti továbbá még Fiume, 489 és Zeng, 1173 nyomdáit is.) A hiányzó öt város (Komjáti, Pozsony, Simánd, Szászsebes, Szászváros) korabeli nyomdatermékei közül ma is összesen csak hat ismeretes. Így igazán nem csodálható, hogy ezek kimaradtak a mintegy százéves összeállításból.

Az egyes műhelyeken belüli adataival is több esetben igen értékes adatokat tárt fel a nagy francia „bibliofil". (Ezt az álnevet használta anonim műve címlapján.) Így például már KROPF Lajos felhívta a figyelmet[3] egy 1584. évi németújvári nyomtatványra, amelyről DESCHAMPS tudósított, de hazai szakirodalmunkban addig ismeretlen volt.

[1] TEICHL, Robert: *Der Wiegendruck im Kartenbild.* Bibliothek und Wissenschaft. Bd. I. Wiesbaden 1964. 201—265.

[2] *Magy. Könyvszle* 1887. 131—135. l.

[3] *Magy. Könyvszle* 1887. 134. l.

Mintegy háromnegyed évszázadnak kellett eltelnie, amíg az Országos Széchényi Könyvtár állományából előkerült végre egy példány Nikodemus FRICSHLIN e munkájából.[4]

Sajnos nem minden esetben az ilyen megbízható adatok a jellemzők DESCHAMPS művére. Nem ritkán egy-egy városon belül a műhelyeket illető közlései nem fedik a valódi helyzetet. Legyen erre példa Kassa esete, ahol legrégebbi nyomtatványként — ha némi fenntartással is — nem HUSZÁR Gál 1560-i ma is ismeretlen énekeskönyvét (vö. RMK I 40), hanem a CORNIDES-féle katalógusra[5] való hivatkozással az 1600. évből Matthias HEINZELIUS (DESCHAMPS-nál tévesen HEINZELIR) *Modus praedicandi synonymus* c. művét közölte. A nyomtatványon, amely az OSzK-ban is megtalálható, valóban a „M. DC." évszám áll, azonban az utána következő nyomdászmegjelölés „apud Johann. David, Türsch" ennek ellene mond, mert — amint ezt már SZABÓ Károly megállapította[6] — ez a nyomdász 1663 és 1668 évek között működött Kassán.

Míg a fenti esetben DESCHAMPS téves adata egykorú sajtóhibán alapult, műve 50. hasábján levő félreértése nyilván a magyar nyelvben rejlik, amelynek nemismerete vezette őt tévútra, amikor „*Also, Also Sclavonia Ban, Also Sebes*" szavakat egyetlen erdélyi városnak vélte és felvetette ennek esetleges azonosságát Alsólindvával, amelynek adatait — lényegében helyesen — e helyen közölte is.[7]

Más kutató, az angol COTTON téves vélelmezését vette át DESCHAMPS a 188. hasábon, amikor a „Bistrovitsium" városnév feloldását az erdélyi *Besztercé*ben kereste. A XVI. század utolsó évtizedében ugyanis ezzel a helymegjelöléssel dolgozott egy héber nyomda Kalonymus ben Mordecai Jafe vezetésével, azonban ez a város nem Magyarországon, hanem Lengyelországban található.[8]

Esztergom esetében a 12. hasábon DESCHAMPS 1586-ban jelölte meg az első nyomda alapításának évét. Ezt könyve 1202. hasábján megismételte, amikor is hozzátette, hogy a korai magyar szakirodalom (NÉMETH) 1762-től ismer csak nyomdát ebben a városban. DESCHAMPS semmi forrásra, vagy adatra sem hivatkozott, így tehát őt kell cáfolnunk: a XVIII. század dereka előtt egyetlen műhely sem ismeretes ebben a városban, amelyet 1586-ban a török tartott megszállva.

Egészen különös hibára vezethető vissza DESCHAMPS adata az 1151. hasábon, ahol „Schemnicium . . . Scheimnitz" címszavak alatt *Selmecbányá*ról közöl egy XVI. századi nyomtatványt. Forrásául a frankfurti vásárok katalógusát jelölte meg, amelyből a következő címet adta: „Danielis Solomonis Tractatus, vom wort „PERSON". In Scheimnitz der H. Dreyfaltigkait. 1591, in 8⁰." Sajnos számomra közvetlenül nem voltak a nevezett vásárkatalógusok hozzáférhetők, de Dr. Helmut KIND a göttingeni könyvtárból volt szíves közölni velem az 1580/97. évek összefoglaló jegyzékéből a következő adatot. „1591. Von Wort Person in Geheimnuss der Heyligen Treyfaltigkeit etc. 8⁰." Ha a két idézetet összevetjük, megállapítható, hogy az lényegében csupán egyetlen, de a mi szempontunkból egyedül fontos szóban tér el egymástól: „Scheimnitz", ill. „Geheimnuss". Miután a DESCHAMPS által leírt „In Scheimnitz der H. Dreyfaltigkeit" szavak összefüggéstelenek, és selmecbányai nyomdáról különben a XVIII. század vége előttről semmi adatunk sincs, jogos, ha helyette a másik szöveget fogadjuk el hitelesnek. Hogy miképen lett

[4] *Az OSzK Évkönyve* 1959. 188. l.
[5] *Cornides Danielis bibliotheca hungarica.* Pestini 1792. 227. l.
[6] RMK II. 1081.
[7] A franciától idegen, kisebb nyelvek a magyarhoz hasonlóan számos esetben okoztak nehézséget, sőt nem egyszer megtévesztették DESCHAMPS-t. Így a cseh nyelvű nyomtatványok impresszumában sűrűn használt „Leta Pane" (az Úr esztendejében) szavakat ismeretlen cseh-, ill. magyarországi nyomdahelynek vélte könyve 727. hasábján.
[8] FREIMANN, Aron: *A gazetteer of hebrew printing.* Bulletin of the New York Public Library 1945. 366. l.

„Geheimnuss"-ből DESCHAMP-nál „Scheimnitz", arra csak következtetni tudunk. Lehetséges, hogy kezében olyan kiadású vásárkatalógus volt, amelyben ez az általa közölt hibás szöveg állott. Ez esetben arra kell gondolnunk, hogy ez a sajtóhiba még a kézirat félreolvasásából keletkezett, ami az azonosan tíz-tíz betűből álló két szónál könnyen elképzelhető, hiszen öt azonos és a másik öt is az írásban igen hasonló.

BORSA GEDEON

Szőlősy Benedek és énekeskönyveinek nyomdahelye A régi magyar zene dokumentumai között az egyik legjelentékenyebb hangjegyes gyűjtemény az 1651-es kiadású katolikus énekeskönyv, a *Cantus Catholici*.[1] Számos régi énekünknek — közöttük nem egy világi eredetűnek (pl. históriás éneknek) — dallama ebben jelent meg először nyomtatásban, szinte hibanélküli hangjegyzéssel.[2] Az énekeskönyvben azonban sem a kiadás helye, sem pedig a gyűjtemény szerkesztője nincs feltüntetve. De míg az utóbbinak személyét már három évtizeddel ezelőtt ismertté tette a tudományos kutatás, a kiadás helyét illető feltevéseket még senki sem bizonyította be hitelt érdemlően. Az alábbi írásnak az a feladata, hogy — a szerkesztő életútjának ismertetése mellett — az énekeskönyvnek és szlovák nyelvű „testvérének" a lőcsei BREWER-nyomdában történt kinyomatása mellett foglaljon állást, s ehhez bizonyítékul adatokat nyújtson. Hogy a magyar énekeskönyvet Lőcsén nyomták, nem új feltevés,[3] de az utolsó évek tudományos kiadványai arra mutatnak, hogy ezt irodalom- és zenetörténészeink nem fogadták el.[4]

A *Cantus Catholici* szerkesztőjének kilétét szlovák kutató, Stanislav WEISS-NÄGEL állapította meg,[5] mégpedig egy szlovák nyelvű énekeskönyv, az ugyancsak *Cantus Catholici*[6] címet viselő kottás gyűjtemény kapcsán. Mindkét énekeskönyvet ugyanis SZŐLŐSY Benedek jezsuita szerkesztette, akiről már a legrégibb jezsuita bibliográfiák is megemlékeznek, kiemelve irodalmi munkásságát, hogy magyar—latin és latin—szlovák énekeket adott ki nyomtatásban.[7] Ezt olvashatjuk a Budapesti Egyetemi Könyvtár Ab 118. jelzetű kéziratában,[8] amely bővebb élet- és jellemrajzot ad SZŐLŐSYről. Erre a kéziratra hivatkozott STRIPSKY is, amikor magyar részről először adott hírt a szóban forgó énekeskönyvek szerkesztőjéről.[9] A SZŐLŐSY Benedekről szóló elogium azonban még korábbi forrásra megy vissza, annak a levélnek a szövegére, melyet SZŐLŐSY elöljárója, a nagyszombati jezsuita kollégium akkori rektora, PALKOVICH Márton írt a tartományfőnök Georgius MAURUSnak, a kremsi kollégium rektorának 1656. december 28-án, mintegy két héttel SZŐLŐSY halála után, jelentvén rendtársának elhúnytát. Ennek a levélnek

[1] RMK I. 856. — A továbbiakban *CC 1651* rövidítéssel utalunk rá.

[2] Vö. CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Régi magyar dallamok tára I. 56. l.

[3] HAJNÓCZY Iván: *A Cantus Catholici nyomdahelye és szerkesztője*. Magy. Könyvszle. 1941. 84. l.

[4] L. *Magyar irodalmi lexikon I. köt.* (1963) 194. l., *A magyar irodalom története II.* (1964.) 147., *Zenei lexikon*. Átdolgozott új kiadás I. (1965) 335., 559. l.

[5] *Kto je autorom spevníka Cantus Catholici?* Kultúra VII. Trnava 1935. 426. l.

[6] *Cantus Catholici*. Písne Katholicke. . . (1655) — RMK II. 830., (Zdeněk TOBOLKA) Knihopis českých a slovenských tisků. Praha 1941., 1456. — A továbbiakban: *PK 1655*.

[7] J. N. STOEGER: *Scriptores provinciae Austriacae Societatis Jesu* Viennae—Ratisbonae 1856., 357. l. A. DE BACKER: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Liège 1854. VI. 699. és C. SOMMERVOGEL: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles—Paris 1902, VII. 1787. h. L. még SZINNYEI: *Magyar írók XIII*. 1099. h.

[8] *Liber ordinis Societatis Jesu continens Elogia Societatis Jesu Tyrnaviae defunctorum*. 85. l.

[9] *A Cantus Catholici és szerzője*. Irod. tört. Közl. 1936. 199. l., L. még BURLAS—FIŠER—HOŘEJŠ: *Hudba na Slovensku v XVII storoči*. Bratislava 1954. 82. l.

a szövegét, mint a SZŐLŐSY Benedekre vonatkozó, eddig még közzé nem tett fontos dokumentumot, teljes egészében közreadjuk.[10]

[Kívül:]

X Reuerendo Patri in Christo
P. Georgio Mauro
Societatis Jesu Collegij Rectori
Crembsij

[Más, de kb. egykorú kézzel a dorsumon, a „Rectori" és „Crembsij" szavak közé írva:]
P. Benedictus Szölossi (!)
Turocij 15 decembris 1656

[Belül:]

X Reverende in Christo Pater Pax Christi.

Dominica 2da Aduentus quae in 15 diem currentis mensis 10bris inciderat, coelo ut pie confidimus est adscriptus P. Benedictus Szőlősy Coadiutor Spiritualis Formatus. Natus is erat Anno huius saeculi nono, ad Societatem ex Rhetorica Tyrnaviae admissus, ac Tyrocinium 24 8bris 1630 Leobij ingressus, eos in virtute fecit progressus, ut domesticis aeque ac externis charus, nulli etiam in diuturnis et grauibus infirmitatibus esset molestus, pro talentis sibi a Deo concessis varia obijt munia: nam inferiores litteras plures docuit annos, egit munus Ministri Collegij magna cum charitate, et humilitate, potissime tamen in Missionibus eximio cum fructu, cuius sementis magna fuit patientia, est versatus; et vero singularem habuit gratiam influendi in animos hominum praesertim rudiorum, a quibus publice et privatim sine taedio audiebatur. Unde complures immo integras villas Catholicae asseruit Religioni, interea placuit Deo gnavum in sua vinea operarium varijs exercere morbis: atque imprimis erisypelide in pede, quem ita consumpsit, ut quod infra talos est prorsus emoreretur, unde ultimo pes a tibia sine difficultate proxime elapso mense Augusti est auulsus. Sperabat nihilominus chyrurgus reliquam partem sanari posse: verum os tibiae sacer ignis ita consumpserat, ut nulla arte caro superinduci potuerit: successere deinde cholyci et calculi dolores, noctes insomnes, inapetentia ciborum, quae omnia semper religiose laetus pertulit. Praemissa tandem generali confessione, et frequentato Sacrosanctae Eucharistiae usu, ultimam quotidie praestolabatur vitae mortalis horam, quam ut felicem haberet, inter alia ieiunijs Deiparae festa praeveniebat. Dum vero Dominica 2da Adventus Sacrum audire parat, delinqui animo magis quam mori visus placidissime animam Deo reddidit. Vir Aposstolici zeli vita longiore dignus pro suo in promovendam devotionem zelo, *typis vulgauit cantus Vngarico-Latinos et Latino-Slavonicos.* Paupertatis cultor adeo, ut praeter valde necessaria nec admiserit nec retinuerit. Eius animam iterum Sacris Reverentiae Vestrae, suorumque sacrificijs et precibus, et me cum isto Collegio impense commendo.

Tyrnaviae 28. 10bris 1656.

Reverentiae Vestrae Seruus in Christo Martinus Palkouich

A levél életrajzi adatai a fennmaradt jezsuita anyakönyvek és katalógusok bejegyzései alapján jelentős mértékben ki tudjuk egészíteni.[11] Az eddig napfényre került dokumentumokra támaszkodva SZŐLŐSY életrajzát röviden így vázolhatjuk fel:

1609-ben született, valószínűleg Garamszöllősön (Rybnik).[12] Középfokú tanulmányait Nagyszombatban a jezsuitáknál végezte. Először 1625-ben írták be az anya-

[10] *Epistolae. Elogia defunctorum societatis Jesu.* A BEK kézirattárában: Ab 148/XII. köt., 62. levél (fakszimilében: 1. és 2. ábra). — A közlésben a kiemelés tőlem.

[11] Az osztrák rendtartomány — amelyben a magyar jezsuiták is tartoztak — anyakönyveinek és katalógusainak egy részét a bencésrend pannonhalmi főkönyvtára őrzi. Több adatot tárt föl Branislav VARSIK a nagyszombati egyetem nemzetiségi problémáiról szóló munkájában *(Národnostny problém Trnavskej Univerzity.* Bratislava 1938) és HITES Endre Kristóf: *A magyar és tót katolikus egyházi énekköltészet kapcsolatai a XVII. században* c. szakdolgozatában. Bp. 1941 Kézirat).

[12] VARSIK: I. m. 153 l. (370. jegyz.)

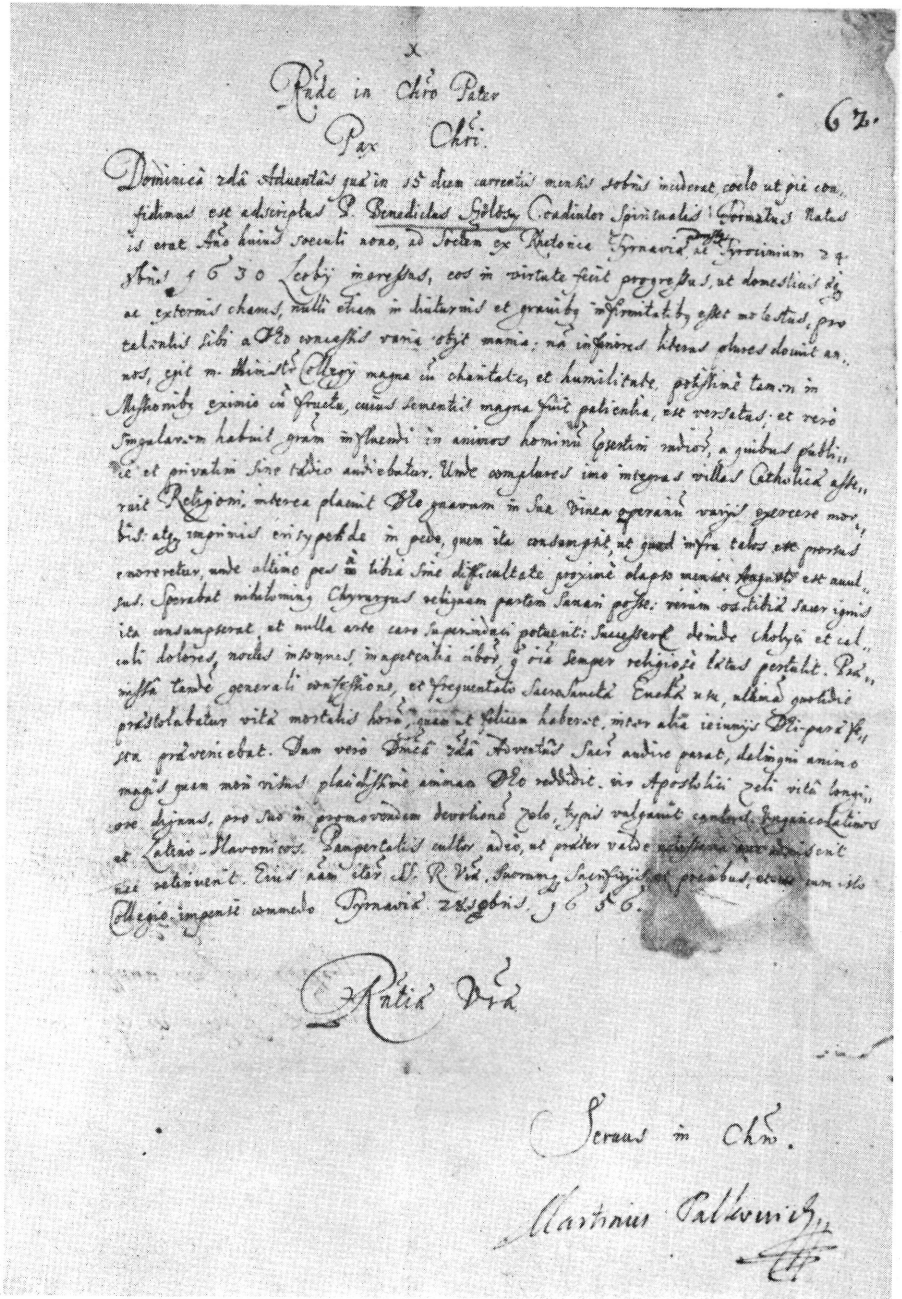

1. ábra

könyvbe, a principisták közé, szülőhelye szerint így: „Benedictus Szöllösi Slavus".[13] Tehát szlovák származásúnak tartották nyilván. 1630. október 24-én, 21 éves korában, felvették a jezsuiták leobeni (Ausztria) rendházába, ahol noviciátusát töltötte. Ekkor három nyelven tudott: latinul, szlovákul és magyarul.[14] A következő években továbbra is a növendékek sorában találjuk Szőlősyt.[15] 1633-ban a nagyszombati kollégiumban tanított mint „magister parvistarum", jeles rendtársával, Dobronoki Györggyel együtt.[16] Szőlősy Benedek számára ez után az egyévi nagyszombati tanárkodás után újabb háromévi studium következett, ezúttal Bécsben. Ott végezte filozófiai tanulmányait (1634: logicus, 1635: physicus, 1636: metaphysicus).[17] Az 1637. évi katalógus ismét a nagyszombati kollégium magisterei, gyakorló tanárai között említi.[18] Közben már teológiát tanult, s 1639-ben fejeződött be hittudományi kiképzése; ekkor szentelhették áldozópappá.[19] 1640-ben a minister (gazdasági intéző), valamint a templom és a kongregáció prefektusi tisztét töltötte be a kollégiumban,[20] majd hitszónok, hitoktató, továbbá szlovák nyelvű gyóntató (1641).[21] Harmadik próbaévét ismét Leobenben töltötte (1642);[22] csak ezután tehetett ünnepélyes fogadalmat: a rend végleges tagjává vált, s mint coadjutor spiritualis formatus (segédlelkész) működött tovább. 1643-tól kezdve hét éven át a Borsod megyei Szendrőn népmissziós tevékenységet végzett: lelkipásztorkodott és ellátta az iskolamesteri teendőket is.[23] Az 1646. és 1650. évről nem vallanak a pannonhalmi könyvtárban őrzött egykorú jezsuita katalógusok, de feltételezhető, hogy ezekben az években készítette sajtó alá énekeskönyveit, s anyaggyűjtés céljából több helyen megfordult. 1651-ben Kassán működött mint szlovák nyelvű lelkipásztor,[24] valamint Ung-

[13] Uo. 1626-ban a második évfolyamban, a grammatisták között tünteti fel az anyakönyv: „Benedictus Szöllösi Söllösiensis Slavus".

[14] Nomina Novitiorum secundum ordinem quo ingressi sunt in hanc Domum Probationis Leobiensem Provinciae Austriae Societatis Jesu, ab anno 1614 usque 1689. Anno 1630. Pannonhalma: 118. D. 19^{r}. A táblázatban a következő adatok olvashatók (a fejcímek zárójelben): *(Nomen Cognomen)* Benedictus Selessy — *(Patria Natio)* Slavus Seleziensis — *(Aetas in ingressu Annus dies mensis)* Natus annos 21 — *(Vires)* bonae — *(Tempus quo est ingressus)* 24 octobris — *(Ubi receptus)* Tyrnaviae — *(Professio in saeculo & gradus)* Rhetoricus unius anni — *(Quas linguas teneat)* Latinam, Slavonicam, Ungaricam — *(Vota et devotiones)* ü r e s — *(An fuerit haereticus et quando conversus)* Semper Catholicus.

[15] *Liber examinum novitiorum Leobiensium ab anno 1614.* Pannonhalma: 118. E. 6. (85., ceruzával utólagosan számozott lap); ezen a lapon található Szőlősy sajátkezű aláírása is. *Catalogus brevis Personarum Societatis Jesu Provinciae Austriae Anno 1631.* Uo. 118. J. 1. (19^{r}); *Catalogus brevis personarum et officiorum Societatis Jesu Provinciae Austriae* Anno 1632. Uo. 118. J. 1. (16.)

[16] *Catalogus...* Anno 1633. Uo. 118. J. 1. (23.); vö. Varsik, i. m. 84.

[17] *Catalogus...* Anno 1634. Uo. 118. J. 1. (5.); Anno 1635. Uo. 118. J. 1. (12.); Anno 1636. Uo. J. 1. (13.)

[18] *Catalogus...* Anno 1637. Uo. 118. J. 1. (20.)

[19] *Catalogus...* Anno MDCXXXVIII. Uo. 118. J. 1. (22.); Anno MDCXXXIX. Uo. 118. J. 1. (24.). Szőlősy neve szerepel még a nagyszombati egyetem naplójában az 1639. III. 18-ra vonatkozó sorok között (Actuum Academicorum Collegii Societatis Jesu Tyrnaviae. Tom. XVII. — BEK, Collectio Prayana XXX.).

[20] „Minister. Praefectus templi et Congregationis Sanctae Crucis". Catalogus... Anno 1640. Pannonhalma: 118. J. 1. (orig.) 34.

[21] „Concionator. Catechista et Confessarius Slavonicus". Catalogus... Anno 1641. Uo. 118. J. 1. (29.)

[22] Catalogus... Anno 1642. Uo. 118. J. 1. (18.)

[23] „Operarius et Magister in scholis". Catalogus... Anno 1643. Uo. 118. J. 1. (13.); Anno 1644. Uo. 118. J. 1. (orig.) 13.; Anno 1645. Uo. 118. J. 1. (38.); Anno 1647. Uo. 118. J. 1. (orig.) 11.; Anno 1648. Uo. 118. J. 1. (28.); Anno 1649. Uo. 118. J. 1. (orig.) 49.

[24] „Operarius Slavonicus". Catalogus... Anno 1651. Az 1650—59. évi katalógusok egybekötve, uo. 118. J. 1. (orig.) 43.

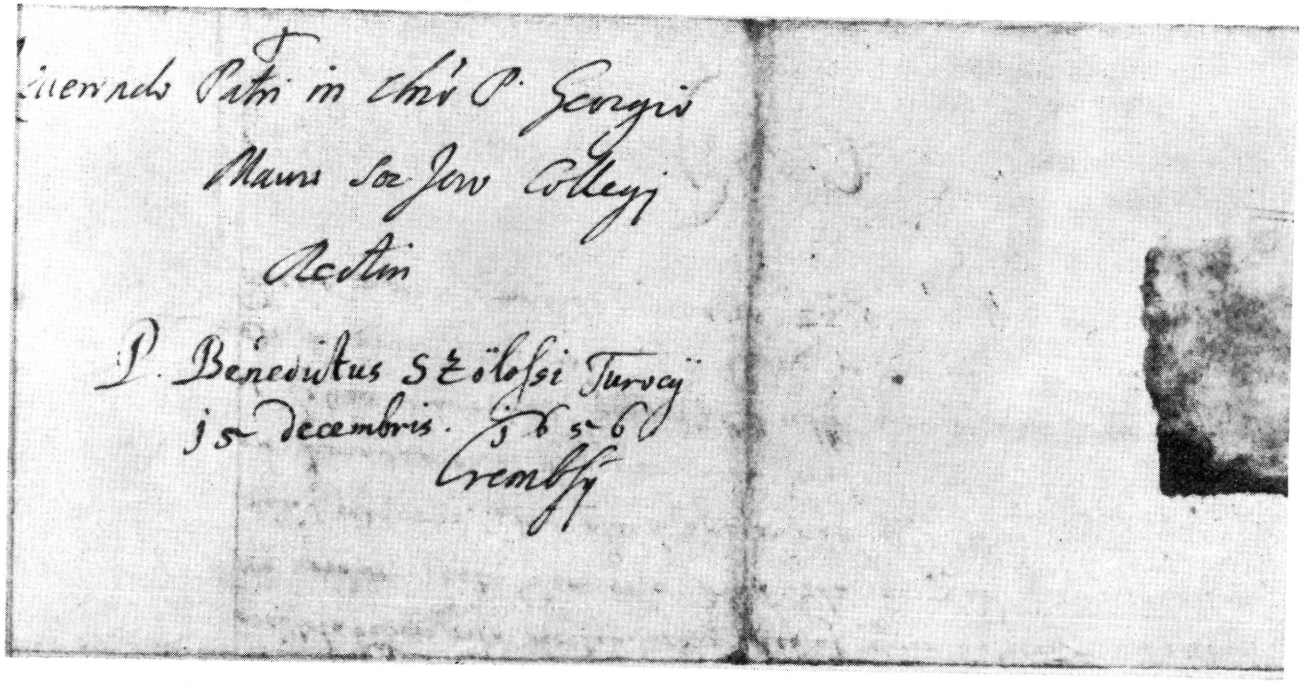

2. ábra

várott is.[25] 1652-ben és 1953-ban a turóci rendházban, azaz Znióváralján volt hitszónok.[26] Még az 1654. évben is ott működött egy darabig, majd a szepesi rendházba (Szepesváralja) került át; ez utóbbi helyen misszionárius volt Csáky főispán mellett.[27] Ez a megbízatása a következő évben is tartott; egyúttal a tartományfőnök monitora (tanácsadója) volt.[28] PALKOVICH Márton idézett levele szerint életének utolsó évében orbánc támadta meg a lábát; nem tudták meggyógyítani s hosszú szenvedés után 1656. december 15-én meghalt, a rend túróci házában, Znióváralján. Eltemetve is ott van.[29]

A CC 1651 kiadási helyéül eddig három város, Pozsony, Nagyszombat és Lőcse jött számításba. STRIPSKY helyesen állapította meg, hogy Pozsonyban nem adhatták ki, mert ott katolikus érdekeket szolgáló nyomda abban az időben nem volt, „hiszen a vitás Pázmány-nyomda Pozsonyból 1640 táján Nagyszombatba visszakerült, sőt 1650-től egészen 1665-ig Pozsonyban egyáltalában semmiféle könyvet nem nyomtattak."[30] Nagyon elvetette azonban a sulykot, amikor azt állította, hogy „betűtípusából, fejléceiből és szakasz-záró vignettáiból ítélve az egyformán negyedrét alakú két Cantus határozottan nagyszombati nyomtatvány." Ezek a sorok nem a Nagyszombatban működő jezsuita-, hanem a lőcsei BREWER-nyomdára illenek. Ezt kellett megállapítanom még 1940-ben, amikor is átvizsgáltam mintegy 50 korabeli nyomtatványt, a bécsi, bártfai, debreceni, kassai, lőcsei, nagyszombati, pozsonyi, sárospataki, somorjai és váradi nyomdák 1647 és 1659 között megjelent kiadványait. STRIPSKY idézett mondatának azonban van egy igazság-magva: kétségtelen, hogy a magyar és a szlovák nyelvű *Cantus Catholici* ugyanabból a nyomdából került ki. Mindkettőt azzal a könyvdísz-, hangjegy- és betűkészlettel nyomták, amellyel a lőcsei BREWER-nyomda 1650—54-ben kiadásra került könyveit.

Négy, egyaránt negyedrét alakú kiadványt hozok fel bizonyságul. Ezek: (A) KITONICH János: *Directio methodica* (Lőcse 1650 — RMK I. 835.), (B) Uő: *Centuria certarum contrarietatum* (Lőcse 1650 — az előbbivel egybekötve, RMK I. 835.), (C) a genfi zsoltárok első magyarországi *kottás* kiadása SZENCZI MOLNÁR fordításával (Lőcse 1652 — RMK I. 859.), (D) *Keresztyéni Isteni Ditsiretek* (Lőcse 1654 — RMK I. 890.), evangélikus énekeskönyv, amelynek himnuszai hangjegyekkel együtt jelentek meg. Az (A), (C) és (D) címlapján levő keret díszítő elemei megtalálhatók CC 1651 és PK 1655 címlapján is (3—4. ábra); a BREWER-nyomda fenti, 1650., 1652. és 1654. évi hiteles kiadványainak tipográfiája a címlapokon is azonosítható a SZŐLŐSY-féle gyűjteményekével; a (B) címlapján levő könyvdísz megvan a CC 1651 előszavának végén — ugyancsak a (C) 195. és a (D) 284., valamint utolsó (sztlan) lapján —, a (C) címlapján levő könyvdísz a CC.1651 34. lapján — ugyancsak a (D) 339. lapján is. A PK 1655 gótikus betűinek összehasonlítására legalkalmasabb LUTHER katekizmusának fordítása, mely szintén BREWER Lőrinc műhelyéből (8^r alakban) került ki (Lőcse 1634 — RMK II. 490.). E bizonyítékokhoz járul nem utolsó sorban a kottatípusok egyezése is. Az itt közölt fakszimiléken a PK 1655 genfi zsoltárdallama (5. ábra) ugyanannak a zsoltárnak (Domi-

[25] VARSIK: I. m. 153. Az ottani bejegyzés szerint beszélt latinul, szlovákul, magyarul és egy keveset németül is.

[26] *Catalogus*... Anno 1652. Pannonhalma: 118. J. 1. (orig.) 27.; Anno 1653. Uo. 118. J. 1. (29.); Anno 1654. Uo. 118. 1. (36.)

[27] „Missionarius apud Illustrissimum Comitem Czacki". *Catalogus*... Anno 1654. Uo. 118. 1. (38.)

[28] „Confessarius nostrorum. Missionarius apud Illustrissimum Comitem Paulum Czaki, Monitor". Catalogus Brevis Provinciae Austriae ad annum MDCLV. confectus. Uo. 118. J. 1. (orig.) 38.

[29] STILLA, Milos: *Zniev a okolie*. Banska Bystrica 1963, 146. l.

[30] I. m. Irod. tört. Közl. 1936. 201. l.

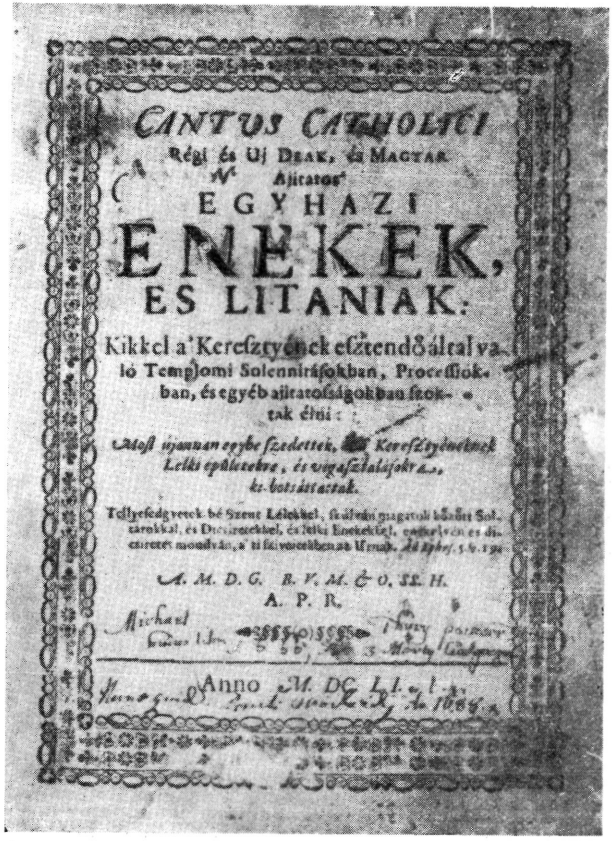

CANTVS CATHOLICI

Régi és Uj Deák, és Magyar

Ajtatos

EGYHAZI

ÉNEKEK,

ES LITANIAK:

Kikkel a' Keresztyének esztendő által való Templomi Solennitásokban, Processiokban, és egyéb ajtatosságokban szokának élni:

Most ujonnan egybe szedettek, a Keresztyénnek Lelki épületére, és vigasztalására, &c. botsátattak.

Telyességgel vetek bé Szent Lélekkel, s áldásra gyarapitó Szóllást Szentirásokkal, és Doctorokkal, és Lelki Énekekkel, egésszlyen es discretus mondván, a' ti szivetekben az Urnak. Ad Ephes. 5. v. 19.

A. M. D. G. B. V. M. & O. SS. H.

A. P. R.

Anno M. DC. LI.

3. *ábra*

CANTVS CATHOLICI.

Pýsne

KATHOLICKÉ.

Latinské, y Slowenské: Nowé y Starodawné.

Z-kterymi Krestiané w-Pannoňiygi Na Wyročné Swatky, Slawnosti, przy Službe Boži, a w gnem obwzlasstnem času, z podaznosti swé Krestianské ozbwagi.

Nasleduge po tem, Pýsne na Katechismus: O Swátostech Nowého zakona.

Letaníe rozlicne na Wýchodi Cyrkewne, a ach Processyge, a Putowaňy.

Z-mnohá, pánosti, ku potessenj Lidu Krestianskému, z-nowu zebrané, a wlidec wedané.

S. Pawel k-Ephesskym Cap. 5. v. 19.

Naplnetz buden Duchem Swatým, mluwice sami sobe w-Zalmých, a w-Chwalách, a w Pýsnickách duchownych spýwagice, a chwalu wzdáwagice w-srdcých swých Pánu.

Cum facultate

ILLUSTRISSIMI ac REVERENDISSIMI

DOMINI. DOMINI

GEORGII LIPPAI

ARCHIEPISCOPI STRIGONIENSIS.

Regni Ungariæ Primatis.

A. M. D. G. B. V. M. & O. SS. H.

A. P. R.

1655.

4. *ábra*

Sſtedrosti dobrota Páne, Prý mňe na weky znſtaňe, ſ
ya budú w-Páne domu prebýwati, werým tomu, A geho ch
liti budú, Amen.

Idem Pſalmus 22. Dominus regit me.

Oſpodin račtž ſám Paſtýr můg býti. Nebudúſ w-ň
čem nedoſtatku mýti, ℟. Onť mne paſe, na paſtwyčkách
koſſných: Wwoďý ſſtiaſtne, k-pramenu Wod žiwých, Pro
gmeno ſwe, Duſſy mau obéerſtwuge. Po ceſtách prýgmich
ſſtiaſtňe prowozuge.

Býť my ſe pak kdy doſtalo y gýti: Prez údoly ſtýmu ſtr
ſſtywé Smrti, ℟. Tys Pane ſemnu: nebogým ſe zlého. Teſſ
ſe z-Berli, też, y z-Prutu twého. Ty mne ſám ſýtiſe hog
ſwem ſtole. A na to patrý mogý Nepratele.

Ty Olegem mé hlawi pomazugeſe. Y Kalich můg ſ
ſſtiedre naplńugeſe. ℟. A to pokud ſtawa mého žiwota, Tw
ſprowoďy mne, miloſt, y dobrota. Y budú w-domu Páne pr
býwati; Po wſſecek ſwůg wek, ge wyſſawowati. Amen.

Naſk

5. ábra

mul, Kik moſtan kőrnyűl-vőttek nagy mordul, O tarts meg engem
Kiért ſzent nevedet hiven ditsérem. Az én atyám-fiainak hirdetem, Es
a' ſzent gyülekezetben tiſztelem, Felſegedet.

¶ 12. Ditsirjétek Iſten-félők őrét, Jakob fiai Magyárok nevét, Izrael
népe féld ez felſéget, Mint Iſtenedet. Mert nem utállya a' ſzegénynek
ügyét, Es tőle el nem fordittya ſzent ſzinét, De ha kiált meg-halgattya
kéréſét, Nagy kegyeſſen.

13. Azért ditsiretem rólad léſzen, Minden előtt a' gyülekezetben, Es
én fogadáſim ſemmi-képpen, Meg nem tőretnek. A' ſzegények éſznek
meg elégeſznek, Az Iſten kereſők téged ditsirnek, Es él az ő lelkek, és
benned őrvendnek, Mind őrökké.

14. Ez földi népnek minden ſérege, Az Urhoz gyűl ez emlekezetre,
Es a' pogányoknak nemzetſége, Néki hajt fejet. Mert az Ur egyedül
bir mindenekett, övé az ország, ő a' pogány népet, Birja, rajtok meg-
mutatván erejét, Kezeinek.

15. A' kőverek, kik meg-elégedrek, Es kik már porrá lenni kéſzültek, Ditsirnek téged minden ſzegények, Es nyomorultak. Es minden
ő maradéki azoknak, Néked ſzólgálván térdet fejet hajtnak, Es firól fira
ők téged uralnak, Oh nagy Iſten!

16 A' kőverek ſző nép jővendőben, Te igaſságodat ditsiretben, Magaſztalják tiſzteelik ſzivekben, Az egéſz földön.

XXIII. Soltar. Cl. M.

Dominus regit me.

Hálá-adáſa Dávidnak az Iſtennek reá való gondviſeléſéért és táplálásáért

A Z Ur énekem őrző páſztorom, Azért ſem
meg nem fogyatkozom, Gyönyörű ſzép mezőn enge
Es ſzép kies folyó-vizre legeltet, Lelkemet meg-nyu

6. ábra

nus regit me) a (C)-ben, SZENCZI MOLNÁR fordításához közölt kottájával (6. ábra) vethető egybe. (Az utóbbi — sajnos — az egyetlen ismert példányban csonkán maradt fenn.) A BREWER-nyomdában ugyanezekkel a hangjegytípusokkal nyomtatták ki később, még 1675-ben is az Istenes himnuszok (RMK I. 1183.), 1682-ben a genfi zsoltárok (RMK I. 1288.), 1674-ben, 1684-ben és 1696-ban a szlovák evangélikusok énekeskönyvének, a TRANOVSKY-féle *Cithara Sanctorum*nak (RMK II. 1339/b [OSzK], 1551., 1839)[31] dallamait. Ekkor azonban már a nagyszombati egyetem nyomdája is be volt rendezkedve hangjegynyomtatásra, úgyhogy a *Cantus Catholici* második kiadását már ott nyomták 1675-ben — a két kiadás tipográfiája világosan elüt egymástól —, s 1700-ban a szlovák énekeskönyvét is. E két időpont között még két hangjegyes nyomtatvány látott napvilágot a nagyszombati nyomdában, ILLYÉS István (1693) és NÁRAY György (1695) énekeskönyvei. Ezeknek tipográfiája sem téveszthető össze a lőcsei kiadású énekeskönyvekével.

Megengedjük, hogy abban, aki ezt az összehasonlítást nem végezte el, bizonyos kétségek merülhetnek fel. Így például egy ellenvetés, amelynek Fritz VALJAVEC adott hangot egyik, több szempontból vitatható művében,[32] valószínűtlennek tartva — minden bizonyítás nélkül — hogy a *Cantus Catholici* Lőcsén jelent meg. Szerinte„ a jezsuita Szőlősy a katolikus restaurációt szolgáló művét nem nyomathatta ki a Brewer család protestáns nyomdájában". Kétségtelenül lehettek nehézségek a megrendelő részéről, de nemkülönben a könyvnyomtató részéről is. A BREWER-nyomda ugyan nem volt hivatalos felekezeti nyomda, mint a gyulafehérvári (református) vagy a nagyszombati (katolikus), hanem üzleti jellegű magánvállalkozás, és így bárkitől elfogadhatott megrendelést, s bizonyára el is fogadott, ha egyébként jól megfizették a munkát. De az sem lehet vitás, hogy a város protestáns, túlnyomóan evangélikus polgársága — enyhén szólva — nem jó szemmel nézett volna BREWER Lőrincre, ha tudomást szerzett volna a nyilvánvalóan katolikus jellegű művek kinyomtatásáról.

És éppen ezzel magyarázható, hogy az énekeskönyveken miért nem tüntették fel a nyomdahelyet. Indokolt lett volna-e ez nagyszombati kiadás esetén? Minden bizonnyal nem! A CC 1651 ajánlása az egri káptalanban kelt — a mecénás KISDI Benedek egri püspök székhelyén[33] — 1651. október 4-én. A „Keresztyén Olvasóhoz" intézett magyar előszót azonban a *szepesi káptalanban* keltezi SZŐLŐSY, ugyanazon a napon. Ez az egyetlen nyoma annak, hogy a könyv a Szepességben látott napvilágot. A kétféle helymegjelölésre másképpen nem is tudnánk elfogadható magyarázatot találni! A szlovák énekeskönyv latin nyelvű előszava, illetve dedikációja eléggé egyértelműen a szepesi káptalanban kelt (Datum in Capitulo Scepusiensi, die 22. Julij. Anno 1655.). Ezt másik pártfogójához, Soós György kanonokhoz intézi a szerkesztő. Szlovák nyelvű előszó ebben nincs is. STRIPSKY úgy sejtette, „hogy a magyar Cantus szerkesztésében Soósnak is tevékeny része lehetett . . ." „Talán ez is volt annak oka, hogy a Cantus egyáltalán szerzői név nélkül, a címlapon csupán a még megfejtetlen A. P. R. jelzéssel jelent meg: Szőlősy szerénysége folytán nyilván nem akarta, hogy a címlapon csak az ő neve szerepeljen."[34] Erre vonatkozóan semmi határozott adatunk nincs. Az említett rövidítés jelentését

[31] TRANOVSKY énekeskönyve először 1636-ban jelent meg; ezt nem állt módomban tanulmányozni. A rá vonatkozó irodalom szerint a többi hangjegyes kiadáshoz hasonlóan Lőcsén jelent meg. L. SZILÁDY Jenő: *A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom* 1517—1711. Bp. 1939, 98—132. l. Vö. BURLAS—FIŠER—HOŘEJŠ: I. m. 13., TOBOLKA: I. m. VIII. Praha, 1963. 16.302—310.

[32] *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa II. Reformation und Gegenreformation.* München 1955. 138. l. (79. jegyz.)

[33] Meg kell jegyeznünk, hogy Eger török megszállása miatt a püspökség székhelye ekkor még ideiglenesen Kassa volt.

[34] I. m. Irod. tört. Közl. 1936. 200. l.

illető találgatások is meddők maradtak. Még a legvalószínűbbnek látszó magyarázat — az Anno Post Redemptionem (ill. Reparationem) rövidítése[35] — sem állja meg a helyét; ugyanis *a)* a CC 1651 címlapján ezt nem követi az évszám, sőt még egyszer ki van téve az *Anno*, s csak azután az *1651.*; *b)* mindkét énekeskönyv végén ismételten megtalálható a három betű, a szokásos jezsuita jelmondat (Ad majorem Dei gloriam, Beatae Virginis Mariae & omnium sanctorum honorem) rövidítése után, de ott meg az évszám hiányzik. Így az A. P. R.-nek ez a jelentése értelmét veszti. Nem csodálkozhatunk, hogy egyesek a korábban feltételezett szerkesztő, Ragyóczi Péter egri kanonok nevét vélték belőle kiolvasni.[36]

Mint érdekes adatot — amely azonban nem lehet perdöntő a kérdésben — kell megemlítenem, hogy a jezsuiták túróci rendházának könyvtári katalógusában[37] a *Cantus Catholici* megjelenési helyeként Nagyszombat van nyilvántartva: „Cantionale Ungaricum — Tyrnaviae 1651." A nagyszombati kollégium könyvtárának katalógusában viszont a kiadás helye üresen maradt. Az 1681. évi bejegyzés szerint: „Cantus sacri Ungarici quar(to) — — — — 1651."[38] Szőlősy szlovák énekeskönyve hasonlóképpen a kiadás helyének megjelölése nélkül szerepel: „Cantionale Slauonicum quar(to) — — — 1655."[39] A legelső adatot tehát, amely több mint fél évszázaddal az énekeskönyv megjelenése után került bejegyzésre, tévesnek, minden alapot nélkülözőnek minősíthetjük. Lényegesebb, hogy a nagyszombati kollégium könyvtárosának 25—30 évvel később nincs tudomása az énekeskönyvek helybeli megjelenéséről — amit érthetetlennek találnánk, ha valóban ott jelentek volna meg —, ugyanakkor természetes, hogy nem tudhatott titokban tartott lőcsei kinyomatásukról, vagy ha hallomásból tudott is róla, kötelességének tartotta azt (az említett okok miatt) elhallgatni.

Papp Géza

[35] Varsik: I. m. 153. l.

[36] Toldy Ferenc: A *magyar nemzeti irodalom története.* Pest 1868². I. 59. Említi Hajnóczy Iván: I. m. Magy. Könyvszle. 1941. 84. l.

[37] *Catalogus librorum residentiae Societatis Jesu Thurocziensis.* Confectus anno ab Incarnatione Dominica 1704. Országos Levéltár: Kam. lt. Jesuitica Tyrnav. fasc. 22. No. 49.

[38] *Catalogus novum librorum Collegii Tirnaviensis Societatis Jesu* (I. köt. C — Vngarici & Bohemici) — BEK 72.

[39] Uo. 1673. évi bejegyzés.

FIGYELŐ

A magyar könyvtárügy útmutatója.[1] A tudományos és műszaki forradalom korának könyvtára már nem passzív szolgáltató intézmény, hanem a kutatás és művelődés aktív segítője, mely munkája során maga is alkotó munkát végez, tudományos könyvtár esetében pedig önálló tudományos műhellyé is válik. A magyarországi könyvtárakat e minőségi jellegű változás mellett igen nagyarányú mennyiségi és szervezeti fejlődés is jellemzi, mely indokolttá, sőt kívánatossá tette, hogy a hazai könyvtárakról vagy inkább a könyvtárügy egészéről önálló útmutatót bocsássanak a kutatók és minden könyvtárt használó ember rendelkezésére.

A *Könyvtári Minerva* két tekintélyes kötetét a több mint harminc év előtti *Magyar Minerva* részleges folytatásának tekinthetjük, annak ellenére, hogy a bevezetés leszögezi: „jelen kiadvány nem szerves folytatása a Magyar Minervának, nem tartalmazza a múzeumok, levéltárak, tudományos intézetek ... adatait". Kétségtelen, hogy csak könyvtárakra szorítkozik, de ezt viszont rendkívüli részletességgel és alapossággal. Reméljük és kívánjuk, hogy a könyvtárak kezdeményezését követni fogják a tudomány és a kultúra egyéb intézményeinek hasonló teljességgel és körültekintéssel elkészített „rész-Minervái", melyek együtt alkotnák az annyira hiányolt új *Magyar Minervát*.

A *Könyvtári Minerva* felépítésében a hasonló külföldi vállalkozások legjobb hagyományait egyesíti, de sok tekintetben jóval többet is ad azoknál. Az első kötet a *Tudnivalók a használathoz* c. bevezetéssel kezdődik, melyet Kovács Máténak *A magyar könyvtárak országos rendszere* c. áttekintése követ. Ez a rész a felszabadulás utáni új magyar könyvtári kultúra fejlődésének főbb mozzanatait, tényezőit és eredményeit mutatja be számos érdekes adat és ábra segítségével, ismerteti a magyar könyvtárkultúra szervezeti felépítését, a hálózati elv jelentőségét és rendszerét. (Ez után kívánkoznék — véleményünk szerint — az országos könyvtárügyi intézmények és hatóságok működésének ismertetése, ami azonban a második kötetben található.)

A fejlődés és a rendszer elemzését a hazai könyvtárak hálózatonkénti leírása követi. A hálózatok szerinti csoportosítás — úgy gondoljuk — a legalkalmasabban megválasztott rendszerezési elv volt, mely módszertani „korszerűsége" mellett az eligazodást is jelentős mértékben megkönnyíti, és egy-egy nagyobb szakterületről jobb áttekintést nyújt. Ez tette egyébként könnyebbé az újszerűen végzett adatgyűjtési munkát is: az adatgyűjtést ugyanis hálózatonként és a hálózatot ismerő belső munkacsoportok segítségével, a megkérdezett intézmény viszonylagos fontosságától függően nagyobb vagy kisebb részletességgel, de azonos szempontok szerint hajtották végre.

[1] *Könyvtári Minerva.* (Fel. szerk. Faragó Lászlóné.) [Közread. az] OSzK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. soksz. — 1. köt. 1965. XLII, 684 l. 2. köt. 1965. 234 l.

Az akadémiai könyvtári hálózatot követi az iskolai, levéltári, mezőgazdasági, műszaki, orvostudományi, szakszervezeti, területi (városi és megyei, ezen belül járási és községi), tudományegyetemi könyvtári hálózat, majd a nemzeti könyvtár, illetve az OSzK és a műemléki könyvtárak ismertetése után a hálózathoz nem tartozó vagy hálózattal nem rendelkező könyvtárak zárják a sort. Az egyes hálózaton belül a sorrend az országos, illetve a hálózat központi könyvtára és viszonylagos súlyuk sorrendjében a hálózati könyvtárak, a területieknél a megye és ettől lefelé. A hálózaton kívüli könyvtárak igen tarka képet mutatnak, melyben — ezúttal betűrendben — országos hatáskörű intézetek, szervezetek, intézmények, iskolák, múzeumok, kiadók, stb., nagyobb vagy kisebb könyvtáraitól különböző jellegű magángyűjteményekig minden fellelhető.

Az ismertetések részletessége is a bemutatott könyvtár nagyságától és súlyától függ. A legkisebb könyvtár esetében is megtaláljuk a nevét, címét (telefonját), az Országos Gyarapítási Jegyzékben használt kódját (ha van), alapítási évét, jellegét, állományát és a legtöbb esetben a vezetőjét is. Nagykönyvtárak esetében az alapvető adatok még a következőkkel egészülnek ki: a könyvtár részletesebb címe (nevének angol és orosz fordítása), katalógusainak típusa és rendszere, története, főhatósága, gyűjtőkörének részletes leírása, részesül-e kötelespéldányban, igénybevétele, olvasótermei, tájékoztató-munkája és egyéb szolgáltatásai, állományának részletes leírása, a dolgozók száma, a könyvtárról szóló irodalom és a könyvtár kiadványai. Az ismertetések részletessége e két véglet között számos változatot mutat, ami azonban nem tekinthető a munka fogyatékosságának, mivel egyrészt a szerkesztők itt is tekintetbe vették a bemutatott intézet viszonylagos fontosságát, másrészt az adatszolgáltatás gyakran elkerülhetetlen hiányossága nem teszi lehetővé a teljességgel egységes feldolgozást. Ez utóbbi különösen a hálózaton kívüli könyvtárak esetében szembetűnő.

A második kötet túlnyomó része mutatókat tartalmaz (intézmények betűrendes, rendkívül sok szempontot sűrítő, szinte túlságosan is alapos mutatója, angol és orosz nyelvű betűrendes mutató, helység és névmutató, gyűjtőkörök, különgyűjtemények, hagyatékok betűrendes mutatója).

A mutatókat követi az országos könyvtárügyi intézmények ismertetése (összeállítóik: Faragó Lászlóné, Kőhalmi Béla, Székely Sándor és Gombocz István), valamint egyéb szervek és intézmények bemutatása: központi könyvtárügyi szolgáltatások (Haraszthy Gyula), a Könyvtártudományi és Módszertani Központ (Bereczky László), a könyvtárosképzés rendszere (Fülöp Géza és Vadász Ferencné), a könyvtári vonatkozású kiadványok (Bereczky László). A *Könyvtári Minerva* igen hasznos kiegészítése Kéki Béla összeállítása a magyar könyvkiadás és könyvterjesztés szervezetéről.

Megemlítendő, hogy a *Könyvtári Minervát* egyidejűleg orosz és angol nyelven is megjelentették. Mindkét idegennyelvű kiadásban azonban a munka legfontosabb része, a könyvtárak ismertetése magyar nyelven, a magyar kiadás változatlan szövegével jelent meg, s ez felvetheti a kérdést, vajon érdemes volt-e így három nyelven kiadni. Talán célszerűbb lett volna többnyelvű tartalomjegyzékkel és bevezetővel, rövidebb; de többnyelvű ismertető tanulmányokkal, s a könyvtárismertetésekben egységes; mindhárom nyelven feloldott rövidítésekkel egyetlen kiadásban megoldani.

A kiváló szakemberek közreműködésével készült *Könyvtári Minervá*nak pusztán tartalmi ismertetése is kellően megmutatja, milyen nagyigényű és fáradságos munkát végeztek összeállítói, mikor ilyen részletes képet adtak a magyarországi kultúrális élet egyik szektoráról, s ezzel — mint említettük — több szempontból felülmúlták a hasonló külföldi vállalkozásokat. Nagyon reméljük, hogy a tudományos és kultúrális intézetek *Minervái* sem sokáig váratnak már magukra.

Székely Dániel

Az állam- és jogtudomány új könyvtári osztályozási rendszere a Szovjetunióban. I. *A szovjet könyvtári és bibliográfiai osztályozási rendszer. Táblázatok a tudományos könyvtárak számára* c. sorozat 17. kötete az Állam- és jogtudományok (az osztályozási rendszer X jelzete) osztályozását tartalmazza.[1] A kötetet az állam- és jogtudomány osztályozásának elvi kérdéseiről, az állam- és jogtudomány és más érintkező tudományterületek elhatárolási problémáiról, továbbá a munka egyes részeinek szerkezetét és tartalmát magyarázó, részletes ismertetés vezeti be. A bevezető rész végül rövid gyakorlati útmutatást ad a jelzetelés technikai kivitelezéséhez.

A szovjet új osztályozási rendszerben az Állam- és jogtudomány főcsoport főosztályai a következők:

> X0 Általános állam- és jogelmélet; X1 A politikai tanok története; X2 Állam- és jogtörténet; X6 A szocialista országok állama és joga; X7 A gyarmati függőség alól felszabadult országok állama és joga; X8 A tőkés országok állama és joga; X91 Nemzetközi jog (nemzetközi közjog); X93 Nemzetközi magánjog; X99 Egyes jogágak.

Az egyes főosztályokat megelőzően a táblázat kb. az ETO közös alosztásainak megfelelő részletezéssel, de magában a főtáblázatban osztályozza az általános kérdéseket (tudománytörténet, személyi kérdések, nemzetközi kongresszusok, konferenciák, a kutatóintézetek, a tudományos kutatás szervezete, a személyi utánpótlás, a jogi oktatás, a kutatómunka módszertani és technikai kérdései, a jogi bibliográfia, a jogi irodalom egyes közzétételi formái: könyv, folyóirat, gyűjteményes mű, enciklopédia, szótár stb.). Ezzel a részletezéssel a táblázatok nemcsak az osztályozásnál, hanem — ezen túlmenően — a katalógusépítésénél is jelentős feladatot töltenek be s a katalógusok szerkezetének egységességét is biztosítják.

II. A szovjet szakozási rendszer általános sajátosságai (betű- és szám-kombinációk) általában ismeretesek. Az új táblázatok azonban tartalmi szempontból figyelemreméltóak. Az állam- és jogtudomány szovjet osztályozási táblázatainak általános szerkezete ugyanis a szocialista állam- és jogtudományban általánosságban elfogadott jogrendszeri tagozódáson épül fel. Ez annyira eltér a könyvtári osztályozásban eddig nálunk alkalmazott rendszerektől (ETO, a porosz rendszer különféle változatai stb.). hogy a jogi könyvtári osztályozás és főleg a katalógusépítés számára meggondolkoztató és a használt rendszerek továbbfejlesztésénél alkalmazható megoldásokat is tartalmaz. Az ilyen jellegű áttekintés azonban ezeken túlmenően a nem-jogász könyvtárost is érdekelheti, mert éppen az ETO-ban nem szereplő fogalmak szakozásához ad tájékoztatást.

Az általános állam- és jogelmélet című főosztály (X0) öt osztályra tagozódik,[2] az egyes osztályoknak a szovjet könyvtári osztályozási rendszer technikai megoldásainak megfelelően betű-, illetőleg számjelzetekkel ellátott, további részletes tagozódásuk van.

[1] *Библиотечно-библиографическая классификация.* Таблицы для научных библиотек. Выпуск XVII. X Государство и право. Юридические науки, Москва, Издательство „Книга", 1965. 369. p. A művet V. F. GUBIN — L. A. KROTOVA—Sz. M. POTAPOVA állította össze, számos neves jogász (Sz. N. BRATUSZ', Sz. L. ZIVSZ, Sz. F. KECSEKJAN, E. A. FLEJSIC, M. G. KIRICSENKO és A. V. MICKEVICS) bevonásával.

[2] X01 Az állam- és a jog lényege, keletkezése, típusa, formái és funkciói; X02 A kizsákmányoló állam és jog elmélete; X05 A gyarmati függőség alól felszabadult országok államának és jogának elmélete, a nemzeti demokráciák államának és jogának elmélete; X06 A szocialista állam- és jogelmélet; X07 Állam- és jogelmélet a kommunizmusban; X08 A MARX előtti és a nem marxista irányok és kritikájuk.

A politikai tanok története c. (XI) főosztály táblázatai[3] bizonyos periodizációt is tartalmaznak.[4] A politikai tanok egyetemes története [(×1 (0)] c. osztályba több ország együttes anyaga kerül. Ennek a résznek további alosztása nincsen. A politikai tanok története a Szovjetunióban c. rész a [X1 (2) 41/43] feudalizmus kifejlődésétől kezdődően az orosz állam, illetőleg a szovjetunió további fejlődésének egyes szakaszain végigmenve rendezi az anyagot. Itt elsősorban irányzatokra, iskolákra történik a bontás és az egyes irányzatokon belül példálózólag neveket, szerzőket is felsorol a táblázat. Elég részletes A szocializmus és a kommunizmus kibontakoztatott építésének politikai tanairól (1917—) szóló rész, amely az egyes szövetséges köztársaságok szerinti földrajzi alosztásban további bontást is ad. Az egyes országok — köztük Magyarország[5] politikai tanainak története c. rész [X1 (4/8)] kb. ugyanezt a rendszert használja. Az országokat a táblázat egyébként földrészek szerint csoportosítja. Kb. ugyanennek az elgondolásnak felel meg az *Állam- és jogtörténet* [X2] c. főosztály[6] felépítése.

A jogrendszereket és az egyes jogágakat, valamint a jogtudományi szakágakat rendező rész az egész osztályozási rendszer gerincét jelenti. [X6—X93]. A részek elején a táblázat korlátozottan közös alosztásokat is használ, betű- illetőleg számjelzéssel.[7]

A jogrendszerek és az egyes jogágak anyagát a táblázatok három főosztályban foglalják össze: X6 A szocialista országok állama és joga; X7 A gyarmati függőség alól felszabadult országok állama és joga; X8 A tőkés országok állama és joga. Ezeknek a részletezése nem egyforma mélységű, mert a szocialista országokra vonatkozó táblázatok természetesen sokkal differenciáltabbak, mint az egyébként igen röviden tagolt felszabadult országok, vagy a tőkés országok táblázatai.

A szocialista országok államáról és jogáról szóló főosztály [X6] két osztályra tagozódik. X62 A szovjet állam és jog; X63 A külföldi szocialista országok állama és joga.

[3] A X1 főosztály osztályai következők: X1(0) A politikai tanok egyetemes története; X1(2) A politikai tanok története a Szovjetunióban; X1(4/8) A politikai tanok története az egyes külföldi országokban.

[4] A rendszerben általában — nemcsak itt, hanem más összefüggésekben is — használt periodizáció a következő: 3 A rabszolgatartó időszak; 4 A feudalizmus időszaka; 5/6 A kapitalizmus időszaka; 5 A kapitalizmus 1640—1917 között; 6 A kapitalizmus 1917 után; 7 A szocializmus (kommunizmus) időszaka.

[5] A magyarországi politikai tanok c. rész [jelzése X1(4 Vn)] felosztása a következő: 1 A politikai tanok 1944-ig; 101 A marxista politikai gondolkodás; 102 A forradalmi demokraták (Ady Endre, Petőfi Sándor, Táncsics Mihály stb.); 104 A felvilágosodás kora (Bessenyei György és társai); 106 A liberálisok (Kölcsey Ferenc, Kossúth stb.); 109 Más irányzatok képviselői (Martinovics Ignác, Széchenyi István, Hajnóczy József); 7 A politikai tanok a szocialista forradalom és a szocializmus építésének időszakában (1949—).

[6] A főosztály tagozódása: X2 Egyetemes állam- és jogtörténet; X2(2) A Szovjetunió állam- és jogtörténete; X2 (4/8) Az egyes külföldi országok állam- és jogtörténete. Ez utóbbiaknál szintén a földrészek szerinti csoportosítást használja.

[7] A főbb betűjelzéses korlátozottan közös alosztások: a) A marxizmus-leninizmus klasszikusai a szakágról, illetőleg a szóbanforgó tárgyról; b) A kommunista- és munkáspártok a tudományágról vagy a tárgyról; v) Az adott tudományág elmélete és módszertana. A tudományág és a dialektikus materializmus; g) Az egyes tudományágak története; d) Személyi kérdések.

A főbb számjelzéses korlátozottan közös alosztások: 0 Általános művek; — 0 A jogág tárgya és rendszere; — 1 A jogág, illetőleg a jogintézmény története. A jogszabályalkotás fejlődése; — 2 A jogág vagy a jogintézmény alapvető elvei; — 3 Jogforrások (formák) (itt egész részletes további bontás követi a jogszabályalkotás menetét); — 4 A jogi norma és a jogviszony; — 5 Az adott intézmény, szerv vagy szervezet helye a jogrendszerben, feladata és funkciói; — 6 A szerv létrehozása, átszervezése és megszüntetése; — 7 Szervezeti kérdések (tagság, káderek); — 8 Az igazgatási eljárás, ügyintézés és technika; — 9 A munkaszervezés, tevékenység.

A szovjet jogrendszeren belül a táblázatok a mai szovjet tudományos jogrendszernek megfelelő alosztályokra tagozódnak.[8] Ezeket a részeket is megelőzik a már említett jelzéssel ellátott általános kérdések. A táblázatok az egyes jogágakon belül kb. a jogrendszer mostani tagozódásának megfelelő további (az X62 jelzés mellett legfennebb hat számjegyű) alosztásokat adnak. A Külföldi szocialista országok állama és joga elnevezésű alosztály [X63] általában ugyanezt a felosztást követi.

A gyarmati függőség alól felszabadult országok számára a táblázat elsősorban országok szerinti földrajzi alosztást ad. Az országokon belül az anyag a szovjet jogrendszerből már ismert tagolással (0—9) bontható tovább. A tőkés országok államáról és jogáról szóló táblázati részek szintén ennek a jogági felosztásnak felelnek meg.[9]

A nemzetközi jog a X91 jelzet alatt szerepel. Az osztály a szovjet tudományos rendszernek megfelelő alosztályokra tagozódik. Az alosztályok szintén erősen bontottak,[10] s emellett többkombinációs (idő, hely stb.) továbbontási lehetőségek vannak. A nemzetközi magánjog (X93) viszont csupán a legfontosabb alosztási lehetőségeket veszi figyelembe.[11]

III. Figyelemreméltó a kiadvány technikai apparátusa is, amely a mű terjedelmének *több mint egynegyedét teszi* ki. Az egészen részletes és nagyterjedelmű tárgymutató (272—360. old., kéthasábosan) mellett a munka külön névmutatóval (irányzatok, iskolák képviselői, fontosabb szerzők stb.) könnyíti meg a szakozók nehéz munkáját s e téren megszívlelendő példát mutat hazai vonatkozásban is, ahol nem mindig fordítunk kellő figyelmet a hasonló jellegű munkák kezelhetőségére mint nagyon fontos szempontra, s nem a sokszor terjengős szöveges részeket rövidítjük meg, hanem a mutatók terjedelmével takarékoskodunk.

IV. Az új táblázatok gyakorlati alkalmazására egyes szovjet nagykönyvtárakban már sor is került. Egyelőre a kurrens anyag feldolgozását kezdték meg, de a rekatalogizálás is ezzel párhuzamosan fog folyni. Az egész könyvtári anyag feldolgozása még hosszú idő kérdése, az egységes osztályozási rendszer megteremtése a szovjet könyvtári munka szempontjából új időszakot nyit. A szovjet osztályozási rendszer táblázatainak

[8] A szovjet állam és jog c. fejezet alosztályai pl. a következők: X620 Szovjet államjog. A szovjet építés; X621 Szovjet államigazgatási jog X622 Szovjet pénzügyi jog; X623 Szovjet polgári jog; X624 Szovjet családjog; X625 Szovjet földjog; X626 Kolhozjog; X627 Szovjet munkajog; X628 Szovjet büntetőjog. Kriminológia. A javítónevelő munka joga; X629.0 A bírósági szervek rendszere a Szovjetunióban; X629.1 Az ügyészség szerveinek rendszere a Szovjetunióban; Y629.2 Szovjet polgári eljárásjog; X629.3 Szovjet büntető eljárásjog; X629.4 Szovjet kriminalisztika; X629.5 Híres perek a Szovjetunióban; X629.6 Igazságügyi statisztika. Itt megjegyzendő, hogy a táblázat — anélkül, hogy elfogadná az ún. törvénykezési jog sokat vitatott koncepcióját illetőleg főfogalmát — lényegében egy szám alá sorolja a törvénykezési jog egyes elemeit (szervezet, eljárások).

[9] A főosztály további tagozódása: X80 Államjog; X81 Államigazgatási jog; X82 Pénzügyi jog; X83 Polgári és kereskedelmi jog; X87 Munkajog; X88 Büntetőjog. Katonai büntetőjog. Kriminológia. Börtönügy; X891 Igazságügyi szervezet; X892 Polgári eljárásjog; X893 Büntető eljárásjog; X894 Kriminalisztika; X895 Híres perek; X896 Igazságügyi statisztika.

[10] Az osztály tagozódása: X910 A nemzetközi jog alanyai; X911 A lakosság kérdései a nemzetközi jogban; X912 A terület kérdései a nemzetközi jogban; X913 A külkapcsolatok állami szervei; X914 A nemzetközi szerződés; X915 A nemzetközi konferenciák. A nemzetközi szervezetek; X916 Nemzetközi együttműködés szakkérdésekben; X917 A nemzetközi viták békés elintézési módjai; X918 A béke biztosításának kérdése a nemzetközi jogban; X919 A háború és a nemzetközi jog.

[11] X930 Általános rész; X931 Tulajdonjog; X932 Kötelmi jog; X933 Szerzői jog. Találmányi jog. Védjegyjog; X934 Családjog; X937 Munkajogi kérdések a nemzetközi magánjogban; X938 Öröklési jog; X939 Nemzetközi polgári eljárásjog.

megjelenése a táblázatoknak a katalógusépítés terén vitt s már kiemelt gyakorlati jelentősége mellett a könyvtári osztályozás általános fejlődése szempontjából ezen túlmenően azért is fontos esemény, mert ez az első egészen részletes és — legalábbis a könyvtári anyag szempontjából kellően differenciált — gyűjteménye a szocialista jogban kifejlődött új, sajátos jogfogalmaknak, jogintézményeknek. Mindez az ETO társadalomtudományi táblázatainak küszöbön álló reformja szempontjából is igen fontos, mert ez a fogalom-katalógus „szókincstár" — megfelelő rendszerezéssel és logikus besorolással — az ETO táblázatok továbbfejlesztésénél is sok tekintetben felhasználható.

NAGY LAJOS

Tíz éves a Humboldt Egyetem Könyvtártudományi Intézete. A német tudományos könyvtárakban 1893 óta szervezett könyvtárosképzés folyik, ennek lényege két évi könyvtári gyakornokoskodás volt az egyetem elvégzése után. A Német Demokratikus Köztársaságban csak a fasiszta állam széthullása után kezdtek vitázni arról, hogy megmaradjanak-e az addigi rendszer mellett, az abszolutórium utáni könyvtárosképzésnél vagy pedig szovjet mintára bevezessék az egyetemen a könyvtárosi szakot. Az előnyök és hátrányok gondos mérlegelése után az utóbbi mellett döntöttek. 1955-ben megkezdődött a berlini Humboldt egyetemen a szervezett könyvtárosképzés, s ezzel kapcsolatban 1955. november 1-én megalakult ott a Könyvtártudományi Intézet. A tíz éves jubileum alkalmából a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* ünnepi számot adott ki, s ebben Horst KUNZE professzor számol be az azóta végzett munkáról.

A legsürgősebb feladat a tanterv megállapítása volt. Az első évek a kísérletezés jegyében teltek el. 1959-re kialakult egy végleges tanterv, ezt azután 1964-ben még módosították. A fő tárgy öt éven át a könyvtártan (Bibliothekslehre). Ehhez járul az első két évben a könyvtártörténet és a könyvismeret (Buchkunde). Ez utóbbi tárgy összegezi a könyvről szóló legkülönfélébb tudnivalókat, így a paleográfiát, írás- és könyvtörténetet, a kódexekről, ősnyomtatványokról szóló ismereteket, a kötéstörténetet, a modern könyvművészetet stb. A harmadik és negyedik év tárgyai az általános bibliográfia, a tájékoztatás, a dokumentáció és a tudományelmélet (Wissenschaftslehre, vagyis a tudományok története, osztályozása és szervezése) összefüggésben a szakbibliográfiákkal. A két utolsó évben magasabb fokú szemináriumi gyakorlatok keretében szakosított képzés folyik a könyvismeret, valamint a könyvtári gyakorlat egyes részeinek (könyvtári technika, könyvtárvezetés, tájékoztató munka stb.) alaposabb elsajátítására. Igen lényeges követelmény az idegen nyelvekben való jártasság. Az Intézet ebből a célból, angol, francia, orosz és latin nyelvű szakszövegeket állított össze, és adott ki.

A végzett hallgató két évig alacsonyabb fizetéssel asszisztensi besorolásban dolgozik valamelyik tudományos könyvtárban. Ezalatt szűkebb munkaterülete valamelyik speciális részéről dolgozatot ír, s ezt az a könyvtár, ahol dolgozik, és a Könyvtártudományi Intézet közösen bírálja meg.

1965 áprilisa óta minisztertanácsi határozat kötelezi az Intézetet, hogy társadalomtudományi vonalon dokumentálistákat képezzen ki. Ezeknek alapkiképzése azonos a könyvtárosokéval, különleges tárgyaik csak a második, harmadik évtől kezdődnek. (A műszaki és természettudományi dokumentálisták képzése még nincs megnyugtatóan megoldva, a tervek szerint a drezdai műszaki egyetemre fogják ezt bízni.)

Az Intézet különleges, az egyetemi oktatással össze nem függő feladatai közt megemlítendő, hogy jegyzékbe vették a tudósoknak és íróknak az NDK könyvtáraiban őrzött hagyatékát.

KUNZE professzor beszámolója után a *Zentralblatt* hasábjain az Intézet professzorai és docensei részletesen ismertetik az egyes tanszékek (Könyvtártan—bibliográfia, tájékoztatás, dokumentáció — könyvismeret — könyvtártörténet — tudományelmélet) problémáit és terveit, végül jelentést olvashatunk az Intézet kutatómunkájáról, könyvtáráról és tagjainak publikációiról.

VÉRTESY MIKLÓS

Két nyugatnémet könyvtári intézmény jubileuma. A *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* c. szakfolyóirat két legutóbb megjelent különfüzetét neves nyugatnémet könyvtári intézményeknek szenteli, évfordulóik alkalmából.

A *Die Deutsche Bibliothek 1945—1965* c. kötet (Sonderheft 3.) — egyúttal „Festgabe" H. W. EPPELSHEIMER 75. születésnapjára — a majnai Frankfurtban működő nyugatnémet nemzeti könyvtár történetét adja. A könyvtár elsősorban politikai okoknak köszönheti létét: a nyugatnémet állam szükségesnek vélte, hogy a lipcsei Deutsche Bücherei-hez hasonló intézményt hozzon létre.

A kötetet szerkesztő K. KÖSTER tanulmánya ismerteti a könyvtár fejlődéstörténetét. Feleslegesen éleshangú, politikai polémiára emlékeztető sorai nem tudják sem kétségessé tenni a lipcsei intézmény anciennitását, sem bizonyítani a frankfurti könyvtár kizárólagos illetékességét.

A könyvtár megőrző jellegű (Archivbibliothek) s elsősorban a német vonatkozású termést gyűjti s dolgozza fel bibliográfiailag. Alapgyűjtőköre az 1945. április 8. óta belföldön megjelent német és idegen nyelvű, valamint a külföldön megjelent német nyelvű és -vonatkozású irodalom. Tanulságosak az önkéntes beszolgáltatásról (mint a beszerzés egyik főforrásáról) olvasható sorok: az üzleti szellem kifogásolja az ellenszolgáltatás nélküli beszolgáltatást; a „demokratikus"-nak minősített önkéntes beszolgáltatási rendszer viszont nem biztosítja még a viszonylagos teljességet sem. A reklamációknak mintegy 30%-a eredménytelen marad.

A közel kétszáz főnyi személyzettel dolgozó könyvtár állománya az 1964. évi adatok szerint mintegy 750 000 kötet; az év folyamán 55 317 olvasó 128 345 kötetet használt. A tájékoztató szolgálat a beérkezett kérések 90%-ára adott pozitív választ. A magas létszámot a könyvtár intenzív bibliográfiai munkássága teszi indokolttá: gondozásában jelennek meg olyan kiadványok, mint a *Bibliographie der Deutschen Bibliothek*, a *Deutsche Bibliographie* (s ezek különböző kumulációi), folyóiratbibliográfiák és a *Das Deutsche Buch* alcímű kitűnő ajánló bibliográfia.

A többi szerzők a könyvtár különböző fő- és mellékfunkcióit ismertetik, így többek között az 1933—1945 évek ún. „Exil-Literatur"-jának gyűjtési munkálatait, valamint a könyvművészeti különgyűjteményt.

A *Fünfzehn Jahre Bibliotheksarbeit der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1949—1964* c. kötet (Sonderheft 4.) egy elődjeiben is nagymultú német tudományos intézmény könyvtártámogató tevékenységét ismerteti. Az intézmény az 1920-ban létesített, hasonlóan nehéz körülmények között 1949-ben új életre keltett Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft-nak s az 1949-ben keletkezett Forschungsrat-nak az egyesítéséből született meg 1951-ben. Mindkét elöd-intézménynek az volt a feladata, hogy a háborús események következtében működésképtelenné vált német tudományos szervezetet lábra állítsa s megteremtse többek között a tudományos munka könyvtári bázisait.

D. OERTEL tanulmánya jelzi, hogy a szervezetet könyvtári munkájában tanácsadószervként egy könyvtári bizottság támogatja, melynek 12 tagja közül 8 könyvtárigazgató s mely számos szakmai albizottságot működtet. Végrehajtószerve az ún. „Bibliotheksreferat", mely 20 főből áll; belföldi osztálya a bizottságok határozatainak végrehaj-

tásával, külföldi osztálya külföldi csere- és egyéb kapcsolatok ápolásával foglalkozik. A szervezet általában kérelem alapján, a jelentkező kritikus pontokon nyújt anyagi és tanácsadási támogatást.

Működése során a szervezetnek számos oly kérdéssel is foglalkoznia kellett, melyek csupán tudományszervezési vonatkozásúak. H. TIEMANN tanulmánya így érdekes bepillantást nyújt a nyugatnémet gyűjtőköri munkálatokba s megadja a jelenleg érvényes gyűjtőköri felosztást. Egy másik tanulmány a fontossági csoportokba sorolást is ellátó folyóiratbizottság munkáját ismerteti. Figyelemreméltóak — s az intézmény egyik nem mindennapos területére mutatnak W. GRÜNWALD tanulmánya s annak mellékletei a tudományos könyvtárak költségvetési normáinak kialakíthatóságáról, a beszerzés, állományvédelem és személyzet vonatkozásában. Beszerzési téren átlagárakkal számolnak (p. o. egy műszaki folyóirat 55,— DM, egy társadalomtudományi folyóirat 40,— DM). A személyi szükségletet az állomány, az évi gyarapodás és a használat adatai alapján próbálják normásítani. Több kisebb tanulmány után ismét D. OERTEL nyújt áttekintést a szervezet által támogatott területekről, az 1949 óta befektetett összegekről. A tekintélyes összeg (37,5 millió DM) mintegy 75%-át állománygyarapításra fordították.

A tudománytörténeti és -szervezési szempontból jelentős kötet hangvétele szigorúan akadémikus s örvendetes módon kerül minden bántó stiláris elemet.

TÓTH ANDRÁS

Az AIBM varsói kongresszusa. Az AIBM — a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége — 1966. szeptember 4—8. között Varsóban tartotta évi kongresszusát, melyet jelentős eseménynek könyvelhetünk el. Először fordult elő ugyanis a szervezet történetében, hogy ülését szocialista országban tartja. Az ötnapos értekezletsorozaton számos fontos kérdést tárgyaltak meg a különböző (szakkönyvtári, közművelődési könyvtári, hanglemeztári, RISM, RILM, dokumentációs központok, himnológiai) munkabizottságokban. Különösen fontosnak tűnik két mozzanat. Az 1967. január 1-évl Barry S. BROOK professzor vezetésével induló RILM *(A Zenetudományi Szakirodalom Nemzetközi Forrásrepertóriuma)* munkájának részletes ismertetése, melyet gépi indexelési eljárással két sorozatban indítanak meg. Az egyik sorozat a tulajdonképeni index, a másik az abstracts, melyek anyagát a különböző nemzeti dokumentációs intézmények, könyvtárak, vagy más szervek útján kívánják összegyűjteni. A másik fontos esemény egy, az AIBM keretén belül létesítendő Osztályozási Bizottság előkészítő munkájának megindítása. Az 1967. évi Salzburgban rendező kongresszusra elkészítendő széles körű, a jelenlegi világhelyzetet értékelő áttekintést PETHES Iván foglalja össze, Hans-Martin PLESSKE (Deutsche Bücherei, Leipzig) közreműködésével. A kongresszus nagy érdeklődéssel kísért előadásait és vitáit, valamint az igen igényes és jó előadásokat, kiállításokat a mintegy 120 delegátusból álló közönség nagy tetszéssel fogadta.

π

Lengyel ex libris kiállítás. Azoknak, akik szeretik a szép könyvet és szeretik a kisgrafikát: egy-egy ex libris kiállítás mindig ünnep. Örvendetes jelenség, hogy ezek az eddig oly ritka ünnepek mostanában gyakrabban és csaknem szabályos időközökben ismétlődnek. Az 1964 szeptemberében az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett exlibris kiállítást tekinthetjük a fellendülés kiindulási pontjának. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Kisgrafika Barátok Köre együttműködésével két év alatt már az ötödik exlibris kiállításra került sor, s mindegyikhez katalógus is készült.

A kiállítások periodikussá váló jellegének már csak azért is örülünk, mert ezek nemcsak a nagyobb érdeklődés felkeltésére alkalmasak, hanem arra is, hogy eloszlassák azokat a téves nézeteket, amelyek az ex libris művészet „exkluzív", „nem akárkinek való" voltával kapcsolatosak. Ebből a szempontból is nagyon szerencsés az a tény, hogy a kiállítás éppen a modern lengyel ex libris művészetből ad ízelítőt. A lengyel grafika formanyelvére ugyanis a friss, elfogulatlan, korszerű és merész újítókedvű vonások jellemzőek.

31 tabló, mindegyiken 8—10 ex libris, összesen négyszázhetvenkét db. kisgrafika a Malborki Múzeum gyűjteményéből. Ezt a mennyiségileg is impozáns anyagot huszonnégy mester neve fémjelzi. A legelső, ami szembeötlik: az ex librisek tematikája rendkívül változatos. Tejesen hiányzik a kultúrális hordalékanyag, amely igen gyakran megtalálható hazai ex libris termésünkben. A nálunk oly gyakori könyvábrázolások elmaradnak, vagy ha nagynéha jelentkeznek is, akkor is csupán mellékesen, soha sem főmotívumként. Az ábrázolások sűrítetten adnak vissza egy-egy hangulatot, pillanatnyi benyomást vagy ötletet, néha címerjellegűek, máskor a humor ellenállhatatlan erejével hatnak.

Az előadás-, a felfogásmód legalább ilyen változatosságot mutat, mint az ábrázolások tárgya. Vannak lapok, amelyek a román stílus nagyvonalúságával és merev nehézkességével szinte kőszerűen súlyossá teszik a maguk néhány négyzetcentiméterét, mások egészen az Európán kívüli népek buja vegetációit idéző ábrázolásmódját juttatják eszünkbe. De felfedezhetjük az absztrakt grafika stílusjegyeit is. Az összkép azonban mégis egységes, függetlenül az esetleges stílusjegyektől: szabad, levegős, merész és vidám, de mindenképpen megújult és korszerű.

Változatosság jelentkezik az alkotások anyagában és technikájában. Kínai rizspapír, durva fatartalmú és finom merített papír, itatós és pergament. A technikai eljárások: rézmetszet és rézkarc, fa- és linómetszet, litográfia, foto-offset nyomat.

És: színes ex librisek. Nálunk még kevéssé elterjedt műfaj. Némi idegenkedést vált ki; úgy tűnik, hogy az ex libris jóértelemben vett igényességével és előkelőségével kevésbé egyeztethető össze ez a kissé harsány, plakátszerűnek tűnő előadásmód. Némelyik egyenesen bőröndcímkére emlékeztet.

Örömmel láttunk a magángyűjtők mellett a legkülönbözőbb intézmények (könyvtár, politechnikai intézet, autóklub stb.) kifejező ex-libriseit is. Nálunk az ex libris-művészet legújabb fellendülése még nagyon kevés pártfogást talált az intézményekben, a kiállítások tanúsága szerint kevés megrendelő került ki közülük.

Mindent összevéve: a hazai ex libris művészet bőségesen meríthet azokból a tanúságokból, amelyeket egy ilyen reprezentatív seregszemle nyújt.

H. Lakatos Éva

Kiállitás a nyomdászkönyvtár 100 éves jubileuma alkalmából A Nyomda-, a Papíripar és a Sajtó Dolgozói Szakszervezete 1966-ban ünnepelte könyvtára alapításának 100 éves évfordulóját. Az első magyar munkáskönyvtár hagyományaihoz méltó emlékünnepség és kiállítás keretében emlékeztek meg a szakma képviselői és a könyvtár munkatársai az elődök küzdelmes és eredményes munkájáról.

A kiállítás gerincét a könyvtár történetét bemutató dokumentumok alkotják. 1865-ben alakult meg a Nyomdászok Önképző Egylete, az első hazai munkás kultúregylet, mely a „Művelődéssel a szabadságért!" osztályharcos jelszavát írta zászlajára. Egy év múlva szervezték meg az egylet könyvtárát, mely a kezdeti 500 kötetről a századfordulóra már 11 000 kötetes gyűjteménnyé fejlődött. A korabeli „népkönyvtárakkal" szemben itt színvonalas irodalmat adtak a munkások kezébe, először juttatva el közvetlenül a dolgozókhoz a baloldali szocialista írók műveit. A tárlókban kiállították a könyvtár

kezdeti korszakából származó könyveket: ROUSSEAU mellett MARX és ENGELS művei, valamint CSERNISEVSZKIJ, LASSALLE, BABEL, MEHRING és DARWIN írásai láthatók. A külföldi szépprózát már korán a haladó szellemű írók képviselték, elsősorban ZOLA, majd GORKIJ. A szakmai műveltség emelésére kezdettől fogva nagy gondot fordítottak, e célból szerezték be a fontosabb nyomdászati és nyomdászattörténeti szakmunkákat járatták a szaklapokat. E gyűjtemény 1941-ben külön szakkönyvtárrá szerveződött s máig egyik leggazdagabb gyűjteményünk a tipográfia terén.

Régi tagsági lapokon, kölcsönzési kártyákon, a gyakran kiadott nyomtatott katalógusokon, a könyvtár korabeli képein, a *Typographia* c. nyomdászlap könyvtári vonatkozású cikkein vándorol a tekintet, s nyomon kísérheti a kezdeti hősi korszak évtizedeit, majd az első világháború előtti virágkort, amikor 1909-ben 1 192 beiratkozott olvasónak 59 600 kötetet kölcsönöztek. A két háború közötti idő a hanyatlás korszaka: a szakszervezeti mozgalom hanyatlása következtében a munkások többé már nem tömörültek a mozgalom és annak központi könyvtára köré. A nyomdász-könyvtárosok azonban a változó körülményekhez is tudtak alkalmazkodni: jelentős baloldali írók közreműködésével, mint BENEDEK Marcell, HATVANY Lajos és MÓRA Ferenc, sikeres irodalmi előadásokat szerveztek, a vidéki nyomdászok közé pedig vándorkönyvtárak útján juttatták el a könyveket. Képek, adatok illusztrálják a szakszervezeti könyvtári mozgalom felszabadulás utáni fejlődését: 1965-ben 4009 szakszervezeti könyvtárban 5 321 200 kötet között válogathatott 558 100 beiratkozott olvasó.

A kiállítás anyaga jól érzékelteti a könyvtár összefonódottságát a munkásmozgalommal. A nyomdászok, mint az ipari munkásság legműveltebb rétege, mindig is élen jártak az osztályharcban. A mozgalom sorsában mindenkor osztozott a nyomdász-könyvtár is: 1898-ban átmenetileg a rendőrség lefoglalta az egész könyvtárat, a Tanácsköztársaság bukása után évekig zárva maradt. Az 1944 áprilisában elrendelt fasiszta könyvselejtezést a könyvtárosok nem hajtották végre, hanem elrejtették a könyveket.

Végigkíséri a kiállítás a nyomdászok társadalmi, szakmai és kulturális egyesületi életét és tevékenységét is. Az először 1860-ban megtartott János-ünnepély, az 1870-ben alakult Pest-Budai Továbbképző Egylet, a munkásdalárda, a színjátszó csoport, a nyomdászok Gutenberg zenekara, az 1927-ben alakult munkás szavalókórus mind valamilyen formában kapcsolódott a könyvtárhoz.

Megemlékezik a kiállítás a könyvtár áldozatkész munkásairól, a nyomdász-könyvtárosokról is, akik napi munkájuk után, fizetség nélkül végezték munkájukat. Az első könyvtárosok MAYER János és TÜRKE József voltak. A választott könyvtárosok mindig a nyomdász szakegylet legkiválóbb tagjai közül kerültek ki. Közülük FRÖLICH Sámuel még az első világháború előtt kezdett dolgozni s egészen a legutóbbi évekig viselte hivatalát, a szakkönyvtárat 1942 óta — ma is — VÉRTES Jenő vezeti.

Néhány tárlóban nyomdászattörténeti anyagot is talál a szemlélő, inkább csak rövid jelzés formájában, mintegy a szakma illusztrálására. Egy ADY-vers kéziratán ötletesen mutatják be a gondolat útját a nyomdai megjelenésig. Az ADY-kéziratot az egykori lelkes nyomdászok őrizték meg. A könyvtár kézirattári gyűjteményében még igen sok jeles írónk kézirata megtalálható, valamennyi a nyomdászok gyűjtéséből. Egy másik tárló a legutóbbi évek díjnyertes legszebb magyar könyveit sorakoztatja fel.

A kiállítás megnyításakor rendezett bensőséges hangulatú emlékünnepélyt — melynek egyik külföldi vendége Heinz OEHLER, a Nyomdaipari Dolgozók Nemzetközi Konzultatív Konferenciájának elnöke volt — a könyv dicséretének szentelt művészi műsor követte.

SOMKUTI GABRIELLA

SZEMLE

Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919-1945 között. Bp. 1964. Akad. K. 135 l.

Az *Értekezések a történettudományok köréből* c. sorozatban látott napvilágot Szilágyi Jánosnak ez a munkája. Örvendetes, hogy történészeink érdeklődése egyre inkább kiterjed a művelődéstörténeti kérdésekre is. A szerző vizsgálja a munkásság kulturális életét, és művelődési viszonyait a két világháború közötti időszakban. Különösen hasznos és érdekes ez a munka számunkra, könyvtárosok számára, mert érdekes adatokat szolgáltat a munkásosztály általános művelődési feltételeire vonatkozóan, másrészt a minket közelebbről érdeklő olvasási viszonyokat illetően. Kutatásainak külön érdeme, hogy jelentős szerepet vállalt a munkásság olvasására, kulturális életére vonatkozó, meglehetősen szétszórt és szórványos dokumentum anyag felkutatásában. Tanulmánya így igen értékes közvetlen forrásanyagot tár fel a művelődéstörténeti kutatás számára.

A szerző többek között vizsgálja, hogy az olvasás más művelődési alkalmakhoz képest milyen szerepet töltött be és milyen arányokat öltött a munkásosztály körében. Kitér röviden olvasmányaik minőségére, a nők és a férfiak, a vidéki és a fővárosi munkások olvasásának különbségeire. Elemzi továbbá, hogy a munkásosztály kereseti viszonyai és életkörülményei milyen lehetőségeket biztosítottak az olvasásba való bekapcsolódásuk számára. Vizsgálataiból kitűnik, hogy a munkásosztály a korszak társadalmának legtudatosabban művelődő és a művelődés iránt leghatározottabb igényekkel fellépő rétegei közé tartozott. Összegezi és világosan bemutatja azt is, hogy egyrészt a hivatalos népművelési politika, a jobboldali munkás szervezetek, másrészt a munkásság saját szervezetei: szakszervezet, SzDP, a KMP stb. milyen indítékokból, milyen céllal, s milyen eszközökkel igyekeztek ezt az igényt kielégíteni. Kimutatja, hogy a leghatékonyabbaknak és legeredményesebbeknek a baloldali munkásszervezetek bizonyultak. Tevékenységük révén Magyarországon az adott körülményekhez képest magas színvonalú, haladó és forradalmi tartalmú munkáskultúra alakult ki, amely alapja és előiskolája lett a szocialista kultúra felépítésének.

Kovács Ilona

Dersi Tamás: A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok. Budapest, 1965. Szépirodalmi Könyvkiadó, 520 l. 1 t.

A két világháború közötti idő költőinek és prózaíróinak egyre-másra megjelenő nagyszabású monográfiái egy eddig eléggé alá nem húzott tanulságot hoztak: a sajtó, a hírlapírás döntő jelentőségének a felfedését. Melléjük állítva Dersi Tamás életrajza Mikes Lajosról — akiben az író már teljesen a kritikusban és a szerkesztőben oldódik fel —, mi kell még több, hogy megértsük, a XX. század irodalomtörténete nem érthető sajtótörténete nélkül.

Mikest — állapítja meg — még legszeretetteljesebb egykorú méltatói sem értették meg egész jelentőségében: az irodalmi köztudat elnagyoltan kidolgozott emlékképet őriz róla, mert szerkesztői, kritikusi-műfordítói tevékenységét nem tudták egybefüggően áttekinteni és főleg elfelejtették vagy sohasem ismerték fel egész nagyságában az irodalomszervezőt, akit a húszas években méretben és hatásban Osvát mellé kell állítani. De eltakarva maradt részben éppen Mikes furcsa, komolyt és élcest, lelkest és cinikust vegyítő „rejtélyes" egyénisége miatt a kortársainál haladóbb, az átlag polgári radikálisokénál hangsúlyozottabban a balszél felé mutató politikai felfogása, világnézete is. Az irodalmi életbe és egyben a magyar sajtó történetébe is a Palágyiak nemzetit és forradalmit vegyítő folyóiratában, a *Jelen*ben lépett be. Egyik legelső tanulmánya Marxról szólt; azután a plebejus lázadó fegyverzetében támadta az egyetemet mint

kasztképző diplomagyárat. VAJDA Jánosért rajongott — de nemcsak a költőért, hanem a politikus, a publicista VAJDÁért; az ember- és szabadságszeretetet negyvennyolc fényében tanulta látni, mikor magyar szabadság és az ember szabadsága egyet jelentett. Kedves filozófusával, SCHOPENHAUERrel is az igazságtalanság, a nyomor és a tudatlanság feletti felháborodásában értett egyet, ez tette szenvedélyes és önfeláldozó interpretátorává, ugyanezért, meg a nagy író kérlelhetetlen realizmusáért vállalta STRINDBERG óriási erőfeszítést kívánó fordítását. A szociológiát és jogbölcseletet PIKLER Gyulától, a magyar radikalizmus eszmei alapvetőjétől tanulta. A *Huszadik Század* 1912-ben tartott sajtóankétján nem csatlakozik azokhoz, akik úgy vélik, hogy az újságíró munkáját mint „mesterséget" űzheti akkor is, ha nem ért egyet azzal, aminek megírására lapjának és a lap irányítóinak felfogása kényszeríti. E szigorú erkölcsi felfogásából levonja a következtetést, amikor a baloldali mozgalmak átmeneti hanyatlása idején elhagyja a kormánypárti lapnál betöltött kényelmes állását. A szociáldemokraták felé közeledik, a pártban a baloldalt képviselő KUNFIval köt barátságot. 1919-ben odaáll a Tanácsköztársaság mellé, nevével vállalja (akkor, amikor régi baloldali szerkesztők is névtelenségbe és háttérbe húzódnak) az *Est* kommunista szellemű szerkesztését, majd a lap megszűnése után a MARX műveit fordító bizottság szervező munkáját.

Mint olvasószerkesztő került az *Est*hez. Így kezdődött szoros kapcsolata MIKLÓS Andorral a lapvezérrel — és ezzel kezdődnek DERSI könyvének, legfontosabb, legtöbb újat tartalmazó, legtanulságosabb fejezetei. A MIKES-portré a XX. századi magyar sajtó portréjává szélesedik. Ha talán úgy érezhettük az elején, hogy DERSI mélyebben merül a mesterektől átvett eszmei hatások elemzésébe és igényeinkhez képest szűkmarkúbban osztogatja nyomozásának eredményeit MIKES szerepéről a *Magyar Szó*, a *Magyar Nemzet*, a *Pesti Napló* körül — most a MIKLÓS Andorral való összeköttetés kapcsán a hírlapirodalom képe a biográfiai kereten messze túlemelkedő domborzatot kap. Ez az 1910-es, de főleg az 1920-as évek magyar sajtóviszonyainak az első történész alapossággal készült analízise, egy nagyszabású sajtóvállalkozó — mondhatjuk nyugodtan, a legnagyobb magyar kapitalista sajtótrösztvezér — karrierjének a tükrében. Minden forrást felkutat, ami eddig hozzáférhető, főleg az egykorú sajtót (különösen az első világháború utáni emigráció sajtóját), de egykorú irattárak átmenekített anyagát is. Nyugodt módszerességgel veti egybe és mérlegeli az adatokat, nem sieti el a következtetéseket, egy-egy már bizonyosnak látszó eredményt hirtelen más nyomon újraindulva tesz teljesebbé, árnyaltabbá. Felfedi MIKLÓS Andor szerény pályakezdését, a közgazdasági rovat-szerkesztő állásával járó nem különösebben jóízű lehetőségeket a gyors pénzszerzésre (amelyekre tragikomikus ártatlansággal úgy látszik maga MIKES vezette a költőnek induló MIKLÓS Armand-t), majd *Az Est* alapításához vezető pénzmanővert, a közönséges revolverezéstől sem visszariadó lapalapító további pozícióhódításait, az Athenaeum egész vállalatának megszerzését, egy a fondorlatosság határán csak valamivel innen álló szerződéssel, HATVANY Lajosék „átejtését" a *Pesti Napló* tulajdonjoga körül stb. DERSI a szakemberek, de sokszor az átlagkortársak előtt is ismert tényeket ad elő, de jegyzeteit átlapozva vesszük észre, mennyire határozatlan, memoár-szerű volt mindaz, amire eddig még a tudományos közfelfogás is támaszkodott.

Hogyan lehetett az *Est*-lapoknak olyan fontos szerepük a magyar irodalom két világháború közti történetében? Ez DERSInek — aki elsősorban mégis irodalomtörténeti könyvet ír, — központi problémája, amelyet több oldalról közelít meg. Meggyőzően és az adatok sűrű cölöpépítményére szerelve vázolja fel a magyar irodalom helyzetét a Horthy-korszak első éveinek bénultságában. A *Nyugat* vezet, de tekintélye múltján nyugszik, jelen hatása már csak anyagi okból is korlátolt, új írógárdát pedig már nem tud felszínre hozni, alakítani. Más, eszmeileg ugyanolyan síkon mozgó felelős irodalmi fórum nem bontakozik ki. Ilyen helyzetben nyújt kezet az íróknak MIKLÓS Andor. MIKLÓS irodalompártolása ismét többoldalú felderítésre szorul. Nem zárja el DERSI azt a gondolatot, hogy a szerencsés tőkés spontán jóindulata is közrejátszott írók, költők felkarolásában, akik közé maga is kívánkozott kezdő korában. A parvenű működvelő és műértő fitogtatási gesztusát sem lehet számításon kívül hagyni: a színésznőfeleség szalonjába jól illettek a szellemi élet kiválóságai is. De a közeledés legfőbb alapja mégis az üzleti számítás. Az irodalompártolás olvasókat, sőt hirdetőket vonz. De ezen túl: megnyeri azoknak a kegyét, akiktől az újság sorsa is függ, a hatalom birtokosaiét. Egyik módja a kormányhoz más utakon már sikertelenül próbált törleszkedésnek, különösen, amikor ennek a kormánynak tagját, KLEBELSBERG grófot cikkeinek közlésével meg tudta nyerni. Egészen sohasem bíztak benne a

kurzus kormányténye zői és ez — DERSI finoman állapította meg — mellette is szól: az *Est* és a *Pesti Napló* tartalomban és színvonalban is sokkal közelebb állt a régi magyar sajtó színvonalához, mint a jobb és szélsőjobb orgánumok *(Szózat, Nép, Magyarság)*. Az irodalom helyreillesztette MIKLÓS egyensúlyát a hatalom felé — de egyben rehabilitálta az ellenforradalom idején az irodalmi társaságokból számkivetett nagyokat és újak, fiatalok szóhozjuttatása az *Est*-lapok irodalmi tekintélyét növelve, növelte *az irodalom* tekintélyét is. A tőkés szemében ez becsületes paktum: MIKLÓS így jutott társadalmi tekintélyhez, az írók orgánumhoz, hanghoz, érvényesülési lehetőséghez. A lapvezér a „public relations" korai magyar zsenije is . . .

MIKESben viszont az *Est*-konszern törököt fogott a szó jó értelmében. MIKLÓST jól ismerve felmérte a nagy meglepetésre őrá, MIKESre ruházott általános rovatvezetői megbízás hátterét — de a kétes értékű megtiszteltetést az egész irodalom javára fordította. 1919 reakciója által megcsonkított pályájukat újra biztos mederbe terelte az állandó munkatársként szerződtetett „nagyoknak", az általa felfedezett újakat, „fiait" FODOR Józseftől GELLÉRI Andor Endréig, nem csak megélhetéshez segítette, de tanította őket, útjukat az irodalmi élet útvesztővé vált kuszaságában az általa felismert legjobb irányba terelte, igényeket, kritikus önvizsgálatot támasztott bennük. Ez mentsége — ha kell ilyen — az utókor előtt.

Mert, persze, az ő szerepének a megítélése sem egyöntetű. DERSI joggal veszi védelmébe a szektás túlkövetelések ellen. Még a fenti rövid elemzésből is világos, mennyire igazságtalan MIKLÓS Andornak, és az általa képviselt megalkuvó, lagymatag liberalizmusnak a kiszolgálóját látni benne. De az is világos, hogy a VAJDA János-féle negyvennyolc nemzeti fényeivel bevont forradalmisága viszont más volt, mint amit szocialista kortársai annak tartottak. DERSI fejtegetéseiből kiderül, hogy az egykorú polgári írókhoz képest mégis a legmesszebb jutott el, és hogy a magyar irodalom igazán értékes eszmeiformai hagyományait az ő védencei vitték tovább.

Sőt, végig tekintve a fejezeteken — amelyekben DERSI most már sorraveszi az *Est*-lapok egyes íróit és egész írócsoportját, részletesen elemezve kapcsolatukat MIKLÓS irodalmi rovataival, és amelyeket itt megközelítő részletességgel nem tudnánk bemutatni — önként adódik egy általánosítás, amelyet DERSI nem mond ki, és amely a magyar polgári sajtó egészére érvényes: a magyar irodalom és a magyar sajtó viszonyában az egész kapitalista korszakban jellemző, hogy az író-munkatársak felette állnak az újságok politikai és gazdasági erkölcs szempontjából elfoglalt színvonalán. A magyar sajtótörténet jellemző paradoxona az ellentmondás a vállalatok kérlelhetetlenül önző üzleti szempontjai és a lapok által foglalkoztatott írók erkölcsi-szellemi színvonala között. Ezért fontosabb irodalom és sajtó kölcsönös összefüggése nálunk, mint más kapitalista multú vagy jelenű népeknél.

1922-ben, pontosan tíz évvel a *Huszadik Század* sajtóerkölcsi vitája után, újabb irodalmi ankétot vezetnek a *Pesti Napló*ban. Ezúttal az irodalom pangása a téma. A résztvevők DERSI szerint arra a megállapodásra jutnak, hogy kulcskérdés a sajtóban az irodalmi publikáció rangjának és jogainak visszaállítása. Persze, ez nem általánosítható: sajtó és irodalom *ilyen* szoros kapcsolata nem szükségszerű. (Némely nyugati államban egyes kivételes orgánumok függetlenségének biztosításával szeretnék a monopóliumok roncsoló hatását megelőzni: *Le Monde, Times.)* De a magyar sajtó életében az irodalom becsületmentő szerepe mondhatni döntő történeti tényező.

Vázlatosan sem térhetünk ki már DERSI könyvének két utolsó fejezetére: SZENDREY Júlia rehabilitálására és a Baumgarten-díj körül MIKES által betöltött jelentőségteljes szerep ismertetésére. Pedig legalább az utóbbi a *Magyar Könyvszemlé*t szorosan érdeklő kiadástörténeti témakört is érinti. És itt is sok új mondanivalója van.

Általában: DERSI alapos részletezése nem bőbeszédűség. Bár helyenkint talán túl részletesen időzik egy-két már közismert irodalomtörténeti emlék felidézésénél. (Pl. GELLÉRInél.) És igaz, hogy a minden árnyalat felderítésére irányuló törekvés okoz egyenetlenségeket: így az OSVÁT—MIKES ellentétet tárgyaló fejezet mégegyszer visszakanyarodik MIKLÓS Andor irodalomfelfogásának kérdéséhez. Általában a MIKES—MIKLÓS ellentét néha epikusan eltúlzott angyal-ördög arányokat kap. Nem vont volna le a *Pesti Napló* nagy íróinak tekintélyéből, ha még őszintébben tárja fel az ellentmondást a MIKLÓS ditirambikus nekrológjai és a későbbi visszaemlékezések kegyetlen — persze bizonyára igazságos — szókimondása között. Talán innen származik a fel nem oldott ellentét MIKLÓS teljesen értetlennek jellemzett irodalmi felfogása és más helyen (229. l.), anyagi érdekek felett elsikló „nosztalgiája" között.

De inkább többet volnánk hajlandók kérni ettől a könyvtől — amely pedig fel-

vetett témájánál így is többet ad — mint kevesebbet. A legnagyobb magyar sajtóroszt teljes megértéséhez nem ártott volna a viszonylag kisebbeket is röviden bemutatni (LÉGRÁDY. Központi Sajtóvállalat). A MIKLÓS-tröszt helyett LÉGRÁDYéknak író KOSZTOLÁNYI, mint ellentét, egymaga érdekesen árnyalhatná az *Est*-lapok hatását az irodalmi életre.

Az alapos, szép monográfia megérdemelt volna egy teljes névmutatót. Nemcsak az adatok és eredmények könnyebb felhasználásához lett volna ez segítség, de olvasás közben is könnyítené egy-egy bonyolultabb összefüggés visszakeresését.

DEZSÉNYI BÉLA

A cenzúra árnyékában. Válogatta, szerkesztette, előszóval és összekötő szöveggel ellátta MARKOVITS Györgyi és TÓBIÁS Áron. Budapest, 1966. Magvető. 796,1 1. Illusztr.

Könyvtáros-agyunk, filológus idegzetünk kezdetben csak fanyalogva percipiálja ezt a különös összetételű nagy könyvet. Szövegkiadás, történelmi forrásnak számító dokumentumok sokoldalú gyűjteménye, a HORTHY-rendszer sajtópolitikájának igényes válogatású okmánytára. De a tudományos érdeklődésű olvasó több rendszert szeretne benne. Például, hogy az „összekötő szövegek" (tipográfiailag vagy más módon) pontosabban váljanak el a dokumentumoktól (pl. 313—321. 1.), hogy a vers fakszimilék ne olvadjanak össze a nem reprodukcióban felvett eredeti szövegekkel (pl. 271. 1. után), hogy egymást követő bírósági és rendőrségi iratokból ne közöljék kétszer vagy háromszor egymásután ugyanazokat a verses vagy prózai idézeteket, pláne, ha azok közismertek, hogy legyen pontosan megmondva, hol teljes a közölt dokumentum, hol kurtított. Idézni lehetett volna viszont az irodalmat, ahol egyes tényeknek, pereknek már irodalma van. Különösen, ha éppen a szerzők egyike írt róluk.

De ezzel ki is merítettük lelkiismeret diktálta kifogásainkat. Amit ezen túl mondhatunk, az csak dicséret, elismerés a szép anyag összehordásáért, egyszerű, minden hamis nagyképűségtől, meg túlméretezett s ezért fölösleges, „agitatív" törekvéstől mentes bemutatásáért. Még a filológus is el kell, hogy ismerje: *első* közlése ez egy soha még fel nem használt, értékben még fel nem becsült forráscsoportnak. Nem kétséges, hogy a tudományos kutatás is sokáig fogja hasznát látni. És — emellett nem ennek ellenére — magas feszültségű olvasókönyv is — az irodalom barátai — a kortörténet mélyebb ismeretére törekvő közönség és az ifjúság számára. Fáradság nélkül ismerteti meg velünk a letűnt korszak irodalmi életének sok rejtett rugóját, a gondolat, a szó kimondását kísérő veszélyeket, könyvkiadás, könyvkereskedelem haladó képviselőinek áldozatát. Emberi erkölcsöt, bátor kiállást, logikus szép és merész érvelést a megtámadott, írók mellett (1. VAJDA Ödön védőbeszéde!). Csak néhány száz dokumentumot ad a majd 800 oldalon — de ezek a legpatetikusabb pillanatokat, a döntő fordulatokat ragadják meg és ezzel a kor egész légkörét érzetik. Minden kedvezőtlen legkört teremt, a mi a sajtót korlátozza. Gondoltuk-e, ha MARKOVITS és TÓBIÁS nem hoznak rá adatot, hogy volt magyar cenzor, aki a cárt, a már tizenöt éve megdöntött cári rendszert védte magyar író ellen!

Sok hasonlóan éles világot vető részletet idézhetnénk, a könyv három fő részéből — ezek elsője a jogi szövegeket, az intézkedések alapját, a második a pereket, tárgyalásokat, titkos és nyílt rendelkezéseket egyes írók, könyvek, lapok ellen, a harmadik maguknak az íróknak nyilatkozatait, tiltakozását, visszaemlékezéseit fogja össze — adatok meglepő sokaságát. Könyvtáraink örvendetes szerepet játszanak a kevés örömet keltő helyzetekben: a Szabó Ervin (akkor Fővárosi) Könyvtár szabadon adja ki a marxista szerzők műveit (fiatal munkatársait ezért meg is róják), az Országos Széchényi Könyvtár viszont elzárkózik emigráns írók munkáinak ügyészségi eljáráshoz való rendelkezésre bocsátása elől.

De a legérdekesebb a könyv második részében PETŐFI híres versének, a *Dicsőséges nagyurak*nak a története. Nemcsak a csendőrök és a nyomozók, nemcsak a szegedi kir. törvényszék, de még egykorú újságírók sem tudják, hogy a parasztaszszonyok olyan verset dalolnak (és szenvednek üldözést érte),amelyet a legnagyobb magyar költő írt. Itt kivételesen helyeselni kell, hogy az összeállítók különböző aktákból több változatban közlik a vers átalakult szövegét. Igazuk van: itt figyelhető meg, hogyan jut el egy költői alkotás a nép érzelemvilágán át a folklorizálás határáig.

Még sok hasonló részletet idézhetnénk. A kiadó és a nyomda is méltónak bizonyult a feladathoz: nemcsak az növeli a könyv értékét, hogy sok ma már alig ismert folyóiratról és könyvről közöl képet, de papírja, tipográfiája bibliofil kiadvánnyá avatja. Kár, hogy sajtóhiba mégis akad!

D. B.

Csapodi Csaba: Állományvédelem módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárban és Régi-könyv Gyüjteményében, 1949-1964. Bp. 1965, (Akad. ny.) 48 p. 18 t.

Nyomtatásban eddig még nem jelent meg olyan mű, amely ilyen tömören és hűen tükrözné állományvédelmi helyzetünket. Külön értéke a tanulmánynak, hogy a szerző nemcsak azt mutatja be, hogy az Akadémiai Könyvtár Kéziratтárában és Régi-könyv Gyűjteményében hogyan értek el eredményeket e téren az elmúlt 15 év alatt, hanem a bevezetőben azt is leírja, milyen volt és milyen ma általában a könyvtári állományvédelem hazánkban és a környező országokban.

A könyvtári állományvédelem valóban mostohagyermeke könyvügyünknek, ha azt a könyvtári munka egyéb területein elért jelentős és szép eredményekkel hasonlítjuk össze. Az állományvédelem valamennyi — nagyobb gyűjteménnyel rendelkező — könyvtárat érint, éppen ezért olyan sürgős intézkedésekre lenne szükség, amelyek országosan megoldanák ezt a fontos problémát.

A Magyar Tudományos Akadémia 1949. évi újjászervezésével gyökeres változás történt az Akadémiai Könyvtárban. A korszerű könyvtári szervezet kialakításán túlmenően, az anyagi erők megsokszorozásával megnyíltak a lehetőségek az Akadémiához méltó Kézirattár és Régi-könyv Gyűjtemény létrehozására. A program alapján megindult a gyűjtemény szervezetének, tároló és feldolgozó tevékenységének kialakítása. A gyűjteménynek ugyanis eddig nem volt sem önálló szervezeti egysége, sem megfelelő berendezése. Mindent teljesen előről kellett elkezdeni, méghozzá olyan körülmények között, amikor az egész intézmény igen súlyos helyiséghiánnyal küzdött.

A helyiségek kialakításánál, a tárolóberendezések készítésénél már érvényesültek az állományvédelmi szempontok. A legértékesebb anyagok részére tűzbiztos és páncélajtóval ellátott külön termet létesítettek. A helyiségek kialakítása előtt azonban nem mérték fel kellően a gyűjteménybe kerülő meglévő és várható új gyarapodás anyagát. Ennek az lett a következménye, hogy ma már helyhiánnyal küzdenek. A teremkönyvtárnál jobb és korszerűbb megoldásra is lett volna lehetőség.

Az állományvédelmi munka — kötés, restaurálás, stb. — megindítása sem volt egyszerűbb a helyiségek, a tároló hely és a berendezés megteremtésénél, mivel a gyűjtemény anyaga még az ősnyomtatványokat is beleértve aggasztóan rossz állapotban volt. Nagyrésze szétesö kötetekből, fölhasadozott borításokból, félbetört fatáblákból állt. Sok esetben a fedőkarton is hiányzott. Legjobb esetben kötöző zsineg fogta össze az egységek részeit. Mindezen túlmenően igen nagy volt a restaurálásra váró kéziratos és könyvanyag. Tisztázatlanok voltak akkor még a restaurálás módjának általános szempontjai is. Nem volt megfelelő jogi szabályozás az állományvédelemre sem, bár ez a kérdés ma is várat magára. Ilyen körülmények között igen nehéz volt eldönteni, hogyan, melyik és milyen jellegű anyagrésszel induljon el az állományvédelmi munka.

A tanulmányból kitűnik, hogy merészen de eredményesen fogtak a kérdés megoldásához. Részletes adatok jelzik a kötések és a restaurálás mennyiségét és a felmerült költségeket az 1950—1963 közötti időszakban. Összesen: 2895 db kézirat javítását végezték el 144 200,— forintos költséggel. 364 ősnyomtatvány és 312 antiqua kötésére és restaurálására: 326 500 forintot költöttek. Ez kéziratoknál: 49,81 forint, a könyvek kötésénél, ill. restaurálásánál: 482,99 forint egységárnak felel meg. Ez látszólag magasnak tűnik az utóbbinál, de figyelembe kell venni, hogy egyes esetekben a 100 munkaórát is meghaladta az egyes kötetekre és restaurálásra fordított munkaidő.

A régi kötések restaurálásánál igen helyesen az volt a cél, hogy lehetőség szerint mindent megőrizzenek a tudományos kutatás számára. Éppen ezért minden olyan kötést, kötetet meghagynak eredeti állapotában, amelyet javítással sikerült használhatóvá tenni.

A modern vászon és félvászon kötésű megoldásokat is alkalmazzák. A régi és az új megoldások tehát egyaránt megtalálhatók a gyűjteményben. Ezzel is előbbre jutnak az évszázados lemaradás behozásához és a költségek csökkentéséhez.

Az új kötéseknél az elsőrendű szempont a kéziratok és könyvek megmentése és tartósítása volt, a gyűjtemény egészének messzemenő figyelembevételével. Ahol pl. fatáblára, vagy annak csak kiegészítésére volt szükség, ott azt alkalmazták. Helyesen nem törekedtek típuskötések kialakítására. Az elkészített új kötések azt bizonyítják, hogy a konzerválást végző iparművészeknek lehetőségük nyílt arra, hogy egyéni elképzeléseikkel is hozzájárulhassanak a gyűjtemény gazdagításához. Kár, hogy erre jelenleg nincs lehetőség, mivel most csak egy külső szakember végzi a restauráló munkát.

Az Akadémiai Könyvtárnak fokoznia kellene az állományvédelem terén elért eredményeket, fejlesztenie a különböző új megoldási módokat és technikai fel-

szereléseket. Törekedjék arra, hogy minél előbb saját belső restauráló és konzerváló részlege legyen, különben nem tud lépést tartani a meglevő és a várható új beszerzésből származó feladatokkal.

A másfél évtizedes állományvédelmi munka eredményeinek, problémáinak feltárása, különféle megoldások és további célkitűzések leírása nagyon hasznos és tanulságos volt. Az eredmények jól mutatják annak lehetőségeit is, hogy a nagyobb gyűjteménnyel rendelkező könyvtáraink állományvédelmének megindítására milyen módon volna lehetőség. A megoldások során számtalan olyan részkérdésre is feleletet találhatunk a műben, amely felmerülhet a kötéseknél, tárolásnál, a kötések utókezelésénél, továbbá a sérült papír és pergamen javításánál stb. A szöveghez jól kapcsolódik a könyv képanyaga, amely eredetibbé és szemléletesebbé teszi az egyébként is gondosan, tudományos igényességgel összeállított munkát.

PODONYI ANDRÁS

Ekschmitt, Werner: Das Gedächtnis der Völker. Berlin, Safari-Verlag 1964, 446 l.

A népek emlékezete évezredek óta az írás segítségével működött. A különböző kultúrák az írás segítségével tudtul adták az utókornak, hogy hogyan éltek és mit alkottak a maguk korának emberei. És valóban az embernek az idővel folytatott küzdelme a legtöbb sikert mégis az írásban emlékezés felfedezése óta érte el. EKSCHMITT könyve ennek a sok évezredes próbálkozás- és siker sorozatnak a változásairól, eredményeiről és emlékeiről számol be, egészen időszámításunk első évszázadának végéig. Igaz ugyan, hogy az írás és az írásos emlékek története ma már egy kis könyvtárra való irodalmat mondhat magáénak, éppen ezért minden újabb próbálkozás az előzmények felhasználásával készülő összefoglalások összefoglalásának, mindinkább jellegtelenné váló műfaji megoldása felé vezethet. A szerző minden bizonnyal még inkább tisztában volt ezzel a veszéllyel mint a témakörben valamennyire is járatos olvasója. A szokványosság, a dimenziótlan képeskönyvszerűség veszélyét azonban a hatalmas tájékozottságnak, jólismert, világosan szintetizált anyagban való mozgás biztonságával tudta elkerülni. A sikeres, jól informált alkotói munkának bizonyára évtizedes és kitűnően használható eredményeit foglalja össze ez a rendkívül jól olvasható, tudós és élvezetes könyv.

A népek emlékezésének legrégibb emlékei a Földközi tengeri kultúrák területéről a *babilóniai és asszír* írásműveltség emlékanyagával azonosak. (14.—30. l.) A sivatag homokjából BOTTA és LAYARD ásták ki ASSURBANIPAL könyvtárát. Az „oroszlánok szobájában" talált könyvtár hatalmas anyagával korábban el sem képzelhetően részletes képet adott, a mezopotámiai birodalom művelődési és jogi életéről. Ezt egészítette ki a Nippur-i templomkönyvtár, s a társadalmi gyakorlat szélesebb vonatkozásaira adott gazdag emlékanyagot a Mari-ban talált levéltár. ASSURBANIPAL birodalmában az íróanyag tudvalevőleg az agyagtábla volt, esetleg még fa és elefántcsont. *A fáraók országának* írásos emlékei (82.—132. l.) a Nílus völgyének növényi termékére, papiruszra íródtak, hieroglifákkal. Az egyiptomi írásos emlékek két gazdag tárházát mutatja be EKSCHMITT. Az „élet házában" találták meg a legnagyobb papirusz-könyvgyűjteményt, az Edfu-i templom mellett. Hozzá mint természetes társ, csatlakozik El-Amarna levéltára. A *Hethiták* (134.—152. l.) mindössze néhány évtizede ismeretes magas kultúrájáról nem kevesebb mint tízezer agyagtábla tájékoztatta az utókort. Ugyanígy nagy számban, templomkönyvtár, palota- és magán levéltár emlékanyagával maradt meg a népek emlékezésében az *Ugarit-i* kultúra. (153—172. l.) *Krétaszigete* már Európához és az antik Hellének világához tartozott. Mykene kultúrája (174—210. l.) sok problémát jelentett az archeológus számára és lényegében csak a régészeti munka eredményességével párhuzamosan sikerült a krétai írás rejtélyét is meglehetős biztonsággal megfejteni. Az ábécé ahogyan azt mi értjük (mássalhangzókra és magánhangzókra használható jelek) a görögöknél jelenik meg először a *görög és római* könyv és könyvtárkultúra tárgyalása (212—296. l.) — a sokat megírt téma hozza ezt magával — sok újat nem mond, de nem is igen mondhat. Az írásgyakorlat az antik társadalmat annyira átjárta, hogy az írás már nem csupán a könyvvel kapcsolatosan hordozta az emlékezést. Legalább akkora, ha nem jóval nagyobb volt a jelentősége azoknak a papirusz-daraboknak és tekercseknek, amelyek leveleket, szerződéseket, rendeleteket és irodalmi emlékeket is tartalmaztak. Teljesen *a használati írás* az antik korban hatalmas arányú gyakorlatának felel meg az, hogy EKSCHMITT külön tárgyalja a *papirusz-kutatásnak*, azaz az antik levél, akta és oklevél ismeretnek fejlődését és eredményeit (298—326.). Az utóbbi évtizedekben nagy feltűnést keltő és hosszantartó érdeklődés tárgya volt *a Holt-tenger melletti* sivatagi barlangokban véletlenül vagy módszeresen foly-

tatott ásatások következtében előkerült tekintélyes írásanyag. Egy barlang levelekkel, szerződésekkel, rendeletekkel volt tele, mint ahogyan az a mediterrán kultúra világában — ahová a zsidóság is tartozott — másként nem is lehet. De előkerült egy szigorúan aszkétikus zsidó irányzatnak sivatagi kolostora és annak könyvtára is. Részben ószövetségi könyvek (IZAIÁS) szövegével részben pedig a szekta liturgikus szövegeivel. Nagyon érdekesen adja elő a szerző a leletek felfedezésének sok tekintetben még nem teljesen ismert történetét, és a leletek további sorsáról a feldolgozás jelenlegi állásáról is tájékoztat. (341—373.) Jóval kevésbé ismert az a Nag-Hamadiban előkerült igen tekintélyes mennyiségű görög nyelvű papirusz lelet ami ezer nyomtatott oldal terjedelemben egy *gnosztikus*-keresztény irányzatnak a könyveit tartalmazza. Új apokrif evangéliumok kerültek elő illetőleg váltak most teljesebben ismertté, valamint az ókeresztények világ végét váró beállítottságát tükröző *Apokalipszisok* (374—402.). Egy külön fejezetben (403—418.) a *Codex Sinaiticus* igen régi és nagy értékű bibliai kéziratának felfedezését és feldolgozásának történetét mondja el a szerző.

Ez a rövid áttekintés is meggyőzhet bennünket arról, hogy a sok és kitűnően sikerült melléklettel kísért szöveg olyan témát tárgyal eddig nem tapasztalt tájékozottsággal, aminél érdekesebb, művelődésünk története szempontjából jelentősebb aligha képzelhető el. Sok-sok év fárasztó lankadatlan kritikai készséget és szellemi éberséget kívánó munkája, eredménye ez a könyv. S azt hisszük, hogy aki ezt a sok fáradság gyümölcseként létrejött könyvet elolvassa, azzal az érzéssel teszi le kezéből, hogy a szerzőben és művében egy igen sok problémában eligazító, megbízható segítőtársat talált.

MEZEY LÁSZLÓ

Beiträge zur Inkunabelkunde. 3. Folge 1. Im Auftrage der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin hrsg. v. Hans Lülfing u. Ursula Altmann. Berlin, 1965, Akademie Verlag. VIII, 119 l., 14 t.

Nem lenne könnyű összehasonlítást tenni az ősnyomtatványkutatás háború előtti és mai jelentősége, feltételei, lehetőségei között. A háború — éppen a kutatás németországi központjában — felmérhetetlen és részben helyrehozhatatlan károkat okozott. A *Gesamtkatalog* alapítói, a régi nagy nevek közül ma már csak elvétve találkozunk némelyikkel; az új generációt elárasztják a ma feladatai, s aligha van könyvtár, mely erőit e területre összpontosíthatná. Ám az utóbbi évtizedekben jelentékenyen bővült azoknak az országoknak a köre, melyek képesek arra, hogy megteremtsék a feltételeket e tudományág számára (elég e tekintetben a szocialista országokra, hazánkra utalni), szerte a világon növekedett a tudományos nagykönyvtárak száma, s míg a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* munkálatai annak idején nagyjában—egészében Németországban folytak, az ősnyomtatványkutatás azóta nemzetközi méretű tevékenységgé vált. Sorra jelennek meg az egy—egy könyvtár, egy—egy ország inkunábulum—állományát feltáró katalógusok, melyek nemcsak a térképezett terület határait szélesítik, hanem mind újabb és újabb kérdéseket is vetnek fel. Ha századunk elején a Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts szükségesnek látta, hogy a munka közben felmerülő problémák tisztázása érdekében nemzetközi fórumot hozzon létre, e vállalkozást ma még nagyobb jelentőségűnek kell tartanunk. A GW munkálatai lassacskán bár, de előrehaladnak, s a hatalmas vállalkozás befejezése, továbbfejlesztése, az új s már nem egy szűk körből származó eredmények hasznosítása másképp nem biztosítható. Nem kell tehát bizonygatni, milyen fontos szerepre vállalkozott a csaknem harminc éves kényszerű szünet után ismét megjelent *Beiträge zur Inkunabelkunde* (a Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke után most a berlini Staatsbibliothek gondozásában), amikor alkalmakként kikerülő füzeteiben helyt ad a világnyelveken írt cikkeknek, s ezáltal lehetővé teszi, hogy az eddig csak esetlegesen összehangolt kutatások közös nevezőre jussanak.

Horst KUNZE, a Staatsbibliothek főigazgatója a most induló harmadik folyam elé írt rövid bevezetőjében néhány gondolattal megvilágítja azt a helyet, amit az ősnyomtatványkutatás ma betölthet, majd a szerkesztők ismertetik célkitűzéseiket, s ezután következik 11 kisebb-nagyobb tanulmány német, szovjet, magyar, holland, amerikai, dán, angol könyvtárosok tollából. A szerkesztő — igen helyesen — meglehetősen tágan értelmezi az ősnyomtatványkutatás fogalmát: a GW-hez fűződő kiegészítések, helyesbítések mellett, újonnan felbukkant kiadványok, variánsok és példányok ismertetésén túl alkalmat nyújt nyomda-, könyv- és irodalomtörténeti vonatkozások tárgyalására is.

A legnagyobb lélegzetű tanulmány BORSA Gedeon tollából való, aki számos forrásértékű dokumentum segítségével a

bécsi tipográfia első időszakába vezet el bennünket. Ursula ALTMANN a magyarországi születésű Mikuláš Štetina BAKALÁR pilzeni ősnyomdász munkásságát tekinti át a GW megjelent kötetei és kéziratos anyaga alapján. Gottfried LANGER az „ősnyomtatványvariáns" problémáját vizsgálja. Friedmar GEISSLER a Johannes DE CAPUA fordításában elterjedt *Directorium vitae humanae* kiadásáról, változatairól és kétszáznál több tudomására jutott példányáról ad roppant gazdag apparátus segítségével igényes összefoglalást. (Magyar vonatkozású a gyulafehérvári példány.)

A többi szerző részletkérdésekkel foglalkozik. Az ismertetett nyomtatványok körét bővíti Frederick R. GOFF a washingtoni Kongresszusi Könyvtár néhány efemer kiadványával; Fritz JUNTKE egy könyvtáblából kiáztatott 1487-es magdeburgi almanachot ír le. Eduard STRÜBING számunkra különösen érdekes nyomtatványnak, a magyar vonatkozású *Dracole Waidának* Nürnbergben Marx AYRER által 1488-ban nyomtatott kiadásáról tudósít. Lotte és Wytze HELLINGA mintegy 60, CAMPBELLnél nem található holland ősnyomtatványt ír le részben a GW kéziratos anyaga alapján, részben még azt is kiegészítve (Közöttük XXI. JÁNOS pápa: *Summule logicales*, Zwolle, Johannes de Vollenhoe, 1479. Az OSzK példánya.) Dennis E. RHODES viszont Petrus FELTRUS *Prohemii Auerroys in libros phisicorum Aristotelis expositio* c. munkáját, melyet a korábbi irodalom Mathias MORAVUS termékének vélt s az 1480-as évek legelejére datált, biztos okfejtéssel zárja ki a 15. század nyomtatványai közül. Vladimir LUBLINSZKIJ a leningrádi Szaltükov-Sosedrin Könyvtárnak egy, a háborúban éppen csak hogy megmenekült kötetéről szól, melynek táblájából a *36 soros Biblia* egy töredéke került elő. Cikkének másik részében azokra a könyv- és könyvtártörténeti érdekű adalékokra hívja fel a figyelmet, melyek Francesco Mario GRAPALDI (1464—1515) *De partibus aedium* c. kötetében találhatók. Erik DAHL a kopenhágai Királyi Könyvtár néhány nyomdászattörténeti kuriózumáról (korrekturaívek stb.) számol be.

E szűkszavú ismertetésből is kitetszik, hogy a kiadvány első füzete megfelel kitűzött céljainak; saját körén belül tág keretek között mozog, s ezért nemcsak a szűkebb értelemben vett szakemberek, hanem a könyvkultúra, az irodalom- és művelődéstörténet kutatói számára sem lesz érdektelen.

Az évtizedek óta alvó orgánum felébresztésével a kiadók nyilván azt a meggyőződésüket akarták kifejezésre juttatni, hogy az inkunábulumokkal való foglalkozás nem sikkadt el a könyvtárak ezer más tennivalója között, s a háborús veszteségek után immár megértek a feltételek arra, hogy ismét elfoglalja helyét a nemzetközi méretekben művelt tudományok sorában. Ami a dolog lényegét illeti, kiadványuk igazolja is ezt. Feltűnő azonban, hogy a nemzetközi szerzőgárda nem tesz utalást arra, hogy a könyvtári munka majd' minden ágát forradalmasító technikai és szemléletbeli fejlődés, mely az utolsó évtizedek legjellemzőbb jegye volt, az ősnyomtatványkutatók műhelyét is gazdagítaná. A legújabb irodalom eredményeinek bőséges kiaknázásától eltekintve semmi sincs a kötetben, amit 30 évvel ezelőtt meg ne írhattak volna. E tudományág művelése — úgy látszik — ma is a régi módszerekkel folyik, s nem merünk vállalkozni annak eldöntésére, vajon ez a tény az elődöket dícséri-e, vagy az utódokat rója meg.

KULCSÁR PÉTER

Rocznik Biblioteki Narodowej. (—The National Library year-book.) 1. Redaktor Witold Stankiewicz. Warszawa, 1965. Biblioteka Narodowa 463, 11 l.

A varsói Nemzeti Könyvtár első évkönyve nemcsak kiállításával és terjedelmével, hanem témagazdagságával s az egyes cikkek feldolgozási módjával is méltón tükrözi a Lengyelország legnagyobb könyvtárában folyó munkákat. A történeti jellegű tanulmányok nem nyomják el a könyvtári gyakorlat kérdéseivel foglalkozó cikkeket.

ZAWADZKI, K.: *Folyóiratgyűjtemények a lengyel könyvtárakban* c. tanulmányában a lengyel folyóiratok hiányaival s azok kiegészítésének lehetőségeivel foglalkozik. Mivel a világháború alatt igen sok lengyelországi könyvtár elpusztult, az állománykiegészítés legfőbb módja számukra, a duplumcserén kívül, a hiányzó számok és évfolyamok mikrofilmre vétele. A Nemzeti Könyvtár 1951 óta már hatszáz periodikát vett filmszalagra a legrégibb időktől a XX. századig. Ki akarják ezt terjeszteni a ma már csak külföldön található lengyel folyóiratokra is. Céljuk, hogy a teljes lengyel periodika állományt mikrofilmen egybegyűjtsék.

A népkönyvtárakkal több cikk is foglalkozik. JAKÓBCZIK, W. a század körüli helyzetről ír. A nemzeti elnyomás és germanizálás idején ezek a könyvtárak nagy szerepet játszottak a tömegek haza-

fias öntudatának ébrentartásában s a lengyel nyelv és kultúra terjesztésében. A mai falusi könyvtárak szervezetét, problémáit, könyvállományának összetételét MAY, J., valamint WOŁOSZ, J. vizsgálja.

WYSOCKI, A. a tudományos tájékoztató szolgálat néhány problémáját fejtegeti. A különböző országok tudományos tájékoztató szolgálati rendszereinek ismertetése után a tudományos munkatársak felelősségének fontosságát hangoztatja. Végül tárgyalja azokat az eszközöket, melyekkel megszüntethető a hasznavehetetlen kiadványok áradata.

DZIADKIEWICZOWA B. a tudományos tájékoztató szolgálat helyzetét és gátló tényezőit vizsgálja. Sorra veszi ezeket a módszerbeli megalapozatlanságtól kezdve a szervezési, személyi elégtelenségen keresztül a különböző technikai és anyagi hiányokig.

A könyvtár dokumentálással is foglalkozik. A zenei élet dokumentációján s a színházi fényképek dokumentáló szerepén kívül a Tudományos-Technikai és Gazdasági Dokumentációs Központ aktuális feladatairól kapunk híreket.

PRZECŁAWSKA A. az olvasás és a közönség kapcsolatát vizsgálta. Az olvasás problémája lényeges új kutatási terület a társadalmi és kultúrális forradalom országában. Ezt a kérdést KRASNIEWSKA K. a gyakorlatban tanulmányozta s megfigyelte a varsói ruhagyári munkásnők olvasmányait.

Az évkönyv történeti részében a Czytelnik Kiadó múltján kívül (SIEKIERSKI, S.), két folyóirattörténeti cikket (RUDNICKA, J., KOCÓWNA, B.) találunk. Majd az első lengyel nyomtatott könyvről (KAPEŁUŚ, H.), az első varsói nyilvános könyvtárról (KUPŚĆ, B. S.), a varsói városi nyomdáról (LECH, M. J.) kapunk értékes adalékokat.

OLSZEWSKA, H. és ROGOZIŃSKA, W. a külföldi polonikák bibliográfiájának munkálatairól számolnak be. A Nemzeti Könyvtárban 1901-től 1963-ig 70 000 címleírást gyűjtöttek a polonika kartotékokba különböző külföldi bibliográfiák és eredeti könyvek alapján. Az 1939—1955 közti anyagot 1965-ben adták nyomdába, az 1956-os és későbbi évek anyagát évkönyvként fogják kiadni, az 1901—1939 közti anyagot pedig később publikálják. Az utóbbi évek külföldön megjelent polonikáiról számszerű adatokat is közölnek. Érdemes megjegyezni, hogy 1956—1959 között Magyarországon 22 népszerű tudományos és publicisztikai mű jelent meg Lengyelországról, ezeken kívül 9 könyvet lengyel szerzőktől, a lengyel klasszikusoktól 12-t, mai íróktól pedig 19-et fordítottak le.

Az utolsó részben több igen részletes könyv- és folyóiratismertetés található. Az egyes cikkek után angol nyelvű tartalmi összefoglalások, továbbá öt nyelvű tartalommutatók egészítik ki a kötetet. A Nemzeti Könyvtár érdekes problémákat felvető és adatokban gazdag évkönyvének folytatását érdeklődéssel várjuk.

IZSÉPY EDIT

Raue, Günter: Im Dienste der Wahrheit. Ein Beitrag zur Pressepolitik der sowjetischen Besatzungsmacht 1945—1949. Leipzig 1966, Karl-Marx-Universität. Fakultät für Journalistik, 212 l.

A Marx Károly-egyetem zsurnalisztikai fakultásán folyó két évtizedes élénk tevékenységről tanúskodik és ugyanakkor a maga meghatározott területén éppen e tevékenység egyik ágát foglalja össze ez a sajtótudományi doktori értekezésből könyvvé fejlesztett alapvetés a Német Demokratikus Köztársaság sajtójának érlelési korszakáról. Két főrészében — a szovjet megszállási politika általános jellemzése után — a hivatalos sajtópolitikai rendelkezéseket és intézkedéseket tárgyalja egyfelől, a szovjet hadsereg által a német lakosság számára indított napilap, a *Tägliche Rundschau* történetét másfelől.

A potsdami egyezmények határozmányainak alkalmazása a sajtó területén egy egész korszakra rányomta bélyegét, az egyezményhez hűségesen ragaszkodó szovjet intézkedések hatására az NDK-ban kialakult demokratikus német sajtó és a nyugatnémetországi ún. „Lizenzpresse" és annak leszármazottai a zsurnalisztika két ellentétes típusát valósítják meg: rövid látszat-változás után határozott visszakanyarodást a háború előtti formákhoz nyugaton, egy újfajta újságszerkesztés és újságírás következetes megvalósulását a szocialista német államban. A kérdés fontosságát ékesszólóan bizonyítja RAUE által idézett önéletrajzában a hányatott szerepű, Budapestről származott újságíró és író, BÉKESSY János, aki Hans HABE álnéven 1945-től az amerikai megszállási övezetben indított *Neue Zeitung* szerkesztője volt. HABE szerint munkájában többízben maga EISENHOWER tábornok adott direktivákat; mind ő, mind a másik két nyugati övezet megszállásának irányítói éberen őrködtek az új életet kezdeni vágyó német sajtó „nyugati jellege" fölött.

Részben éppen ezért tekinti feladatát RAUE polemikusnak, eszmetisztázónak. Forrásai a szovjet katonai adminisztráció sajtóvonatkozású rendelkezései, másrészt

a *Tägliche Rundschau* évfolyamai. Magának a lapnak a szerkesztését és kiadását, illetőleg, annak szovjet és német munkatársai nyújtottak értékes felvilágosításokat. Végül a megszállás idejének kommunista aktivistáitól származó feljegyzésekre és visszaemlékezésekre támaszkodik a szerző. A nyugatnémet feldolgozások inkább cáfolásra, mint felhasználásra szolgáló adatokat nyújtottak.

A NDK területén meginduló sajtótevékenység alapvető jogforrása a németországi szovjet katonai igazgatás vezetőjének 2. sz. rendelete 1945 január 10-től, amely a demokratikus-antifasiszta pártok és tömegszervezetek működését engedélyezte olyan időben, amikor a nyugati megszállási övezetekben még minden politikai tevékenység büntetendő cselekménynek számított. A pártok és szervezetek lapalapításra is kaptak engedélyt. Ez tette lehetővé még a potsdami konferencia előtt a *Tägliche Rundschau*-n kívül három további napilap megindítását. Az ún. „licenc"-eknél, amelyeket a nyugati zónákban kizárólag egyéneknek adtak meg, a szovjet megszálló erők kezdettől fogva azt tartották szem-előtt, hogy a sajtó minden monopolista érdekeltségtől független maradjon. Az engedélyeket ezért pártok és szervezetek nyerték el.

A marxizmus-leninizmus szellemében a szovjet sajtópolitika Németországban is a sajtószabadság anyagi feltételeinek biztosítását helyezte előtérbe. RAUE részletesen ismerteti azt a segítséget, amelyben szovjet részről a német antifasiszta sajtó részesült. Németország leverése után a cenzura fokozatosan megszűnt, az 1947 ápr. 17-i 90. sz. parancs szabályozta a kiadók feladatát.

Külön gondját képezte a szovjet hatóságoknak a német sajtó híranyaggal való ellátása. A felszabadulás után alakult szovjet hírügynökség (SNB) helyére 1946. október 5-én az Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst (ADN) lépett, amely 1953-tól kezdve az NDK állami hírszolgálati szerve.

A dolgozat második főrésze a *Tägliche Rundschau* története. A lap története a fogolytáborok és az ellenállás antifasiszta szervezkedéséig nyúlik vissza. Programját a leninista újságírás normái szerint alakították ki. A haladó német sajtó — állapítja meg RAUE — ugyanolyan problémák előtt állt 1945-ben, mint a bolsevikok sajtója 1917-ben.

Az újság öt évfolyamát tematikusan elemzi három fő problémakör köré csoportosítva, a német—szovjet barátság, az aktivisták mozgalmának támogatása és szervezése, végül a kultúrális—szellemi megújulás szolgálata. A szerkesztés jellemzőjeként kiemeli a tömegekkel való állandó kapcsolat kiépítését és fenntartását — elsősorban a munkáslevelezők széles gárdájának megszervezésével — valamint német és szovjet munkatársak állandó termékeny együttműködését. A szerkesztőség számban egyre növekvő német része a lap nevelő és átnevelő munkájának is fokmérője volt.

Munkája sajtótörténeti eredményeit és elvi tanúságait RAUE tömören foglalmazott zárófejezetben foglalja össze. Ehhez csatlakozik a többoldalas bibliográfia, amely a könyv- és tanulmányanyag mellett a hozzáférhetően kiadott hivatalos dokumentumokra is kiterjed és mindenestől egy egész korszak tanulmányozásának hosszú időre szóló segédlete marad.

D. B.

Sailer, Anton: Das Plakat. Geschichte, Stil und gezielter Einsatz eines unentbehrlichen Werbemittels. München, 1965, 207 l.

Kevés idővel ezelőtt ismertettük ezen a helyen a német plakát történetének legújabb feldolgozását (Hellmut RADEMACHER: *Das deutsche Plakat von den Anfängen bis zur Gegenwart.)* A most megjelent új plakát-könyv nem történeti mű — bár bevezetőjében a művészi plakát fejlődéséről is közöl néhány tanulságos részletet — hanem segítő kézikönyv a falragasz hírverő hatásával élő vállalkozók, üzletemberek számára. A plakát hatásának, figyelemkeltő, elhatározásra hívó szerepének titkait vizsgálja és közli. Ilyen szempont vezeti a grafikai művészet technikájának rövid ismertetésében is: mindig szakszerű, de a szakmai tudnivalót a szakmán kívüliek igényéhez alkalmazva egyszerűsíti. Így is van sok olyan mondanivalója, ami a nyomda- és könyvművészet, a nyomdai termelés legmodernebb útjait, kísérleteit teszi világosabbá. És a könyv a maga egészében egyetlen ki nem mondott központi tendenciájáról árulkodik: a gazdasági verseny tényezőjéből igazán művészi fokra akarja segíteni, illetve a már elért magasságban megtartani a falragaszkultúrát. Tanácsainak, útmutatásainak az az értelme, hogy a közönségszervezés, a a reklámozás sikere is a plakát belső értékétől, művészi rangjától függ. Ezt a művészi rangot különben messzemenően védi a német grafikusok szervezete is, amely a plakát-megbízások kiadására, a versenypályázatokra s egyéb részletekre pontos és szigorúan betartott szabályzatokat készített.

De a művészi, az eszmei célt legjobban szolgálja a könyv gazdag bőkezűséggel válogatott, túlnyomóan színes illusztrációs anyaga, a mai művészi plakát kiemelkedő értékeinek tarka tárlata. A régi mesterek — Chéret, Toulouse-Lautrec s mások — neve mellett a most élő német, svájci, finn, lengyel, szovjet művészek által készített reklámképek reprodukcióinak ez a hol művészi érték, hol a témák, típusok, történelmi fordulók, hol a kidolgozás, a kivitel műszaki módozatai szerint válogatott sorozata könnyen kezelhető tájékoztatást ad a szakember kezébe. Érdekes összehasonlításra is szolgáltat alkalmat. Megtudjuk például, hogy a plakátok művészi tekintélyét legszorosabban a svájciak óvják, mégpedig hatósági, hivatalos pártfogás útján is, hogy a sok vitatható megoldást hozó moziplakát ma egyedülálló mesterei a lengyelek, hogy miképpen használható fel és alakítja a saját céljaira a modern plakát - grafika a fotográfiát, hogy a plakát méretét, de szövegének terjedelmét is mennyire befolyásolja, hogy ma már a gyorsan elsuhanó gépkocsi utasaira is tekintettel kell lennie. Megtudjuk, hogy a művészi reklámábrázolások, különösen a kisebb méretű plakátképek gyűjtése rendkívüli módon elterjedt.

Sailer kézikönyvét tehát nem csak a kereskedő vagy a hirdetési szakember, de a grafikus, a nyomdász és a bibliofil is örömmel fogja forgatni.

D. B.

II. Bienneale Exlibrisu Wspólczesnego. Katalog Malbork 1965, Muzeum Zamkowe W Malborku. 42 l., 136 t.

Valószínű, hogy a velencei biennále, a luganoi grafikai biennále s a többi, nagy képzőművészeti seregszemle adta az ötletet a lengyeleknek, hogy 1963-ban Malbork csodálatos szépségű kastélymúzeumában megrendezzék — először a világon — az I. Nemzetközi Ex libris Biennálét. A lengyeleket a biennále megrendezésére ex libris-kultúrájuk nemes hagyományai, mai ex librisművészeik nagy száma predesztinálta. A kiállításon csak meghívott művészek vehettek részt és a jó szervezés, a zsüri magas mércéje következtében a biennále nagy sikert aratott. A kiállítás művészi kivitelű katalógusa átfogó képet adott napjaink ex libris művészetéről.

Az 1965. júniusában megrendezett II. Nemzetközi Ex libris Biennale ugyancsak Malborkban talált otthont. E kiállítás az I. Biennále komoly sikeréhez viszonyítva is nagyot lépett előre. Az ex libris mellett szóhoz jutott a kisgrafika is és a kiállító művészek száma is megszaporodott. A japán művészek részvétele még jobban kiterjesztette a határokat. Mi, magyarok most vettünk először részt a biennálén és három meghívott művészünk (Fery Antal, Gál Ferenc, Nagy Arisztid) igen jó benyomást keltett. Ugyancsak először vettek részt a seregszemlén a szovjet ex librisművészek is.

Húsz japán művész mellett negyvenhét európai művész mutatkozott be a kiállításon. Számszerűleg ez évben is a lengyelek vezettek, Jerzy Bandura fehér rajzú fametszetei a klasszikus hagyományok és a modern törekvések ötvözetei. Czeslaw Borowczyk sokarcú művész, ereje a tömör képi megfogalmazásban rejlik. Andrzej Bortowski réztechnikájú lapjait Jakubowski ex librisei mellett előnyösen ismerik az egész világon. Zbigniew Dolatowski legújabb lapjai is kimeríthetetlen ötletgazdagságról és fölényes technikai felkészültségről tesznek tanúságot. Henryk Failhauert expresszionista látásmódja sem teszi avulttá; magas igényű vonalkultúrát képvisel. Stefania Dretlerflin hol a régi fametszetű szentképek primitív hangulatát idézi, hol az absztrakcióval kacérkodik. Józef Gielniak ex librisei meghaladott stílusirányzatot képviselnek. Kár volt lefújni róluk a port. Antoni Golebniak lapjain a betű éppen olyan központi szerepet kap, mint a kép s a kettő harmóniája maradandó élményt nyújt. Wojciech Jakubowski — akár csak az első biennálén — a kiállítás legeredetibb egyénisége; varázslatos metszőtechnikája, japánosan finom képszerkesztésmódja, a hajszálfinom vonalakat művészi rendbe simító gondolati mélysége olyan grafikusi erények, amelyekről csak felsőfokban lehet beszélni. Jerzy Jarnuszkiewicz görög vázarajzokra emlékeztető fametszetei igen erős művészegyéniséget állítanak elénk. Zbigniew Kaja cinkotipiái szokványos ex librisek. Alina Kalczynska már egyénibb hangú művész, de a tömörség erejét még nem ismeri. Jan Kruszynski gazdag ex libristermését gyakran építi növényi motívumokra; egyébként mind mondanivalójában, mind lágy kontúrú formanyelvében lírikus alkatú művészként jelentkezik. Adam Mlodzianowski zaklatott ritmusú, új formanyelvet kereső fametszetei a nemes értelemben vett konzervatizmus iskolapéldái. Józef Szuszkiewicz egyszerűségében is erős, zsúfoltságában is világos, nyugtalanságában is harmonikus művész. Andrzej Szeles új név a lengyel ex librisgrafikában. Egyéni stílusú lapjait szaggatott vonalritmus és

feszülő dinamika jellemzik. Jerzy NAPIERACZ nagyszerű ötleteivel a technikai kivitel nincs mindig arányban. Stanislaw SZYMANSKI fametszetei a tollrajzok hatását keltik. Konstanty M. SOPOCKO kis méreteken belül is sokat mondó, gazdag fantáziával dolgozó művész. Stanislaw ROLICZ a linometszet modern hangszerelésű művésze. Bronislaw Józef TOMECKI festőiségre törekvő, egyéni látású alkotó. Krystyna WRÓBLEWSKA ex libriseiben a gyengéd női lélek finomsága férfias kifejezőerővel párosul. Zygmunt WASNIEWSKI lapjainak meseszerű báj, a fanyar humor és az egyéni metszőtechnika az erőssége. A 47 európai kiállító művész közül 24 a lengyel. Az olaszok közül Lorenzo ALESSANDRI, Maria Elisa LEBORONI és Tranquillo MARANGONI szerepelnek. Nem jártak jobban a belgák sem, sem a hollandok. GAUDAEN (Belgium) sokkal nagyobb művész sem hogy ki lehetett volna hagyni; a belga grafika töretlen felfelé ívelését SEVERIN mellett elsősorban ő biztosítja. Lou STRIK (Hollandia) minden értéke mellett is kevés ahhoz, hogy a szintén kitűnő holland ex librisművészetet egyedül képviselje. A franciákat két ex librisművész reprezentálja s ez meg is felel az erőviszonyoknak. Albert CAMI klasszikusan kimért és hideg szépségű lapjai, Jocelyn MERCIER könnyed kézre való könyvjegyei a francia ex librisművészet mai maximális teljesítményét nyújtják. Toni HOFER változatlanul méltóan képviseli Ausztriát. Lapjai egyre oldottabbak, egyre több bennük a játékosság és az egyéni ötlet. A két Németország vegyesen vonultat fel régi és új neveket. Hermann HUFFERT a német FERY Antal: népművészetbe gyökerező lapjai bővérű humort nyújtanak. Herbert OTT most van felszabadulóban édesapja, Norbert OTT hatás alól; exlibrisei nyersebb megmunkálásuk ellenére is kifejezők és művészieik. Heinz OLBRICH seriográfiái festői hatásokra törekszenek s témái erős érzelmi felfűtöttségről vallanak. A szovjet ex librisművészek először vesznek részt a malborki biennálén, még hozzá legtehetségesebb ex librisművészeikkel. Vagyim FROLOV fiatal kora ellenére is komoly ex librisgrafikusi múltra tekinthet vissza. Tősgyökeres oroszsága nem a külsőségekben és a témában, hanem a realista szépséglátás kifinomult megvalósításában nyilvánul meg. Jevgenyij GOLJAKOVSZKIJ klasszicista művész: a fekete és a fehér éles elhatárolásával, statikus nyugalmával, mértéktartó kompozícióival erős élményt ad. Konstantin KOZLOVSZKIJ az illusztráció felől közelíti meg az exlibrist s így lapjaiban kevés a drámai erő, de annál több a elbeszélő és a lírai elem. Peteris UPITIS a lett kisgrafika legjobb hagyományait fejleszti tovább s ha konzervatizmusa feloldódik, csakhamar a legjobbak közé kerülhet. Míves technikája ötletgazdagsága erre enged következtetni.

Három meghívott művészünket nem kell bemutatni a magyar közönségnek. FERY Antal kiállított lapjain ismét a népművészeti motívumok domináltak; kár, hogy a katalógus reprodukciói finomságukat nem tudták visszaadni. GÁL Ferenc a rézmetszés kivételes képességű művésze, csak hangszerelését kell modernebbre váltania. NAGY Arisztid urgásszerű fejlődése még barátainak is meglepetést okozott.

A húsz japán művész részvétele a fametszés ősi hazájának üzenetét hozta el Európának. Színes fametszeteiken az ősi japán stílus és a modern európai stílustörekvések keverednek a változatok olyan bőségével, a színek olyan tobzó kavargásával, hogy a kiállítás legnagyobb meglepetése nevükhöz fűződik. Keleti szépséglátásuk még az absztrakt lapokat is emberközelségbe hozzák.

A kiállítás katalógusa — gyengébb papírja miatt — sajnos nem éri el az I. Biennale katalógusának a színvonalát. Maga az illusztrációs anyag azonban olyan gazdag, hogy a kis kötetet méltán nevezhetjük a mai ex librisművészet reprezentatív képeskönyvének.

GALAMBOS FERENC

Dressler, Irmgard: Kinderbibliotheksarbeit in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1965. Deutscher Bibliotheksverband. 63 l.

1964 végén az NDK közművelési könyvtáraiban összesen 3 980 millió kötetre terjedt a gyermekeknek szánt irodalom. Ez ezen könyvtárak teljes állományának 25%-át jelenti.

Ez magyarázza meg a gyermekkönyvtárak páratlan kultúrális, nevelési és politikai jelentőségét a szocialista Németországban. Ezért érdemel figyelmet az előttünk fekvő brosúra, amelyből a felszabadulás utáni könyvtárügy történetének a kutatója is értékesíthet néhány fontos adatot. Az 1945 előtti időszakban összesen 8 gyermek- és ifjúsági könyvtár volt ezen a területen. A fellendülés kezdetét egy 1950 február 6-án kibocsátott törvény jelentette, amely az NDK felépítésében megjelölte az ifjúság szerepét és irányvonalat adott a fiatalok tanügyi, hivatási, sport és üdülési lehetőségeinek fejlesztéséhez. A törvény nemcsak a gyermek- és ifjúsági könyvkiadás fejlesztését illetően

adott határozott rendelkezéseket, de az iskolai könyvtárak és a nyilvános könyvtárak ifjúsági részlegeinek fejlesztéséhez is. Ifjúsági mintakönyvtárak létesültek, elméleti konferenciákon vitatták meg a feladatokat és gyermekek könyvvel való ellátása terén.

A gyermekekkel folytatott könyvtári munkát jelenleg az 1964. május 4-i ifjúsági törvény szabályozza, valamint az egységes szocialista nevelésügyről hozott 1965. február 25-i törvény.

— LA

BIBLIOGRÁFIÁK

Katalóg slovákumových kníh Knižnice Matice slovenskej do roku 1918. (A Matica Slovenská könyvtára szlovákumjainak katalógusa az 1918. évig.) Martin, Matica, 1964. I.: A-J. 504 l., II.: K-P. 505—1019 l., III.: Q-Z, 1020—1644 l.

A Slovenská Matica könyvtárosai hatalmas munka eredményeképpen állították össze — a katalógus céduláli alapján — azoknak a kiadványoknak a jegyzékét, amelyeket „szlovákum"-nak minősítettek könyvtáruk anyagából, s amelyek a legrégibb időktől kezdve 1918-ig kerültek kiadásra. A régi s az új cédulakatalógus adatainak egységesítése, a különböző korokban kiadott latin, szlovák, cseh, német, magyar stb.; nyelvű könyvek eredeti helyesírásának tiszteletben tartása mellett egy bizonyos egységes írásmód kialakítása, a szerzők nevéből, a címnek a mű tárgyára utaló szavából, illetőleg a műben szereplő személy nevéből kialakított címszavak megalkotása, végül pedig a kronológia s a kiadás helye szerint összeállított kétféle regiszter arról tanúskodik, hogy a modern tudomány legmagasabb követelményeinek is megfelelő munkáról van szó, amelyet mindenki haszonnal forgathat, akinek a benne foglalt nyomtatványok az érdeklődési körébe tartoznak.

Könyvtárosainkat és társadalomtudományokkal foglalkozó kutatóinkat e kiadvánnyal kapcsolatban az is érdekli, hogy mit neveznek a könyv összeállítói „szlovákum"-nak. Ezt az előszó így határozza meg: „szlovákum" minden olyan nyomtatvány, amely *a)* szlovák nyelven jelent meg a világ bármelyik részén, *b)* a mai Szlovákia területén került kiadásra bármely nyelven, *c)* szlovák író más nyelven írt műve, vagy a szlovákokról szóló mű. Keletközép-Európa területén indokoltnak tartjuk a nemzeti, illetőleg a nemzetre vonatkozó művek körének ilyen értelmű kiszélesítését, hiszen a „hungarikákkal" — mutatis mutandis — nekünk is hasonló gondjaink vannak. A „szlovákum"-ok bemutatott meghatározásához az előszó szerzői még azt is hozzáteszik, hogy régebben még a magyarországi tankönyveket, hivatalos rendeleteket s azokat a könyveket is ide számították, amelyekben bármilyen csekély megjegyzés is van Szlovákiáról. Ezúttal ez utóbbiak felvételétől eltekintettek, mert az rendkívül aprólékos munkát igényelt volna.

Annak, hogy a szerzők ily nagy területről származó anyagot foglaltak össze a „szlovákum" fogalmában, a mi szempontunkból sem elhanyagolható következménye van. A kiadvány a többi érdekelt nemzet kutatói számára is fontos. A kronológiai mutató szerint a Matica könyvtárában fellelhető legrégibb „szlovákum" 1493-ban jelent meg. Ezt a bibliográfiát tehát számos magyar szakembernek is érdemes kézbe vennie.

Használhatóságát mindössze az teszi nehézkessé, hogy összeállítói a bemutatott hármas szempont alapján „szlovákum"-nak minősített kiadványokat nem csoportonként közlik, hanem betűrendben, mechanikus egymásutánban sorolják fel. Ennek az az eredménye, hogy a minden kétséget kizáró módon szlovák könyvek között pl. magyar nyelvű elektrodinamikai szakkönyv (Rózsahegy, 1903), SCHILLER filozófiájáról szóló bölcsészdoktori értekezés (Pozsony, 1899), a kazánkőről és a rozsdásodás elleni védekezésről szóló tanulmány (Kassa, 1903), BEETHOVEN oratórium magyarra fordított szövege (Kassa, 1903), stb. is található. A földrajzi elv alkalmazása alapján érthető, hogy ANONYMUS három kassai kiadása (1747, 1752, 1772) is ott szerepel a katalógus címszavai között, de miért van ott SZABÓ Károly 1892-ben Budapesten, a Franklin-társulatnál megjelent fordítása is? A szlovákiai születésű, magyar regényírónak sem jelentéktelen, s Cleveland-i professzor korában a magyar irodalmat angolszász nyelvterületen népszerűsítő REMÉNYI József is bekerült két korai novelláskötetével (Pozsony, 1912, 1913) a „szlovákum"-ok közé.

A kiadvány áttekinthetőségét még nehezebbé teszi, hogy olyan műveket is

felsorol, amelyek az egész történeti Magyarországra vonatkoznak, amelyekből tehát csak következtetni lehet a mai Szlovákiára. E címek száma igen nagy; itt most csak egy-kettőt említünk, amelyeknek a „szlovákum"-voltát kétségesnek tartjuk. Így pl.: Döbrentei Gábor *Régi magyar nyelvemlékei*-t vagy Faludi Ferenc győri kiadását (1768). Ez utóbbi talán csak azért került ide, mert a dunántúli származású író egy ideig Pozsonyban tanárkodott? Szinnyei Ferencnek Batsányi Jánosról 1904-ben Budapesten megjelent tanulmánya a felvilágosodás magyar költőjének Kassán töltött évei révén lett „szlovákum"-má? Kimondottan cseh kiadványok (pl. Erben cseh népdalai, Frič emlékiratai stb.) is növelik a zavart, nem beszélve Szabó Oreszt *A magyar oroszokról (Ruthének)* c. könyvéről. Szépirodalmi művek esetében is tisztább vizet kellett volna önteni a pohárba. Arany János: *Murány ostroma* c. műve Samo Bodický-nak 1886-ban megjelent szlovák *Toldi*-fordításával együtt egy címszó alatt szerepel, holott nyilvánvaló, hogy az egyik tárgyánál fogva, a másik nyelve következtében került a listára. Még zavarosabb a helyzet Jókainál: Benyovszky Móricról szóló regényes életrajza (valószínűleg hőse származása révén), *Rab Ráby* c. regényének Pozsonyban 1879-ben megjelent kiadása (nyilván a kiadás helye miatt) a szlovák fordításokkal egybeömlesztve található.

Mindössze csak néhány kiragadott példával akartuk illusztrálni, hogy a kiadvány használhatóságát, áttekinthetőségét nagymértékben növelte volna, ha a „szlovákum"-ok három nagy csoportját a kiadók külön-külön fejezetekbe osztva közölték volna.

Végezetül néhány apró tévedésre szeretnénk felhívni a figyelmet. Az a Kossuth Lajos, aki 1898-ban adta ki Kassán „Kassa szab. kir. város összes érvényben levő szabályrendeletei"-t, nem lehet azonos a nagy magyar államférfival, akiről František Sláma Pesten 1871-ben kiadott értekezése szól. (II. 584). Ez a két kiadvány semmi esetre sem tartozhat egy címszó alá. A *Kassa—Rákóczi városa* c. vendégforgalmi kalauz nem lehet 1918. előtti nyomtatvány, mert a Wiko-nyomdát csak a két háború között alapították (II. 517), a Baross-szövetség kassai csoportja (II. 518.) is csak 1938 után működhetett; e jobboldali szövetség a Horthy-Magyarország jellegzetes csoportosulása volt. Ügyelni kellett volna a magyar nyelvű címek helyesírására is, pl.: örög béke, közöktatásügy, Pozso-ny, Éi-ptószentmiklós; néha egészen deformált magyar szavak is találhatók; pl.: utvrsztöje (III. 1215.).

Megjegyzéseinkkel nem akartuk kisebbíteni a kiadók kétségtelenül nagy érdemét. Egy esetleges második kiadás esetén viszont az általunk felvetett szempontok érvényesítésével áttekinthetőbbé, használhatóbbá lehetne tenni ezt az így is jelentős művet.

Sziklay László

A Fejér megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Összeáll. Fülöp Attila. Székesfehérvár, 1965. Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár. 191 [1] l.

Az utóbbi tíz évben egymás után jelennek meg a helyismereti irodalomnak — így a sajtónak is — dokumentumait feldolgozó munkák. Ujaban e dokumentumok felkutatása, összegyűjtése és feldolgozása a helyi könyvtárak feladatkörét is gazdagítja, de lelkes vállalkozók már korábban is fáradoztak azon, hogy megyéjük sajtótermékeit címekben, adatokban, nevekben ismertté tegyék és a helytörténeti kutatások megkönnyítésére segédkönyvet adjanak.

Az eddigi regionális sajtóbibliográfiák (Somogy, Veszprém, Komárom, Vas, Borsod-Abaúj-Zemplén) csoportját legutóbb Fejér megye hírlap- és folyóiratbibliográfiája bővítette a Vörösmarty Megyei Könyvtár gondozásában és Fülöp Attila szerkesztésében.

A fehérvári sajtó történetéből jelentek meg már összefoglalások, de a megyén belül megjelent hírlapok és folyóiratok rendszeres feldolgozására ez az első „kísérlet", ahogyan a szerző szerényen nevezi. A munka azonban a kísérlet kereteit messze túlhaladja és éppen ezzel időszerűvé tesz egy kérdés érintését.

A korábbi hasonló jellegű kiadványok ismertetői és bírálói bátorítást adtak arra, hogy a helyi sajtó ismertetői a szoros értelemben vett bibliográfiai adatokon felül adjanak bővebb tájékoztatást is, így: közöljék az egyes lapok indulásának, megszűnésének vagy szünetelésének okait és körülményeit, célkitűzéseit, jelentősebb harcait, vitáit — ismertessék munkatársaikat, politikai állásfoglalásukat, szerepüket a helyi társadalmi vagy mozgalmi életben — vagyis közelebbi tájékoztatást is adjanak a periodikák életéről. A szerző igyekezett követni e tanácsot (helyenként talán túlságosan is részletezően: l. a 72, 84, 158, 171, 217, 224. stb. tételeknél).

Fülöp Attila munkája rendkívül értékes, gondos és megérdemel alaposabb taglalást is. A 241 tétel részletezése körültekintő utánjárást tükröz. Az természetes, hogy ez a mű is az ország leg-

nagyobb periodika-gyűjteményét (OSzK) vette alapul, ezenkívül 3 helyi gyűjteményt dolgozott fel, a legnagyobbakat. Egyes esetekben egyéb köz- és magángyűjteményt is felhasznált. (Jó lett volna a megyében minden létező lelőhelyet felkutatni: az esetleg rejtőzködő periodikák feltalálása lenne igazán értékes!) Hogy e lelkiismeretes munkát teljesebbé tegyük, kiegészítésképpen megemlítünk egy-két címet, amelyik kimaradt a biliográfiából (pl. *Egyesült Erővel*, Székesfehérvár, 1909; vagy: *Fejérmegyei Néplap Tájékoztatója a Munkás-Paraszt Levelezői Számára*, Székesfehérvár, 1952. jan.) — amelyekre tévesen jegyzi meg, hogy nincs meg az OSzK-ban (l. 32, 42, 223, 231. tétel) — továbbá amelyet nem egészen helyesen írt le (a borítólapról): *Ébredjünk és egyesüljünk* (l. 34.), helyesen: *Ébredjünk és Szövetkezzünk* (a lapfejen).

Külön szólnunk kell a *megjegyzés rovatról*, amely négy részből áll: 1. a címleíráshoz közvetlenül hozzátartozó adatok (azaz a tulajdonképpeni megjegyzések); 2. a lelőhely-kimutatás; 3. az irodalmi hivatkozások; 4. a lapok jellemzése, annotáció, sajtótörténeti ismeretek közlése.

Nagyon alapos munka a címváltozások, mellékletek stb. megállapítása, kezelése és főleg a *lelőhely-kimutatás*, azaz az egyes feldolgozott gyűjteményekben található sorozatok részletes leírása, a kiegészítések, hiányok feltüntetése. Az egy éven belüli hiányok pontosan kitűnnek, és az is, hogy az egyes könyvtárakban mely számok vannak meg. (Talán túlalaposságra vall és elhagyható lenne az ilyen megjegyzés: „az OSzK-ban 1914-ig a főlap köteteiben található" (l. 108.) Az *irodalmi hivatkozások*ban elhagyhatónak tartanánk a korábbi szakirodalom kisebb tévedéseinek kihangsúlyozását (l. 135, 171.).

Meggondolandó lehetne a továbbiakban az *alkalmi lapok* kérdése is. Helyi viszonylatban éppoly érdekesek lehetnek ezek, mint a csupán egyetlen számot megért és máris megszűnt sajtótermékek, vagy az évenként egyszer kiadott „évkönyv". Ha ezeket felvették — a megye történetének átfogó megismeréséhez és többoldalú bemutatásához segédkezet adva a kutatói munka művelőinek —, érdemes lett volna figyelmet fordítani az egyes alkalmakkor kiadott lapokra is.

A hatféle mutató (időrendi, földrajzi szak, kiadók, nyomdák, név) rendkívül megkönnyíti a kiadvány használatát, amennyiben mindig visszautal a tételszámra.

A földrajzi mutatóban mellékelt térkép ügyesen szemlélteti a periodikák helységek szerinti megoszlását. Egy kis hiba azonban becsúszott: a térképen szereplő helységek mellett feltüntetett számok összege eltér a kiadvány tételszámainak összegétől (241 helyett 245).

A bibliográfiában az egyes helységeket mindenhol a mai névalakukban vette fel a szerző. Talán nem felesleges annak említése, hogy a címfelvételben a megjelenési helyet a megjelenés idején élő elnevezéssel kell feltüntetnünk. (Adott időben még nem létező helységnevet nem írhatunk.) Olyan helységeknél, ahol a név is változott (pl. Dunapentele, majd Sztálinváros, majd Dunaújváros), és nem csupán helyesírásban jelentkező névmódosulás történt, a periodikán közölt helységnevet kell leírnunk. A későbbi elnevezést dátumjelöléssel közöljük.

A kiadvány szép kiállítású, jól áttekinthető, rendszeresen tagolt, levegős szedésű; sajnálatos, hogy a klisék lenyomatai helyenként elkenődtek, olvashatatlanok.

A három nyelvű kivonat (francia, német, orosz) a kötet végén a külföldi kutatókra is gondol: ismerteti a bibliográfia célját, módszerét.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

A Kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki szerkesztő: Merkly László
A kézirat nyomdába érkezett: 1966. XII. 7. — Példányszám: 1100 — Terjedelem: 9,8 (A/5) ív

67.63199 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai — Die Ausgaben der Thuróczy-Chronik im 15. Jahrhundert 1
Dezsényi Béla: A Magyar Kurir és a cenzúra. 1787—1793. — Der Magyar Kurir und die Zensur 1787—1793. 12

KÖZLEMÉNYEK

V. Kovács Sándor: Suso a középkori Magyarországon 40
Petrovich Ede: Ismeretlen adatok a pécsi egyetemi könyvtár történetéhez..... 40
Donáth Regina: A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy prímás 43
Halász Margit: Batikolt könyvkötések Magyarországon 49
V. Busa Margit: A Kultsár-könyvtár ismeretlen árverési jegyzéke 60
Turányi Kornél: Kertbeny Károly egy elkobzott levele 62
Turczel Lajos: A csehszlovákiai magyar folyóiratirodalom kezdetei 63
Silfen János: A „Névtelen költő" két verse a Tűz című bécsi folyóiratban..... 67
Szij Rezső: Adatok a XX. századi magyar író és kiadója közötti kapcsolathoz (Részletek a Kner-levelezésből) 70

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon: Tévesen feltételezett XVI. századi nyomdahelyek Deschamps földrajzi szótárában 76
Papp Géza: Szőlősy Benedek és énekeskönyveinek nyomdahelye..... 78

FIGYELŐ

Székely Dániel: A magyar könyvtárügy útmutatója 88
Nagy Lajos: Az állam- és jogtudomány új könyvtári osztályozási rendszere a Szovjetunióban 90
Vértesy Miklós: Tíz éves a Humboldt Egyetem Könyvtártudományi Intézete.... 93
Tóth András: Két nyugatnémet könyvtári intézmény jubileuma 94
Π: Az AIBM varsói kongresszusa 95
H. Lakatos Éva: Lengyel ex libris kiállítás 95
Somkuti Gabriella: Kiállítás a nyomdászkönyvtár 100 éves jubileuma alkalmából 96
Munkácsi Piroska: Az ötödik magyar plakátkiállítás 11

SZEMLE

Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között Bp. 1964. (Ism. *Kovács Ilona)* 98
Dersi Tamás: A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok. Bp. 1965. (Ism. *Dezsényi Béla)* 98
A cenzúra árnyékában (Szerk. Markovits Györgyi és Tóbiás Áron) Bp. 1966. (Ism. *D. B.)* 101
Csapodi Csaba: Állományvédelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és Régi-könyv Gyüjteményében. Bp. 1965. (Ism. *Podonyi András)* 102
Ekschmitt, Werner: Das Gedächtnis der Völker. Berlin, 1964. (Ism. *Mezey László)*.. 103
Beiträge zur Inkunabelkunde 3. Folge. Berlin, 1965. (Ism. *Kulcsár Péter)* 104
Rocznik Biblioteki Narodowej. Warszawa, 1965. (Ism. *Izsépy Edit)*..... 105
Raue, Günter: Im Dienste der Wahrheit. Ein Beitrag zur Pressepolitik der sowjetischen Besatzungsmacht 1945—1949. Leipzig, 1966. (Ism. *D. B.)* 106
Sailer, Anton: Das Plakat. Geschichte, Stil und gezielter Einsatz eines unentbehrlichen Werbemittels. München, 1965. (Ism. *D. B.)* 107
II. Biennale Exlibrisu Wspolczesnego. Katalog. Malbork, 1965. (Ism. *Galambos Ferenc)* 108
Dressler, Irmgard: Kinderbibliotheksarbeit in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1965. (Ism. *-la.)* 109

BIBLIOGRÁFIÁK

Katalóg slovákumovich knih Knižnice Matice slovenskej do roku 1918. Martin, 1964. (Ism. *Sziklay László)* 110
A Fejér megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Összeáll. Fülöp Attila. Székesfehérvár, 1965. (Ism. *Nagydiósi Gézáné)* 111

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

TABLE DES MATIÈRES

E. Mályusz: Les éditions de la Chronique de Thuróczy au XV siècle (Avec résumé en allemand) 1
B. Dezsényi: Le journal Magyar Kurir (Courrier Hongrois) et la censure aux années 1787—1793. (Avec résumé en allemand) 12

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

S. V. Kovács: Suso en Hongrie au moyen âge 40
E. Petrovich: Données inconnues sur l'histoire de la Bibliothèque Universitaire de Pécs 40
R. Dondth: La censure de l'État. Marie Thérèse et le primat Barkóczy 43
M. Halász: Livres reliés en batik en Hongrie 49
M. V. Busa: Le catalogue inconnu de la licitation de la bibliothèque d'István Kulcsár 60
K. Turányi: Une lettre confisquée de Károly Kertbeny 62
L. Turczel: Les premiers périodiques hongrois en Tchécoslovaquie 63
J. Silfen: Deux poèmes du »Poéte anonyme« dans la revue littéraire hongroise éditée a Vienne: Tüz (Feu) 67
R. Szij: Écrivain et éditeur hongrois au XXe siècle (Quelques détails de la correspondence de I. Kner) 70

ANCIENS IMRIMÉS HONGROIS

G. Borsa: Lieux d'impression erronés dans le Dictionnaire géographique de Deschamps 76
G. Papp: Benedek Szőlősy et le lieu de la typographie de ses chansonniers 78

CHRONIQUE

D. Székely: Guide des bibliothèques hongroises 88
L. Nagy: Le système de la nouvelle classification bibliothécaire des sciences juridiques dans l'Union Soviétique 90
M. Vértesy: Dix ans de l'Institut de Bibliothéconomie de l'Université Humboldt ... 93
A. Tóth: Le jubilé des deux institutions bibliothécaires de la République Fédérale Allemande 94
П: Le congrès de l'AIBM a Varsovie 95
É. H. Lakatos: Exposition des ex-libris polonais 95
G. Somkuti: L'exposition du centenaire de la bibliothèque du Syndicat des Imprimeurs à Budapest 96
P. Munkácsi: La cinquième exposition hongroise des affiches 11

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Szilágyi, János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között. Bp. 1964. *(I. Kovács)* 98
Dersi, Tamás: A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok. Bp. 1965. *(B. Dezsényi)* 98
A cenzura árnyékában. (Szerk. Markovits Györgyi és Tóbiás Áron) Bp. 1966. *(B. D.)* 101
Csapodi, Csaba: Állományvédelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és Régi-könyv Gyűjteményében. Bp. 1965. *(A. Podonyi)* 102
Ekschmitt, Werner: Das Gedächtnis der Völker. Berlin, 1964 *(L. Mezey)* 103
Beiträge zur Inkunabelkunde. 3. Folge. Berlin, 1965 *(P. Kulcsár)* 104
Rocznik BibliotekiNarodowej. Warszawa, 1965 *(E. Izsépy)* 105
Raue, Günter: Im Dienste der Wahrheit. Ein Beitrag zur Pressepolitik der sowjetischen Besatzungsmacht 1945—1949. Leipzig, 1966. *(B. D.)* 106
Sailer, Anton: Das Plakat. Geschichte, Stil und gezielter Einsatz eines unentbehrlichen Werbemittels. München, 1965 *(B. D)* 107
II. Biennale Exlibrisu Wspolczesnego. Katalog. Malbork, 1965 *(F. Galambos)* 108
Dressler, Irmgard: Kinderbibliotheksarbeit in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1965 *(-la)* 109

BIBLIOGRAPHIES

Katalóg slovákumovich knih Knižnice Matice slovenskej do roku 1918. Martin, 1964 *(L. Sziklay)* 110
A Fejér megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Összeáll. Fülöp Attila. Székesfehérvár, 1965 *(I. Nagydiósi)* 111